

2-32 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

● **Κοινές ρίζες Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού.** Ο Χριστιανισμός στην αφετηρία του υιοθέτησε αρκετά στοιχεία των Ιουδαίων.

● **Συναγωγές στην Ελλάδα.** Ιστορία και αρχιτεκτονική μορφή των πολυάριθμων εβραϊκών συναγωγών.

● **Οι εβραϊκές κοινότητες.** Η μακροχρόνια εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα σχεδόν έσβησε μετά τους διωγμούς της Κατοχής.

● **Πλήθος Εβραίων μέγα...** Μια εικόνα από τη ζωή τους στη Θεσσαλονίκη λίγο πριν από την Απελευθέρωση.

● **Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης.** «Μητρόπολη του Ισραήλ», απεκαλείτο για αιώνες η πόλη καθώς συγκέντρωνε καταδιωκόμενους Εβραίους.

● **Αρχιτεκτονικός εκσυγχρονισμός.** Η συμβολή της εβραϊκής κοινότητας στην ανανέωση και την εξέλιξη της Θεσσαλονίκης στο τέλος του 19ου αιώνα.

● **Συμβολή στην ελληνική ζωή.** Η παρουσία των Εβραίων στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας.

● **Συμβίωση Εβραίων και Ελλήνων.** Η θρησκευτική διαφορά και ο οικονομικός ανταγωνισμός καλλιέργησαν τη δυσπιστία, αλλά ποτέ το φυλετισμό.

● **Το Εβραϊκό Μουσείο.** Συλλέγει, συντηρεί και παρουσιάζει τον πολιτισμό και την ιστορία των Ελληνοεβραίων.

● **Shoah - Η γενοκτονία των Ελληνοεβραίων.** Από τις εβδομήντα πέντε χιλιάδες, ελάχιστα διέφυγαν από το μηχανισμό εξόντωσης των ναζί.

● **Πρόσωπα Εβραίων στη λογοτεχνία.** Στη λογοτεχνία επικράτησε κυρίως ο αρνητικός τύπος του Εβραίου.

● **Γιώσεφ Ελιγιά.** Ένας πρωτοπόρος Ελληνοεβραίος ποιητής και διανοούμενος της δεκαετίας του '20.

● **Η μουσική των Ισπανοεβραίων.** Η σεφραδίτικη μουσική παράδοση που καλλιεργήθηκε στα αστικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου.

● **Τζούλιο Καΐμη.** Ο αποσιωπημένος ζωγράφος και μελετητής της λαϊκής μας τέχνης.

Εξώφυλλο: Εβραίοι υφασματοπώλης της Θεσσαλονίκης (φωτ.: από το λεύκωμα «Ενθύμιον. Από τη ζωή της Εβραϊκής Κοινότητας. Θεσσαλονίκη 1897-1917». Εκδ. ΚΑΠΟΝ, 1993).

Υπεύθυνος «Επτά Ημερών»:
ΒΗΣ. ΣΤΑΥΡΑΚΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ πόλεμος επεφύλαξε οδυνηρές δοκιμασίες για την Ελλάδα. Όμως, για κάποιους συμπολίτες μας, που είχαν τη σφραγίδα της μοίρας να είναι Εβραίοι, αυτός ο πόλεμος ήταν οδυνηρότερος -τους αφάνισε. Το 87% των Ελληνοεβραίων ξεκληρίστηκε από τους φοβερούς μηχανισμούς εξόντωσης των Ναζί. Και όσοι γλίτωσαν, σφραγίστηκαν από τη φοβερή ανάμνηση των Στρατοπέδων. Με τη λήξη του πολέμου και τη διάλυση των Στρατοπέδων, για τους λίγους που στάθηκαν τυχεροί, οι ανάγκες ήταν επιτακτικές.

Έτσι, το 1945 ιδρύθηκε το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (Κ.Ι.Σ.) με σκοπό να περμαξέψει τους διασωθέντες. Προείχαν και επίθετο πιεστικά: η ανασύνταξη του ανθρώπινου δυναμικού που απέμεινε, η περίθαλψη, η στέγαση, η έρευνα για τους εκτοπισθέντες, η απόδοση της περιουσίας των εξαφανισθέντων από τους Γερμανούς, η συγκέντρωση στοιχείων για τους δοσίλογους και τους εγκληματίες πολέμου. Λίγο αργότερα, το Κ.Ι.Σ. ασχολήθηκε και με

την ανασυγκρότηση όσων Εβραϊκών Κοινοτήτων διέθεταν, σύμφωνα με το νόμο, το αναγκαίο ανθρώπινο δυναμικό. Αν εξαιρέσουμε το περιοδικό «Χρονικά», που εκδίδει εδώ και χρόνια το Κ.Ι.Σ. και ορισμένες σποραδικές μελέτες, μόλις τα τελευταία χρόνια, με την ίδρυση του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος και πρόσφατα, της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, άρχισε η πιο συστηματική έρευνα μαρτυριών και πηγών γύρω από την παρουσία των Εβραίων στον ελλαδικό χώρο. Και πρόκειται για παρουσία μακροχρόνια. Ξεκινά από τον 2ο π.Χ. αι. και συνεχίζεται μέχρι τον τελευταίο πόλεμο. Αλλά και μετά, όσοι απέμειναν είχαν πλήρη συμμετοχή σε όλους τους τομείς της εθνικής ζωής.

Υπάρχουν πτυχές του θέματος επίμαχες, άλλες αδιερεύνητες ακόμη, ή, περίοδοι της παλαιότερης ιστορίας και επίσης, ακμάζουσες άλλοτε κοινότητες, ή εξέχουσες φυσιογνωμίες Ελληνοεβραίων, που ένα δημοσιογραφικό αφιέρωμα αυτής της μορφής είναι αδύνατο να καλύψει.

Επιμέλεια αφιερώματος:
Κ.ΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

Κοινές ρίζες Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού

Ο Χριστιανισμός στην αφετηρία του υιοθέτησε αρκετά στοιχεία των Ιουδαίων

«Οι Ψαλμοί του Δαβίδ» μεταφρασμένοι σε στίχους από τα εβραϊκά, με εισαγωγή και σχόλια του Κ. Φριλλίγγου. Χαρακτικά του Α. Τάσσου. Η «Βίβλος των Ψαλμών» ή «Οι Ψαλμοί του Δαβίδ», «Το Ψαλτήριο» της ελληνικής Παλαιάς Διαθήκης και Εκκλησίας, είναι η πιο παλιά λυρική συλλογή. Τα παλαιότερα ποιήματά της, τα λεγόμενα δαβιτικά, έχουν την αρχή τους στο 1000 π.Χ.

Του **Σάββα Αγουρίδη**

Ομότιμον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΡΕΠΕΙ κάποιος να είναι αγράμματος για να αγνοεί πως αρχικά ο χριστιανισμός ήταν μια ιουδαϊκή θρησκευτική μερίδα. Ανεξάρτητη θρησκεία έγινε ο χριστιανισμός, κατά τους ορισμούς της θεϊκής πρόνοιας, κάτω από πολύ γνωστούς σε όλους μας συνθήκες, οι κυριότερες εκ των οποίων ο ιδιαίτερος προφητικός δυναμισμός του χριστιανισμού, οι συνθήκες πλήρους περίπου καταστροφής του ιουδαϊκού έθνους από τη Ρώμη κατά τις ιουδαϊκές επαναστάσεις του 70 και 135 μ.Χ., η επικράτηση του εξ εθνών στοιχείου μέσα στις πρώιμες χριστιανικές εκκλησίες και για να αντιληφθεί ο αναγνώστης για ποιο πράγμα μιλάμε, όταν παρουσιάζουμε τον χριστιανισμό ως αρχικά μια αίρεση μεταρρυθμιστική του ιουδαϊσμού, του προτείνουμε να λάβει υπόψη κάποια κατ' επιλογήν βασικά παραδείγματα επί του θέματος που μας απασχολεί εδώ από την ίδια την Καινή Διαθήκη: Ο Παύλος π.χ., όπως πολύ καθαρά φαίνεται από τα κεφ. 9-11 της προς Ρωμαίους επιστολής του στα μέσα του α' αι. μ.Χ. δεν μπορεί να φανταστεί την εσχατολογική ολοκλήρωση της Εκκλησίας χωρίς τους Ιουδαίους. Ο ίδιος μας πληροφορεί ότι αυτή ήταν, έτι περισσότερο, η άποψη των λοιπών Αποστόλων και ηγετών. Εξάλλου, ο Ματθαίος που γράφει τρεις δεκαετίες μετά τον

Το Βιβλίο του Ιώβ (κώδικας 3, φ. 8). Τα ποιμνία του Ιώβ βόσκουν σε ειδυλλιακό λιβάδι. Παράσταση από εικονογραφημένο χειρόγραφο του 11ου αιώνα. Βιβλιοθήκη Μονής Σινά.

Παύλο, παρουσιάζει τον χριστιανισμό ως μια ερμηνεία του ιουδαϊσμού σωστότερη από εκείνη που πρότειναν άλλες ιουδαϊκές θρησκευτικές ομάδες. Τέλος, το Ευαγγέλιο του Ιωάννη και η Α' Επιστολή Ιωάννου δείχνουν πως, περί το τέλος του α' αι. μ.Χ., σε ορισμένες περιοχές της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, είχε αρχίσει η ρήξη μεταξύ Συναγωγής και Εκκλησίας γύρω από το θέμα του προτεινόμενου από την Εκκλησία εξ ουρανού Μεσσία Ιησού και της κοινότητάς του ως οικουμενικής μυστηριακής κοινότητας, κάτι δηλαδή που έθιγε τις εθνικές επιδιώξεις του ιουδαϊσμού.

Η ρήξη

Από τα παραδείγματα που ήδη αναφέραμε, αντιλαμβάνεται ο καθένας ότι αρχικά ιουδαϊσμός και χριστιανισμός δεν παρουσιάζονταν ως αντίπαλοι και ότι η ρήξη και ο χωρισμός τους συνιστά μια ιστορική πορεία που άρχισε στο δεύτερο μισό του α' αι. μ.Χ. και ολοκληρώθηκε αρκετά αργότερα, προφανώς από το γεγονός ότι όλο και περισσότεροι εθνικοί και λιγότεροι Ιουδαίοι ενδιαφέρονταν για τη χριστιανική άποψη περί του Μεσσία και περί της βασιλείας του Θεού.

Μέχρι και τον 3ο και 4ο αι. μ.Χ. επιβιώνουν μέσα στην ευρύτερη ελληνίζουσα χριστιανική εκκλησία ποικίλες ιουδαιοχριστιανικές ομάδες, ό-

πως βλέπουμε από συγγράμματα κυρίως του Ιερωνύμου και του Επιφανίου επισκόπου Σαλαμίνας της Κύπρου.

Βασικά, ο χριστιανισμός κληρονόμησε τη θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης, την κεντρική περί του Θεού αντίληψη που βρίσκουμε στα ιστορικά, προφητικά και σοφολογικά βιβλία του Ισραήλ. Ο Θεός δεν σχετίζεται με κάτι που ο άνθρωπος φέρει ήδη εντός του, ούτε με μεταφυσικές θεωρίες περί αισθητού και μη αισθητού κόσμου. Ο Θεός συναντάται με τον άνθρωπο και γνωρίζεται μαζί του μέσα στην ιστορία, η οποία τότε, όπως και σήμερα, είναι η ιστορία του έθνους και η ιστορία του κόσμου. Με την έννοια αυτή, ο Θεός της Π. Διαθήκης διακρίνεται σαφώς από τους θεούς της γονιμότητας άλλων θρησκειών και από τις θεότητες του ελληνοισμου. Κι ο χριστιανισμός υιοθέτησε αυτή την αντίληψη περί Θεού και της σχέσης του προς την ιστορία. Ολοι οι δογματικοί αγώνες της εκκλησίας από τον 4ο έως τον 8ο μ.Χ. αιώνα εναντίον ποικίλων νέων θεολογικών προτάσεων από μέρους κυρίως του Ελληνισμού χαρακτηρίζονται από την προσπάθεια διατήρησης της ελληνικής περί του Θεού άποψης σε σχέση με την ανθρώπινη ιστορία. Το γεγονός ότι η Π. Διαθήκη, δηλαδή η Αγία Γραφή του ιουδαϊσμού, αποτελεί τμήμα της χριστιανικής Αγίας Γραφής, καθώς και το ότι η υπεράσπιση του χριστιανικού δόγ-

ματος στηρίχθηκε πάνω σε κείμενα προερχόμενα είτε από την Παλαιά είτε από την Καινή Διαθήκη, μιλάει από μόνο του για την κοινή περί Θεού αντίληψη των δύο θρησκειών.

Γνωστικισμός

Βέβαια η σύνδεση αυτή δεν οφείλεται μόνο στο ότι ο Ιησούς, οι Απόστολοι, οι αρχικοί θεμελιωτές του χριστιανισμού ήσαν Ιουδαίοι. Ούτε σε μια ασυμφιλίωτη αντίθεση προς ελληνικές θεολογικές και φιλοσοφικές απόψεις περί του θείου, προς τις οποίες τόσο η Εκκλησία όσο και κάποιοι κλάδοι του ιουδαϊσμού, σιγά σιγά προσήγγισαν. Ο ιστορικός παράγοντας ο οποίος κατ' εξοχήν ενίσχυσε την περί Θεού αντίληψη της Π. Διαθήκης μέσα στην αρχική χριστιανική θεολογία ήταν κυρίως η εμφάνιση και η εξάπλωση του Γνωστικισμού ακόμα και μέσα στην Εκκλησία κατά τους 3 και 4 πρώτους αιώνες της εκκλησιαστικής ζωής. Ο Γνωστικισμός πίστευε ότι ο θείος κόσμος είναι εχθρικός προς το δικό μας κόσμο και προς την ανθρώπινη ιστορία. Η σωτηρία για το Γνωστικισμό είχε ιστορική διάσταση μόνο κατά τούτο, ότι ως λύτρωση του ανθρώπου εθεωρείτο η απαλλαγή του από την ιστορία και η μετάβαση σε έναν άλλο θείο και ουράνιο κόσμο, έξω από την ιστορία. Ήταν εντελώς αντιστορικός ο Γνωστικισμός και η Εκκλησία κατά τους τρεις πρώτους αιώνες της πορείας

της στηρίχθηκε κυρίως στην Παλαιά Διαθήκη και στην περί Θεού και ιστορίας αντίληψη της για να αποκρούσει το Γνωστικισμό από τους κόλπους της. Έτσι η Π. Διαθήκη και ο Θεός της έγινε ο στύλος και το εδραίωμα της παραπέρα θεολογικής εξέλιξης του χριστιανισμού.

Δεν επιτρέπουν τα όρια, μέσα στα οποία γράφεται αυτή η σύντομη τοποθέτηση στο θέμα, για να αναπτυχθούν παραπέρα οι σχέσεις των δύο θρησκειών σε άλλους θεολογικούς χώρους. Ιδιαίτερα, ο ιουδαϊσμός επηρέασε το χριστιανισμό με τον Αποκαλυπτικό τελικά προσανατολισμό του, την προφητικής έμπνευσης ηθική του κ.τ.λ.

Εκεί που είναι φανερή η διάσταση μεταξύ των δύο θρησκειών είναι ότι στο χριστιανισμό ο Νέος Ισραήλ, η Εκκλησία, προσδιορίζεται όχι εθνικά αλλά μυστηριακά· το ίδιο και ο Μεσσίας. Δεν θα ανταποκρινόταν όμως στην ιστορική αλήθεια ο ισχυρισμός πως ο ιουδαϊσμός είναι ένα μονομερές νομικό ηθικοθρησκευτικό σύστημα όπως παρουσιάστηκε συχνά μέσα από ορισμένες ιστορικές εκφάνσεις του, γιατί δεν έλειψαν μέσα στους κόλπους του και οι μυστικίζουσες πηγές αυτοερμηνείας του.

Ευχαριστούμε τις κ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Άννα Λαμπροπούλου και τον κ. Μουσή Κωνσταντίνη για τη συνδρομή τους στο αφιέρωμα αυτό.

Συναγωγές στην Ελλάδα

Ιστορία και αρχιτεκτονική μορφή των πολυάριθμων εβραϊκών συναγωγών

Του **Ηλία Β. Μεσσίνα**

Αρχιτέκτονας

ΜΠΟΡΕΙ να φανεί απίστευτος σε πολλούς ο αριθμός των εβραϊκών συναγωγών που λειτουργούσαν στην Ελλάδα μέχρι πρόσφατα. Πόσοι άραγε θυμούνται ακόμα τη «χάβρα» κοντά στην αγορά, στη γειτονιά που ζούσαν οι Εβραίοι της πόλης τους; Πόσοι θυμούνται ακόμη τις πολυάριθμες συναγωγές που λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη πριν από τον πόλεμο, μία πόλη που οι Εβραίοι ήταν η θρησκευτική πλειοψηφία για πολλούς αιώνες;

Όσο περίεργο και αν φαίνεται, συναγωγές λειτουργούσαν σε καθημερινή βάση ακόμα και σε μακρινές κοινότητες όπως αυτές του Διδυμοτείχου και της Νέας Ορεστιάδας. Οι εβραϊκές κοινότητες ήταν διάσπαρτες σε όλη την Ελλάδα από την αρχαιότητα.

Αναφορές ύπαρξης οργανωμένων εβραϊκών κοινοτήτων και κατ'επέκταση συναγωγών υπάρχουν ήδη από το 139 π.Χ. Κατά τον Ιώσιππο, υπάρχει εβραϊκή παρουσία στις Σπάρτη, Σάμο, Κνίδο, Κω, Κρήτη, Ρόδο και αλλού. Στις εβραϊκές συναγωγές των Φιλίππων, Θεσσαλονίκης, Βέροιας, Αθηνών και Κορίνθου, αναφέρεται ο Απόστολος Παύλος στις επιστολές του. Εκεί δίδαξε το χριστιανισμό κατά το 50 μ.Χ.¹. Ερείπια αρχαίων συναγωγών σώζονται μέχρι σήμερα. Στη Δήλο από τον 1ο αιώνα π.Χ., την Αίγινα από το 300/350 μ.Χ. και στην Αθήνα, την Αρχαία Αγορά, από το 400 μ.Χ.².

Πριν και μετά την Κατοχή

Πριν από την Κατοχή και την εξόστωση των Εβραίων από τους ναζί λειτουργούσαν στην Ελλάδα συναγωγές σε ολόκληρη σχεδόν τη χώρα. Στη Βόρεια Ελλάδα στη Νέα Ορεστιάδα, Διδυμοτείχο, Αλεξανδρούπολη, Κομοτηνή, Ξάνθη, Καβάλα, Δράμα, Σέρρες, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Καστοριά και Φλώρινα. Επίσης, μικρές κοινότητες υπήρχαν σε Λαγκαδά και Θάσο, όπου δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με τη λειτουργία συναγωγής.

Στη Δυτική και Κεντρική Ελλάδα στα Ιωάννινα, Πρέβεζα, Αρτα, Βόλο, Λάρισα, Τρίκαλα. Επίσης κοινότητα λειτουργούσε στην Καρδίτσα, η οποία χρησιμοποιούσε τη συναγωγή των Τρικάλων για τις λειτουργίες της. Στη Στερεά Ελλάδα στην Αθήνα και Χαλκίδα.

Στην Πελοπόννησο στην Πάτρα. Στο Αιγαίο στη Ρόδο, Κω, Χανιά και Ηράκλειο και στο Ιόνιο στην Κέρκυρα και Ζάκυνθο.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής οι συναγωγές υπέστησαν τη βαρβαρότητα των κατακτητών. Πολλές καταστράφηκαν, άλλες λεηλατήθηκαν α-

Πρόσοψη, η είσοδος της συναγωγής των Ιωαννίνων.

πό τους ναζί και εγκαταλείφθηκαν. Άλλες μετατράπηκαν σε αποθήκες, ενώ λίγες σώθηκαν χάρη στην παρέμβαση των τοπικών αρχών.

Μετά τον πόλεμο πολλές κοινότητες επαναλειτούργησαν, αλλά σύντομα οδηγήθηκαν σε αδράνεια και διάλυση λόγω μετανάστευσης των μελών τους σε Αμερική, Γαλλία και Ισραήλ.

Σήμερα, οι πόλεις στις οποίες λειτουργούν συναγωγές μπορούν να μετρηθούν στα δάχτυλα των χεριών. Στην Αθήνα λειτουργούν δύο συναγωγές (Μπεθ-Σαλώμ και Γιαννιώτικη), στη Θεσσαλονίκη τρεις (συναγωγή των Μοναστηριωτών, Γιαντ ΛεΖικαρόν και Ι. Σαλέμ στο Γηροκομείο Σ. Μοδιάνο), στη Λάρισα (Ετς-Χαίμ), Τρίκαλα (Γιαβανίμ), Ιωάννινα (Καλ Καδός Γιασάν), Βόλο

Χαλκίδα, Ρόδο και Κέρκυρα. Αποτελεί και αυτό άλλη μια θλιβερή μαρτυρία της καταστροφής που υπέστη η πολυάριθμη εβραϊκή κοινότητα της Ελλάδος από τους Ναζί.

Η αρχιτεκτονική

Οι περισσότερες συναγωγές περιβάλλονται από αυλές. Τις αναγνωρίζει κανείς από τα εβραϊκά σύμβολα και τις επιγραφές. Οι άνδρες εισέρχονται στον κυρίως χώρο λειτουργίας από την αυλή, ενώ οι γυναίκες ανεβαίνουν από ξεχωριστή είσοδο στον γυναικωνίτη. Στις μικρότερες κοινότητες οι γυναίκες προσεύχονται στον κυρίως χώρο, χωριστά από τους άνδρες. Στο εσωτερικό οι δύο πόλοι της συναγωγής είναι το βήμα, απ' όπου ο Ραββίνος ηγείται της λειτουργίας,

και η ιερά κιβωτός, απέναντί του, που περιέχει τα ιερά βιβλία.

Η αρχιτεκτονική των συναγωγών βασίζεται σε κανόνες της Αλαχά³, που ορίζουν τον τρόπο κατασκευής, εσωτερικής διαρρύθμισης, χρήσης, ιδιοκτησίας και διάθεσής τους. Συχνά περιορισμοί δεν επιτρέπουν την τήρηση των νόμων αυτών. Για παράδειγμα ενώ η Αλαχά⁴ ορίζει ότι η συναγωγή πρέπει να είναι κτισμένη στο ψηλότερο σημείο της πόλης, λόγω των περιορισμών που ετίθεντο κατά καιρούς στις εβραϊκές κοινότητες, ο νόμος δεν τηρήθηκε.

Αντίθετα, υπάρχουν παραδόσεις που έχουν επικρατήσει κατά την πάροδο των χρόνων, που δεν ορίζονται από τους θρησκευτικούς νόμους. Για παράδειγμα, η εγγύτητα της συναγωγής σε νερό (θάλασσα ή ποτάμι), πέρασε σαν παράδοση από γενιά σε γενιά⁵. Η παλαιότερη συναγωγή της Θεσσαλονίκης (Ετς-Χαίμ) ήταν χτισμένη, κατά τις πηγές⁶, δίπλα στα παραθαλάσσια τείχη, η συναγωγή της Βέροιας δίπλα στον Τριπόταμο, και της Αίγινας, κατά τον Leake, δίπλα στον «Κρυπτό Λιμένα»⁷.

Ο σχεδιασμός των συναγωγών ακολουθεί την τοπική αρχιτεκτονική, ενώ σύμβολα επιγραφές και χρωματιστά παράθυρα προσδίδουν ιδιαίτερότητα στο κτίριο. Μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1839, που παύουν να ισχύουν οι περιορισμοί των τουρκικών αρχών⁸, αρχίζουν οι συναγωγές να αποκτούν επιβλητική όψη και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Συχνά δέχονται επιρροές από το εξωτερικό. Για παράδειγμα η συναγωγή Ξάνθης παρουσιάζει επιρροές από την συναγωγή της Ανδριανούπολης, ενώ η Μπεθ-Σαούλ Θεσσαλονίκης, του Ιταλού αρχιτέκτονα V. Poselli⁹ παρουσιάζει επιρροές από συναγωγές στη Γαλλία¹⁰.

Η κάτοψη των συναγωγών είναι διαμορφωμένη, στις περισσότερες περιπτώσεις, σε ρυθμό βασιλικής. Ο κύριος άξονας περνάει κατά μήκος της συναγωγής, όπου τέσσερις ή περισσότερες κολόνες χωρίζουν τον εσωτερικό χώρο σε τρία, κ.λπ. Σε σπάνιες περιπτώσεις οι συναγωγές έχουν εμφανή οκταγωνικό τρούλο, όπως στην Κομοτηνή, ή τον κύριο άξονα κατά πλάτος της συναγωγής, όπως στα Ιωάννινα.

Η είσοδος είναι συνήθως από την αυλή. Εκεί υπάρχει ο απαραίτητος χώρος, όπου στην εορτή του Σουκώθ¹¹ στήνεται η Σουκά¹². Στην αυλή βρίσκεται επίσης το κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον όροφο του γυναικωνίτη ή Εζράτ Νασίμ. Παλαιότερα τα ανοίγματα του γυναικωνίτη ήταν καλυμμένα με ξύλινο καφασωτό όπως στην Κομοτηνή, τα Ιωάννινα και τα Τρίκαλα. Αργότερα ο γυναικωνίτης πήρε τη μορφή ανοιχτού μπαλκονιού σε σχήμα «Π», όπως στη συναγωγή Μοναστηριωτών της

Αριστερά: Εσωτερικό της συναγωγής των Τρικάλων. Φωτογραφία τραβηγμένη από το βήμα (Τεβά). Δεξιά: Συναγωγή της Κέρκυρας, το βήμα (Τεβά).

Θεσσαλονίκης, Μπεθ Σαλώμ και Γιαννιώτικη της Αθήνας.

Εσωτερικά στοιχεία

Στο εσωτερικό τα δυο κυριότερα στοιχεία είναι το Εχάλ ή Αρόν Ακόδες¹⁴ και η Τεβά ή Μπιμά¹⁵. Στο Εχάλ φυλλάσσονται τα ιερά βιβλία (Σεφαρίμ¹⁶). Κατά την Αλαχά, βρίσκεται στον τοίχο που είναι προσανατολισμένος προς την Ιερουσαλήμ (συνήθως νότια, νοτιανατολικά). Από την Τεβά ο Ραββίνος ηγείται της λειτουργίας και διαβάζονται τα Σεφαρίμ. Η Τεβά βρίσκεται πάντα απέναντι από το Εχάλ. Κατά την Ρωμανιώτικη παράδοση¹⁶ η Τεβά βρίσκεται στον τοίχο απέναντι από το Εχάλ. Αντίθετα κατά την Σεφραδίτικη παράδοση¹⁷ η Τεβά βρίσκεται στην μέση της αίθουσας. Κατά την αρχαιότητα η Τεβά ήταν τοποθετημένη μπροστά στο Εχάλ¹⁸. Η παράδοση αυτή επανήλθε κατά το τέλος του 19ου αιώνα, παρά την σοβαρή αντίδραση των Ραββίνων της εποχής¹⁹. Η διάταξη αυτή υπάρχει σήμερα στην συναγωγή Βεθ Σαλώμ στην Αθήνα και Μοναστηριωτών στη Θεσσαλονίκη.

Μεταξύ του Εχάλ και της Τεβά, σε σταθερά ή κινητά καθίσματα, παίρνουν τις θέσεις τους οι προσευχόμενοι. Η Αλαχά ορίζει τις θέσεις δίπλα

στο Εχάλ, ως τιμητικές, για τους γερωντότερους της κοινότητας. Η παράδοση αυτή συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας.

Τέλος, κατά την Αλαχά στη συναγωγή πρέπει να υπάρχει άφθονο φυσικό φως και ο αριθμός των παραθύρων ορίζεται σε δώδεκα²⁰ (πιθανόν συμβολίζοντας τις δώδεκα φυλές του Ισραήλ).

Η συναγωγή, πέρα από χώρο λατρείας, αποτελεί και κοινωνικό κέντρο για τις εβραϊκές κοινότητες. Πέρα όμως από την σημασία της για την εκάστοτε κοινότητα, η συναγωγή αποτελεί αξιόλογο μνημείο και σημείο αναφοράς για την πόλη γενικότερα.

Σήμερα, πενήντα χρόνια μετά την σχεδόν ολοκληρωτική εξαφάνιση του ελληνικού εβραϊσμού, αυξάνεται το ενδιαφέρον για την ιστορία του. Οι εκδόσεις και μελέτες για τις εβραϊκές συνοικίες και συναγωγές της Ελλάδος πληθαίνουν, ενώ βήματα γίνονται για την διατήρηση και προβολή τους.

Πρόσφατα ξεκίνησε μια σημαντική προσπάθεια από το Κεντρικό Ισραηλτικό Συμβούλιο Ελλάδος, σε συνεργασία με τον δήμο Χανίων για την διατήρηση και ανάδειξη της συναγωγής Χανίων. Παρόμοια προσπάθεια γίνεται και στη Βέροια, όπου ο Δή-

μος σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Getty (ΗΠΑ) και τον υποφαινόμενο, ξεκίνησε την διαδικασία για την διατήρηση και ανάδειξη της συναγωγής. Παράλληλα, με αξιόπαινη πρωτοβουλία του Δήμου, έχει ξεκινήσει προσπάθεια για την αποκατάσταση και ανάδειξη της εβραϊκής συνοικίας της Βέροιας.

Το μέλλον δείχνει να ευνοεί την διατήρηση του μικρού αυτού δείγματος θρησκευτικής αρχιτεκτονικής στον τόπο μας. Αργά αλλά σταθερά, το ελληνικό εβραϊκό στοιχείο αρχίζει να παίρνει τη θέση του, τόσο στην αρχιτεκτονική, όσο και στην πολιτισμική ιστορία της Ελλάδος.

Σημειώσεις:

1. Acts «The New Testament» University Press, Cambridge, 1966
2. Franz, A. «The Athenian Agora» Vol. XXIV, The American School of Classical Studies Princeton, 1988.
3. Γραπτές αποφάσεις του Ραββινικού Νόμου.
4. Encyclopedia «Judaica», τόμος, Keter Publishing House, Ιερουσαλήμ, 1972, σ. 592.
5. Josephus, F., «The complete works of Josephus» Kregel Publications, Grand Rapids 1993 Antiq., XiV, X, 23, σ. 302.
6. Ναφ., Α. «Οι Συναγωγές της Θεσσαλονίκης - τα τραγούδια μας», Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 20 και Δημητριάδη, Β. «Τοπογρα-

φία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1921., Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1983, σ. 367.

7. Κουλιζούρη, Γεωργία, Αίγινα Ι, Πιτσιλός, Αθήνα 1990, σ. 51.
8. Σουλτανικό φερμάνι του 1559, περιορίζει το ύψος των χριστιανικών και εβραϊκών σπιτιών και χώρων λατρείας έναντι των αντίστοιχων μουσουλμανικών και απαγορεύει στους χώρους λατρείας τους να έχουν πρόσοψη προς το δρόμο.
9. Κολώνας, Β., Παπαμαθαϊάκη, Α. «Ο αρχιτέκτων Vitaliano Poselli», Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 78.
10. Μαντοπούλου - Παναγωτοπούλου, Θ., «Θρησκευτική Αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά τη Φάση της Τουρκοκρατίας (1839-1912)», Διδακτορική διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 594.
11. Γιορτή της Σκηνοπηγίας.
12. Παραδοσιακή κατασκευή σε σχήμα πέργκολας.
13. Ιερά Κιβωτός.
14. Βήμα.
15. Πάπυροι του Μωσαϊκού Νόμου.
16. Ρωμανιώτες ονομάζονται οι Ελληνόφωνοι Εβραίοι που ζουν στην Ελλάδα από την αρχαιότητα.
17. Σεφραδίτες ονομάζονται οι Ισπανόφωνοι Εβραίοι που ήρθαν στην Ελλάδα μετά τον διωγμό τους από την Ισπανία το 1492.
18. Mazur, B.D., «Studies on Jewry in Greece», Ι. Εστία, Αθήνα, 1935, σ. 27.
19. Η διάταξη αυτή αφορίστηκε (χέρεμ) με Ραββινική απόφαση το 1886.
20. Encyclopedia «Judaica», τόμος Keter Publishing House, Ιερουσαλήμ, 1972, σ. 592.

Οι εβραϊκές κοινότητες

Η μακρά παρουσία τους στην Ελλάδα σχεδόν έσβησε μετά τους διωγμούς της Κατοχής

Του Νίκου Σταυρουλάκη

Ιστορικού Βυζαντινής και Οθωμανικής Ιστορίας,
Επιτίμου Διευθυντού του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

ΟΙ ΕΒΡΑΪΚΕΣ κοινότητες στην Ελλάδα σήμερα, ελάχιστα μοιάζουν με εκείνες που υπήρχαν πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τόσο όσον αφορά την κατανομή τους όσο και την πυκνότητά τους. Μεταξύ 1943 και 1945, την περίοδο κατά την οποία έγιναν οι εκτοπίσεις στα στατόπεδα συγκέντρωσης στην Πολωνία, που οδήγησαν στο θάνατο την πλειονότητα των Ελλήνων Εβραίων (94%), η μακρά παρουσία εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα σχεδόν έσβησε. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, τον οποίο ακολούθησε ο Εμφύλιος, οι κοινότητες που είχαν καταφέρει να επιβιώσουν υπέστησαν την αφαιμάξη της μετανάστευσης ή και της αφομοίωσης. Μόνο μετά το 1950 άρχισαν οι κοινότητες να αντιμετωπίζουν τη φοβερή καταστροφή που είχε πλήξει την εβραϊκή θρησκευτική, κοινωνική και πνευματική ζωή στην Ελλάδα. Σχεδόν όλα τα ιδρύματα που διατηρούσαν εβραϊκή ταυτότητα –συναγωγές, σχολεία, ορφανοτροφεία, φιλανθρωπικά ιδρύματα, γηροκομεία και νοσοκομεία– είχαν καταστραφεί, και σε πολλές περιπτώσεις η οικονομική δυσπραγία, η έλλειψη ικανού αριθμού ανθρώπων ή ακόμα και η έλλειψη ενεργητικότητας, εμπόδιαν την επανίδρυσή τους, αφήνοντας έτσι τους Εβραίους χωρίς το απαραίτητο για τη διατήρηση της ταυτότητάς τους σύστημα υποστήριξης.

Πεντάτευχος

Η εβραϊκή ταυτότητα διατηρήθηκε για αιώνες (πάνω από 2.000 χρόνια) χάρη σε ένα πολύπλοκο σύστημα νόμων, παραδόσεων και θρησκευτικών υποχρεώσεων που έχουν την πηγή τους στην Τορά ή Πεντάτευχο. Πραγματικά, η καρδιά μιας εβραϊκής κοινότητας βρίσκεται στην ίδια την φυσική παρουσία της Πεντατεύχου, που είναι γραμμένη σε περγαμνή. Χωρίς αυτή την υλική υπενθύμιση της σπουδαιότητας του νόμου, η εβραϊκή κοινότητα ουσιαστικώς παύει να υφίσταται. Είναι το πρώτο αντικείμενο που θεμελιώνει μια νεοϊδρυόμενη κοινότητα, και όταν η Τορά αφαιρείται από μια κοινότητα, αυτή κατά βάση παύει να υπάρχει.

Σε αναφορά προς το νόμο, που πολλές φορές ερμηνεύεται μέσω του Ταλμούδ, του προφορικού νόμου, αντιμετωπίζονται όλα τα ζητήματα που αφορούν τη ζωή των Εβραίων. Δεν γίνεται διάκριση μεταξύ της θρησκευτικής και της κοσμικής ζωής, καθώς είναι αναπόσπαστα δεμένες η μια με την άλλη. Με παρόμοιο τρόπο, ψυχή και σώμα συγκροτούν μια ενότητα –χωρίς σώμα δεν μπορεί να υπάρξει ψυχή, χωρίς ψυχή δεν υπάρχει σώμα– τα δύο μαζί συνι-

Χάρτης της Ελλάδος, όπου σημειώνονται οι εβραϊκές κοινότητες από την αρχαιότητα ως σήμερα. Κοινότητες Ρωμανιώτων: Οι κοινότητες σε αυτές τις περιοχές χρονολογούνται από τον 2ο αι. π.Χ. Τα μέλη τους είναι ελληνόφωνοι και ονομάζονται Ρωμανιώτες. Σεφαραδίτικες Κοινότητες: Ιδρύθηκαν μετά τον εκδιωγμό τους από την Ισπανία το 1492. Εγκαταστάθηκαν έπειτα από πρόσκληση του Σουλτάνου Βαγιαζίτ II. Τα μέλη τους μιλούσαν την ισπανοεβραϊκή διάλεκτο μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και καλούνται Σεφαραδίτες.

στούν τη ζωή. Κατά μια έννοια, η Τορά είναι η ψυχή της εβραϊκής κοινότητας και τα μέλη της το σώμα –το ένα δεν έχει νόημα χωρίς την έκφραση του άλλου. Το αναφέρω αυτό για να τονίσω την αρκετά ευάλωτη κατάσταση του εβραϊκού στοιχείου στη σημερινή Ελλάδα.

Οι εβραϊκές κοινότητες που επιβιώνουν στην Ελλάδα, καθώς φτάνει στο τέλος του 20ού αιώνα, δεν είναι παρά θλιβερό απομεινάρι μιας παρουσίας η οποία επί αιώνες ήταν σχετικώς ομαλά κατανομημένη σε όλη τη χώρα. Όσον αφορά τις κοινότητες αυτές, που έχουν επιβιώσει, η θεμελίωσή τους στην Τορά και στην διατήρησή της μέσα σε μια συναγωγή αποτελεί καθοριστικό κριτήριο για τον χαρακτηρισμό τους ως πραγματικών «εβραϊκών κοινοτήτων». Στόχος αυτού του άρθρου είναι να ανιχνεύσουμε ποιες κοινότητες έ-

χουν πράγματι επιβιώσει και να δώσουμε μια ιδέα για τη σημασία αυτής της επιβίωσης.

Αθήνα

Στην Αθήνα σίγουρα υπήρχε εβραϊκή κοινότητα κατά την αρχαιότητα. Αναφέρεται σ' αυτήν ο Απόστολος Παύλος, ενώ έχουν βρεθεί ερείπια συναγωγής στην αρχαία αγορά καθώς και υπολείμματα μιας συναγωγής στην Αίγινα, όπου είχαν καταφύγει Έλληνες και Εβραίοι κατά τη διάρκεια των σλαβικών επιδρομών στην Ελλάδα. Φαίνεται, ωστόσο, ότι κατά τον Μεσαίωνα η κοινότητα έσβησε. Τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, υπήρχε σημαντικός αριθμός Εβραίων στην περιοχή. Τους είχαν προσέξει ξένοι περιηγητές και φαίνεται ότι πολλοί από αυτούς ζούσαν πάνω στην Ακρόπολη, η οποία τότε

ήταν η ίδια μια μικρή πόλη καλά οχυρωμένη. Τίποτα δεν είναι γνωστό για εκείνους τους Εβραίους και τους απογόνους τους, εκτός από το ότι δεν εμφανίζονται να υπάρχουν όταν συγκροτείται τυπικά το ελληνικό κράτος, το 1831. Κατα περίεργο τρόπο, ήταν στον περίγυρο του βασιλιά Οθωνα που οι πρώτοι Εβραίοι της Αθήνας κάνουν την εμφάνισή τους και παίρνουν ενεργό μέρος στην κοινωνική ζωή. Τον πρώτο από αυτούς, τον Μαξ Ρότσιλντ, τον ακολούθησαν και άλλοι, κυρίως Εσκενάζι (Εβραίοι από την Ευρώπη) στους οποίους προστέθηκαν και πρόσωπα όπως ο περιβόητος Δον Πασίφικο, ένας Εβραίος από τη Μάλτα, πορτογαλικής καταγωγής και Βρετανός υπήκοος. Υπήρχαν επίσης και ορισμένοι ενδιαφέροντες συμπαθούντες των Εβραίων της Αθήνας, όπως η Σοφία ντε Μαρμπούα, η Δούκισσα της Πλα-

Αριστερά: Παρόχετ, κουρτίνα που σκεπάζει το άνοιγμα του Εχάλ (το μέρος στο οποίο φυλάγονται οι Κύλινδροι του Νόμου). Μπλε βελούδο με χρυσό κέντημα. Αφιερωμένο στο όνομα του Ιακώβ Αλκαλάι, 1857. Από τη Συναγωγή στα Ιωάννινα. Δεξιά: Τοιχογραφία από τη Συναγωγή της Ρόδου.

κεντίας. Εγιναν αρκετές απόπειρες μέχρι το 1840 για να συγκροτηθεί μια κοινότητα, όλες όμως απέτυχαν. Το κύριο πρόβλημα ήταν ότι οι Εβραίοι της Αθήνας ήταν πολύ ανομοιογενείς λόγω διαφορετικής προέλευσης. Μερικοί ήταν Εσκενάζι, μερικοί Ρωμανιώτες –ελληνόφωνοι «ρωμιοί» Εβραίοι που η καταγωγή τους αναγόταν την αρχαιότητα, διά μέσου της βυζαντινής εποχής– και άλλοι, τέλος, Σεφαραδίτες –Εβραίοι που οι πρόγονοί τους είχαν εκδιωχθεί από την Ισπανία κατά τον 15ο αιώνα και που διατηρούσαν ιβηρικά έθιμα, καθώς και μια μορφή ισπανικών του 16ου αιώνα, τα «λαντίνο».

Το 1887 κατοικούσαν ήδη στην Αθήνα περίπου 300 Εβραίοι και πριν περάσει πολύς καιρός συγκροτήθηκε τυπικά, σύμφωνα με τον ελληνικό νόμο, η εβραϊκή κοινότητα, με δικό της νεκροταφείο και τα απαραίτητα χρήματα για την οικοδόμηση μιας συναγωγής. Το 1903 η κοινότητα εξασφάλισε ένα χώρο, στην οδό Μελιδώνη 8, και σε λίγο κτίστηκε μια συναγωγή και ένα σχολείο.

Απο τότε αρχίζει τυπικά να υπάρχει η κοινότητα. Αλλά πριν περάσει πολύς καιρός οι εθιμικές διαφορές ανάμεσα στους Σεφαραδίτες και τους Ρωμανιώτες Εβραίους, καθώς και η αύξηση του μεγέθους της κοι-

νότητας δημιούργησαν την ανάγκη να χτιστεί μια δεύτερη συναγωγή. Το Πρώτο Νεκροταφείο της Αθήνας ήταν ο χώρος όπου φιλοξενήθηκε το πρώτο εβραϊκό κοιμητήριο, και παρέμεινε έτσι μέχρι την δημιουργία ενός δεύτερου κοιμητηρίου σε τμήμα

του Τρίτου Νεκροταφείου, στη Νίκαια.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, λίγο μετά την ιταλική επίθεση, μεγάλος αριθμός Εβραίων μετανάστευσε στην Αθήνα, και μάλιστα ήταν τόσο μεγάλος που τα μη-

τρώα της κοινότητας δεν ήταν σε θέση να καταγράψουν την παρουσία τους. Σ' αυτό το γεγονός οφείλεται, κατά ειρωνικό τρόπο, το ότι μεγάλωσε η αθηναϊκή εβραϊκή κοινότητα και ταυτόχρονα κατάφερε να σωθεί λόγω της έλλειψης οργανωμένων αρχείων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους ναζί για συλλήψεις και εκποτισμούς.

Λίγο μετά τη λήξη του πολέμου, η κοινότητα άρχισε να ανοικοδομείται με τη βοήθεια του American Joint Distribution Committee και ενεργών μελών της κοινότητας που είχαν επιβιώσει. Η συναγωγή Μπεθ Σαλόμ της οδού Μελιδώνη ολοκληρώθηκε οικοδομικά και διακοσμήθηκε, ένα εβραϊκό δημοτικό σχολείο ιδρύθηκε στο Παλαιό Ψυχικό, καθώς και μια Εβραϊκή Κοινωνική Λέσχη. Οι πνευματικές ανάγκες της κοινότητας, που αριθμεί σήμερα πάνω από 3.000 μέλη, υπηρετούνται από δύο ραββίνους που τα καθήκοντά τους είναι πολλαπλά, καθώς σ' αυτά περιλαμβάνονται περιτομές, γάμοι, διαζύγια και πολλά άλλα.

Χαλκίδα

Η κοινότητα της Χαλκίδας, παρ' όλο το μικρό της μέγεθος σήμερα, εί-

Συνέχεια στην 9η σελίδα

Πόλεις με εβραϊκό πληθυσμό προπολεμικά

Αγρίνιο, Αθήνα, Αλεξανδρούπολη, Αρτα, Βέροια, Βόλος, Διδυμότειχο, Δράμα, Ζάκυνθος, Ηράκλειο, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Καβάλα, Καρδίτσα, Καστοριά, Κέρκυρα, Κομοτηνή, Κως, Λαγκαδάς, Λάρισα, Νέα Ορεστιάδα, Ξάνθη, Πάτρα, Πρέβεζα, Ρέθυμνο, Ρόδος, Σέρρες, Τρίκαλα, Φλώρινα, Χαλκίδα, Χανιά.

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία Ισραηλιτικές Κοινότητες υπάρχουν σε πόλεις όπου κατοικούν πάνω από 20 εβραϊκές οικογένειες. Στην απαρίθμηση των παραπάνω πόλεων περιλαμβάνουμε όμως και τις πόλεις όπου βάσει της νομοθεσίας οι Εβραίοι δεν συνιστούν Κοινότητα.

Πόλεις με εβραϊκό πληθυσμό μετά τον πόλεμο

Αγρίνιο (δεν ήταν Κοινότητα διότι απαρτιζόταν μόνο από 32 μέλη), Αθήνα, Αρτα, Βέροια, Βόλος, Διδυμότειχο, Δράμα, Ζάκυνθος, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Καβάλα, Καρδίτσα, Καστοριά, Κατερίνη, Κέρκυρα, Κομοτηνή, Λάρισα, Νέα Ορεστιάδα, Ξάνθη, Πάτρα, Πρέβεζα, Τρίκαλα, Φλώρινα, Χανιά (ελάχιστα μέλη), Χαλκίδα.

Κοινότητες που υπάρχουν σήμερα (1996)

Εν ενεργεία: Αθήνα, Βόλος, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Κέρκυρα, Λάρισα, Τρίκαλα, Χαλκίδα.

Εν αδρανεία (αριθμούν λιγότερο από 20 οικογένειες): Βέροια, Καβάλα, Καρδίτσα, Ρόδος.

Οι υπόλοιπες Κοινότητες έχουν διαλυθεί.

Μαθητές του εβραϊκού σχολείου της Χαλκίδας, ντυμένοι για θεατρική παράσταση το 1928.

Εβραϊκός γάμος στη Χαλκίδα το 1929. Νεόνυμφοι η Μαίρη και ο Αλμπέρτος Κοέν.

Η συναγωγή της Πάτρας, κτίσμα του 1926. Η φωτογραφία είναι τον Νοέμβρη του 1978, δύο χρόνια πριν από την κατεδάφιση. Κύρια είσοδος ήταν η δεξιά, ενώ η άλλη, η αριστερή της φωτογραφίας, οδηγούσε στο γραφείο και το σπίτι του ραββίνου.

Εσωτερικό της συναγωγής του Διδυμότειχου, το 1984. Η συναγωγή σεφαραδίτικη, βομβαρδίστηκε στον πόλεμο και για λόγους ασφάλειας κατεδαφίστηκε πρόσφατα. Η Κοινότητα του Διδυμότειχου διατηρούσε πάντα στενούς δεσμούς με τις Κοινότητες Ανδριανούπολης, Κωνσταντινούπολης και Σόφιας. Στη δεκαετία του '30 γνώρισε περίοδο ακμής και χτίστηκαν Συναγωγή και Σχολή. Στις 8 Απριλίου 1943 ολόκληρη η Κοινότητα με 970 μέλη, οδηγήθηκε από τους Γερμανούς στο Αουσβιτς.

Παλιό εβραϊκό σπίτι στη Ζάκυνθο πριν από τους σεισμούς. Η Κοινότητα του νησιού αποτελεί παράδειγμα έμπρακτης κοινωνικής αλληλεγγύης. Η κοινότητα αριθμούσε 275 μέλη. Στη διάρκεια της Κατοχής, με τη βοήθεια των χριστιανών κατοίκων σώθηκε ακέραια.

Συνέχεια από την 7η σελίδα

να μια κοινότητα πολύ ενεργή, έχοντας επικεφαλής έναν δραστήριο πρόεδρο. Έχει σημαντική ιστορία και μάλιστα κάποιοι έχουν υποστηρίξει ότι ιδρύθηκε αρχικά από Εβραίους που έφερε στην Ελλάδα ο Μέγας Αλέξανδρος – αν και αυτό φαίνεται να είναι μάλλον θρύλος. Ήταν μια από τις ελάχιστες εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα που επέζησε του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σχεδόν άθικτη, καθώς τα μέλη της προστατεύτηκαν με τη βοήθεια των χριστιανών γειτόνων τους, που τους έκρυψαν από τους Γερμανούς, ή με τη φυγή. Σήμερα, η κοινότητα έχει μια καλοφροντισμένη συναγωγή, νεκροταφείο, κοινωνικό κέντρο και πραγματοποιεί κοινωνικές εκδηλώσεις για τους νέους.

Κέρκυρα

Το αν υπήρχε εβραϊκή κοινότητα στην Κέρκυρα πριν από τον 12ο αιώνα αποτελεί αντικείμενο εικασιών. Σίγουρα όμως μετά τον 12ο αιώνα υπήρχε κοινότητα, ελληνόφωνη και στενά συνδεδεμένη με την Αρτα μέσω γάμων και εμπορικών συναλλαγών. Επειτα από την κατάληψη της νήσου από τους Βενετούς, το 1386, η κοινότητα συνδέθηκε εμπορικά και οικονομικά με τη Βενετία και με εβραϊκές κοινότητες σε περιοχές εντός των ορίων της βενετσιάνικης θαλασσοκρατίας, όπως η Κρήτη, η Ζάκυνθος, τα νησιά του κεντρικού Αιγαίου και πολλές παράκτιες πόλεις της Πελοποννήσου. Προσήλκυσε αρκετά μεγάλο αριθμό Εβραίων από την Απουλία, ίσως και από την Σικελία, και με τον καιρό μια ιταλική διάλεκτος αντικατέστησε τα ελληνικά ως γλώσσα της κοινότητας. Λίγοι Εβραίοι Σεφαραδίτες εγκαταστάθηκαν στο νησί μετά το διωγμό τους από την Ισπανία, και μέχρι την προσάρτηση της Κέρκυρας στην Ελλάδα, τον 19ο αιώνα, η κοινότητα μεγάλωνε και ευημερούσε.

Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, την Κέρκυρα κατέλαβαν πρώτα οι Ιταλοί και κατόπιν οι ναζί, και όλη σχεδόν η κοινότητα, 2.000 άνθρωποι, εκτοπίστηκαν στα στρατόπεδα εξόντωσης της Πολωνίας. Λίγοι επέζησαν, και αυτοί είτε μετανάστευσαν στο Ισραήλ είτε επέστρεψαν στην Κέρκυρα για να επανιδρύσουν την κοινότητα.

Οι Εβραίοι της Κέρκυρας είναι τώρα γύρω στους 75. Ως επί το πλείστον εξακολουθούν να μένουν στη «ζουντέκα», το παλιό γκέτο. Μια πολύ ωραία συναγωγή, βενετικού τύπου, έχει διασωθεί από τις πέντε που υπήρχαν πριν από τη ναζιστική κατοχή. Δεν υπάρχει ραββίνος μόνιμος κάτοικος στην Κέρκυρα και σπανίως γίνονται λειτουργίες.

Ιωάννινα

Τα Ιωάννινα, όπως η Χαλκίδα, έχει παραδόσεις όσον αφορά την καταγωγή της εβραϊκής κοινότητας. Σύμφωνα με μια από αυτές, ο Μέγας Αλέξανδρος έφερε Εβραίους από την Παλαιστίνη για να εγκατασταθούν στην πόλη. Μια άλλη παράδοση υποστηρίζει ότι η κοινότητα ιδρύθηκε από Εβραίους που είχαν συλλη-

Οικογένεια Εβραίων στα Χανιά της Κρήτης το 1900. Η Κρήτη είχε από πολύ παλιά εβραϊκές κοινότητες. Οι πρώτοι Εβραίοι φτάνουν εδώ τον 12ο αι. Στις αρχές του αιώνα οι περισσότεροι βρίσκονται συγκεντρωμένοι στα Χανιά, σε συνοικία που ονομαζόταν Οβραϊκή και είχε δύο συναγωγές. Το όνομα Οβραϊκή το συναντάμε και σε άλλες πόλεις, όσες είχαν Κοινότητα Εβραίων.

Σχολικές επιδείξεις στο παλιό Εβραϊκό Σχολείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών (1955-1960). Διακρίνονται στη φωτογραφία (από αριστερά): Ο Ραββίνος Αθηνών Ηλίας Μπαρτζιλάι, ο αντιπρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Κωνσταντίνης, ο κ. Δανιήλ Αλχανάτης, τότε μέλος της Σχολικής Επιτροπής και σημερινός πρόεδρος της Κοινότητας κ.ά.

φθει μετά την καταστροφή του Δεύτερου Ναού, το 71 μ.Χ., και μεταφέρθηκαν στη Ρώμη. Στη διαδρομή, τα πλοία που τους μετέφεραν προσάραξαν κοντά στην Πάργα και οι Εβραίοι προχώρησαν προς τα Ιωάννινα όπου δημιούργησαν κοινότητα.

Κατά τη Βυζαντινή περίοδο δεν ακούστηκαν πολλά γι' αυτούς και ακόμα και κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας σπανίως αναφέρονται, αν και γνωρίζουμε ότι η κοινότητα ήταν αρκετά μεγάλη, ήταν romaniot και μιλούσε μια πολύ παλαιά ελληνική

διάλεκτο. Στις αρχές του 19ου αιώνα η κοινότητα ήταν πολύ ενεργή και είχε στενούς εμπορικούς δεσμούς με την Καστοριά, την Κωνσταντινούπολη, την Αρτα και την Κέρκυρα. Προς τα τέλη του περασμένου αιώνα η

Συνέχεια στην 10η σελίδα

Συνέχεια από την 9η σελίδα

κοινότητα άρχισε να φθίνει και το 1945 είχαν μείνει γύρω στους 2.000. Ολοι σχεδόν συνελήφθησαν και πέθαναν στα στρατόπεδα εξόντωσης στην Πολωνία. Ωστόσο ένας αρκετά μεγάλος αριθμός Εβραίων από τα Ιωάννινα επέζησαν στην Αθήνα, όπου όμως, η ισχυρή ελληνική τους ταυτότητα, η άνεσή τους με τη γλώσσα, και ο ζήλος τους να συμμετάσχουν στην ελληνική κοινωνική ζωή, τους έκανε λιγότερο διακριτούς από τους χριστιανούς Έλληνες.

Σήμερα η κοινότητα των Ιωαννίνων αριθμεί μόνο 60 μέλη. Υπάρχει μια εντυπωσιακή συναγωγή αλλά δεν υπάρχει ραββίνος μόνιμος κάτοικος Ιωαννίνων και έτσι σπανίως γίνονται θρησκευτικές τελετές.

Λάρισα

Πολλοί από τους πρώτους χριστιανούς της Λάρισας ισχυρίζονταν ότι ήταν απόγονοι Εβραίων που προσηλυτίστηκαν στον χριστιανισμό από τον απόστολο Παύλο, και αυτό αποτελεί ίσως ένδειξη για την ύπαρξη μιας αρχαϊκής εβραϊκής κοινότητας στην πόλη. Σύμφωνα με ορισμένα στοιχεία, κατά τον 13ο αιώνα οι Εβραίοι της Λάρισας ήταν ρωμανιώτες και είχαν στενούς δεσμούς με τις κοινότητες των Ιωαννίνων και της Θεσσαλονίκης. Στις αρχές του 16ου αιώνα εγκαταστάθηκαν στην πόλη τόσο πολλοί Σεφαρδίτες από την Ισπανία, ώστε τα ισπανικά αντικατέστησαν τα ελληνικά ως κοινή γλώσσα των Εβραίων παρ' όλο που διατηρήθηκε μια ρωμανιώτικη συναγωγή δίπλα σε πολλές σεφαρδικές. Η πόλη έχαιρε μεγάλης εκτίμησης μεταξύ των Εβραίων, που τη χαρακτήριζαν «Madre di Israel», «Μητέρα του Ισραήλ». Οι Εβραίοι ήταν ιδιαίτερα δραστήριοι στο εμπόριο και είχαν στενές σχέσεις με το Μοναστήρι, τη Θεσσαλονίκη και ακόμα βορειότερα, μέχρι το Σεράγεβο.

Κατά τον 19ο αιώνα οι Εβραίοι της Λάρισας ξεχώριζαν για την ενεργή πνευματική ζωή τους, ιδιαίτερα μετά την ίδρυση του Ισραηλιτικού Σχολείου της Alliance (Alliance Israelite Universelle - Παγκόσμιος Ισραηλιτικός Σύνδεσμος). Μέσω του εκπαιδευτικού αυτού ιδρύμα-

Το Μνημείο Ολοκαυτώματος του Ελληνικού Εβραϊσμού. Επιτύμβιος στήλη στο εβραϊκό τμήμα του Γ Νεκροταφείου Αθηνών. Αναγράφονται, αλφαβητικά, κατά πόλη οι απώλειες του εβραϊκού πληθυσμού της Ελλάδος κατά τον γερμανικό διωγμό των ετών 1943-44.

τος οι Εβραίοι της Λάρισας έμαθαν τη γαλλική γλώσσα και ήλθαν σε στενή επαφή με την Ευρώπη και τα όσα συνέβαιναν εκεί. Η Λάρισα ήταν μια από τις πρώτες ελληνικές εβραϊκές κοινότητες που εκδήλωσε ενεργό ενδιαφέρον τόσο για τον Σιωνισμό όσο και για τα αριστερά κινήματα του 20ού αιώνα.

Η κοινότητα ακολούθησε φθίνουσα πορεία, και μέχρι το 1945 είχαν

μείνει γύρω στα 2.000 μέλη. Υπήρχαν επτά συναγωγές, άλλες σεφαραδίτικες, άλλες ρωμανιώτικες, και μία για τους Εβραίους Εσκενάζι -πιθανότατα απογόνους Πολωνών και Ούγγρων Εβραίων που είχαν αναζητήσει καταφύγιο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όταν οι ναζί εξαπέλυσαν επιχείρηση σύλληψης των Εβραίων της Λάρισας, μόνο 250 πιάστηκαν για να σταλούν στα στρατό-

πεδα εξόντωσης, καθώς οι υπόλοιποι είχαν καταφύγει στα βουνά και πήραν ενεργό μέρος στο αντάρτικο κίνημα.

Σήμερα η κοινότητα αριθμεί περί τα 350 μέλη. Έχει μια πρόσφατα ανακαινισμένη συναγωγή και ραββίνο που ζει στην πόλη. Η νεολαία της κοινότητας είναι ιδιαίτερα δραστήρια και υπάρχει η δυνατότητα εκμάθησης της εβραϊκής γλώσσας.

Τρίκαλα

Η εβραϊκή παρουσία στα Τρίκαλα δεν μπορεί να ανιχνευθεί αποδεδειγμένα πριν από τον 13ο αιώνα. Φαίνεται ότι ήταν πάντα υπό την κυριαρχία της γειτονικής Λάρισας και οι παλαιότερες αναφορές υποδεικνύουν ότι η κοινότητα ήταν romanioi.

Μετά τον 16ο αιώνα ήλθαν πολλοί Σεφαρδίτες Εβραίοι αλλά όχι τόσο πολλοί ώστε να επιβάλουν την υιοθέτηση της ισπανικής τους διαλέκτου στους ρωμανιώτες. Υπήρχαν πάντα στενοί δεσμοί με τα Ιωάννινα και τη Θεσσαλονίκη, ιδιαίτερα μέσω γάμων.

Όπως στην περίπτωση των Εβραίων της Λάρισας και του Βόλου, οι Εβραίοι των Τρικάλων ήταν προετοιμασμένοι για την εναντίον τους επίθεση των ναζί στα 1943. Ελάχιστα μόνο συνελήφθησαν και οι άλλοι βρήκαν καταφύγιο κοντά στους αντάρτες, στα βουνά της περιοχής.

Σήμερα η κοινότητα είναι μικρή, γύρω στα 70 άτομα συνολικά, ωστόσο είναι πολύ δραστήρια. Έχει μια συναγωγή, που υπηρετείται από τον ραββίνο της Λάρισας. Είναι αρμονικά ενσωματωμένη στην τοπική χριστιανική κοινότητα.

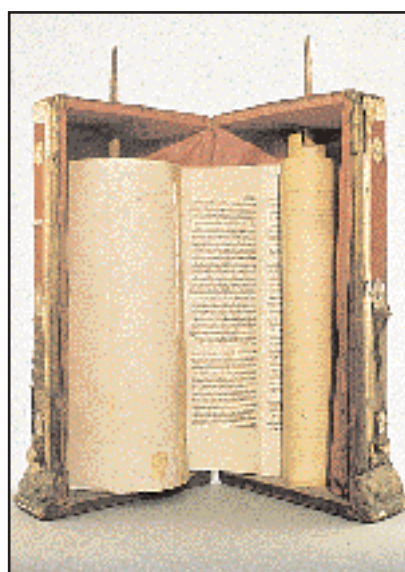
Βόλος

Είναι γνωστό ότι οι Εβραίοι αντιπροσωπεύονταν ως κοινότητα στο Βόλο κατά την ύστερη μεσαιωνική εποχή. Κατά τον 16ο αιώνα, στους κόλπους της κοινότητας υπήρχαν τόσο σεφαρδίτες όσο και ρωμανιώτες Εβραίοι και αργότερα η κοινότητα έγινε καταφύγιο για Εβραίους που έφευγαν από την Πελοπόννησο μετά το ξέσπασμα της επανάστασης του 1821. Πάντα ήταν μια προοδευτική κοινότητα.

Το πρώτο σχολείο Alliance στα Βαλκάνια ιδρύθηκε εδώ, το 1865, κάνοντας δυνατή την προσέγγιση με την εβραϊκή σκέψη της Δύσης. Κατά τον μεσοπόλεμο, η κοινότητα ήταν επίσης αρκετά δραστήρια στην προώθηση των σιωνιστικών προσδοκιών.

Οι περισσότεροι από τους 900 Βολιώτες Εβραίους σώθηκαν κατά τη ναζιστική κατοχή, χάρις στην προνοητικότητα του εξαιρετικού ραββίνου Μοσέ Πεσάχ, ο οποίος διατήρησε στενούς δεσμούς με τους αντάρτες του Πηλίου, κοντά στους οποίους κατέφυγαν οι Εβραίοι του Βόλου το 1943.

Η κοινότητα σήμερα αποτελείται μόνο από 150 άτομα περίπου. Είναι ενεργή, διατηρεί μια συναγωγή και ένα κοινωνικό κέντρο και είναι αρμονικά ενσωματωμένη στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης.

Τικ (θήκη) με το βιβλίο της Πεντατεύχου.

Τμήμα της εβραϊκής συνοικίας της Βέροιας, χτισμένη τον 18ο αιώνα. Στο κέντρο της φωτογραφίας η συναγωγή.

Πλήθος Εβραίων μέγα...

Μια εικόνα από τη ζωή τους στη Θεσσαλονίκη λίγο πριν από την Απελευθέρωση

Του Π. Μ. Κοντογιάννη *

(...) ΠΡΙΝ ακόμη αποβιβασθή ο ταξιδιώτης εις την αποβάθραν του λιμένας της Θεσσαλονίκης, αρχίζει να κατανοή ότι εις την πόλιν ταύτην το πλήθος των Εβραίων είναι μέγα. Οι βαρκάρηδες, οι οποίοι περικυκλώνουν το ατμόπλοιο, είναι Εβραίοι. Το καταλαμβάνει κανείς και από τας φυσιογνωμίας των και από την ιδιάζουσαν εις αυτούς προφοράν, με την οποίαν χρωματίζουν και τας ξένας γλώσσας, όταν τας ομιλούν. Με την ιδίαν προφοράν, την συρμένην και την έρρινον, χρωματίζουν και την ελληνικήν, την οποίαν όλοι οι Εβραίοι, οι εργαζόμενοι εις την αγοράν, ομιλούν, διότι επικοινωνούν με τους Έλληνας της πόλεως και με τους Έλληνας του εσωτερικού, με τους οποίους έχουν πολλές συναλλαγάς.

Και οι αχθοφόροι και οι αμαξήλατοι και οι καρραγωγείς και οι λούστροι είναι ως επί το πλείστον Εβραίοι. Επίσης οι περισσότεροι από τους καταστηματάρχας και από όσους συναντά κανείς εις τους δρόμους είναι Εβραίοι. Η φυσιογνωμία των το διαλαλεί. Αι φωναί των, τα ξανθά των γένηια, η ενδυμασία των, όλα αυτά καταδεικνύουν, ότι ολίγοι δεν είναι οι απόγονοι του Αβραάμ εις την πόλιν ταύτην.

Οι ίδιοι Εβραίοι αναβιβάζουν τους ομοφύλους των εις 100 ή 110 χιλιάδας. Βέβαιον όμως σχεδόν είναι ότι περισσότεροι από τας 90 χιλιάδας δεν είναι. Αποτελούν λοιπόν πλειονότητα, αρκετά ογκώδη και είναι εγκατεστημένοι εις την πόλιν ταύτην από τεσσάρων περίπου αιώνων. Όταν ο απόστολος Παύλος επέρασεν από την Θεσσαλονίκη κατά τας αποστολικάς περιοδείας του, εκήρυξε το

Η ψηλή καμινάδα και οι σε ώχρα προσόψεις στην προκυμαία είναι το νηματοουργείο των αδελφών Σαΐας. Από τα πλέον σύγχρονα στην εποχή τους, ιδρύθηκε το 1873, απασχολούσε γύρω στους 470 εργάτες. Καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917.

Ευαγγέλιον κατά πρώτον εις τους Εβραίους. Αλλ' οι σημερινοί Εβραίοι της Θεσσαλονίκης είναι απόγονοι των εκδιωχθέντων από την Ισπανίαν Εβραίων επί Φερδινάνδου και Ισαβέλλας. Τότε ούτοι, φεύγοντες τους διωγμούς των Ισπανών, έπλευσαν εις τας χώρας της Τουρκίας, όπου ήλπιζον ότι θα μείνουν ανενόχλητοι, απεβίβασθησαν δε και πολλοί εις την Θεσσαλονίκην. Με την πάροδον των αιώνων προσετέθησαν και άλλοι, από την ελευθερωθείσαν Ελλάδα, από τας πόλεις της προσαρτηθείσης Θεσσαλίας, από τη Ρωσίαν, από τη Ρουμανίαν κατά τους διωγμούς των τελευταίων ετών. Οι πρόσφυγες δε ούτοι εξώγκωσαν οπωσδήποτε τον εβραϊκόν της Θεσσαλονίκης συνοικισμόν.

Οι Εβραίοι έχουν πλήθος συναγωγών εις όλας σχεδόν τας συνοικίας της πόλεως και διατηρούν άπειρα σχολεία, σχολεία δημοτικά, εμπορικά και ξένων γλωσσών, παρθεναγωγεία, σχολεία ιερατικά, επαγγελματικά, ιδιωτικά, κοινοτικά, σχολεία της ισραηλιτικής αλληλοβοηθείας -η αλληλοβοήθεια είναι μεγάλη εβραϊκή εταιρεία, έχουσα την έδραν της εις τους Παρισίους. Εις τα σχολεία ταύτα διδάσκονται μεν οι εβραίοπαίδες το ισπανοεβραϊκόν ιδίωμα, το οποίον ομιλούν, διδάσκονται όμως και την γαλλικήν και την τουρκικήν. Η ανωτέρα μάλιστα τάξις πολύ ολίγον εκμανθάνει το ισπανικόν ιδίωμα. Το αντικατέστησε με την γαλλικήν, την οποίαν πολύ καλά γνωρίζουν αι μητέρες και μεταδίδουν

ως μητρικήν εις τα τέκνα των. Συχνάζουν δε οι εβραίοπαίδες και εις τα ευρωπαϊκά σχολεία της πόλεως, τα οποία δεν είναι ολίγα. Διότι και γερμανικά σχολεία -δύο- έχει η Θεσσαλονίκη και γαλλικά πολλά των γαλλικών προπαγανδών και της λαϊκής αποστολής (mission laïque) και ιταλικά -εκ των ξένων σχολείων της Θεσσαλονίκης τα αρχαιότατα είναι τα ιταλικά -και αγγλικόν παρθεναγωγείον. Εν γένει οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης επιδίδονται πολύ εις τας ξένας γλώσσας, αι οποίαι είναι σήμερον απαραίτητοι εις το εμπόριον. Επιδίδονται λοιπόν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εις το εμπόριον. Δεν είναι όμως ολίγοι και οι βιομήχανοι. Από τούτους ασ γίνη μνεία ενταύθα των αδελφών Αλλατίνη. Είναι ιδιοκτήται μεγάλου αλευρομύλου, όπου εργάζονται και τετρακόσιοι ομογενείς εργάται και ανώτεροι ακόμη υπάλληλοι.

Ολίγοι δεν είναι και οι διακεκριμένοι επιστήμονες, ιατροί και δικηγόροι, και οι κτηματίαι και οι τραπεζίται. Αλλά από όλα τα τραπεζιτικά καταστήματα των Εβραίων σπουδαιότατον είναι η Τράπεζα της Θεσσαλονίκης. Ιδρύθη προ είκοσι οκτώ ετών, προήχθη με τον καιρόν σημαντικώτατα, προήγαγε πολύ τας μεταξύ της Ευρώπης -της Αυστρίας κυρίως- και της Μακεδονίας συναλλαγάς και έδωκεν ώθησιν μεγάλην εις το εβραϊκόν εμπόριον της Θεσσαλονίκης (...).

Σημείωση: Αναδημοσίευση από το περιοδικό ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ, Αθήνα, Οκτώβριος 1912, απόσπασμα. Στο τέλος του κειμένου διαβάζουμε την εξής σημείωση: «εξ ανεκδότων περί Θεσσαλονίκης σημειώσεων. Μάιος 1912».

Είσοδος του Ελληνικού Στρατού στη Θεσσαλονίκη: 26 Οκτωβρίου 1912, εορτή του πολιούχου της πόλης.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης

«Μητρόπολη του Ισραήλ» απεκαλείτο για αιώνες η πόλη, καθώς συγκέντρωνε καταδιωκόμενους Εβραίους

Ο εικονιζόμενος ραββίνος φοράει σαρίκι που επιτρεπόταν να το φορούν μόνο οι ραββίνοι και βέβαια οι ιμάμηδες. Στα ισπανοεβραϊκά ήταν γνωστό ως μπονέτα.

Εβραίος γέροντας, με χαρακτηριστική γενειάδα και τουρμπάνι που συχνά το χρησιμοποιούσε για τσολιά ή για να δένει δέματα στην πλάτη.

Μικρά παιδιά, πωλητές της γαλλόφωνης εβραϊκής εφημερίδας *L' Independant* ποζάρουν για φωτογράφιση.

Της Ρένας Μόλχο

Ιστορικού

ΕΒΡΑΙΟΙ εγκαταστάθηκαν για πρώτη φορά στη Μακεδονία το 513 π.Χ. όταν, υπόδουλοι στη Μεσοποταμία, εξαναγκάστηκαν από τον Δαρείο να πολεμήσουν κατά των Σκυθών. Αντίστοιχη μετανάστευση έγινε το 480 π.Χ. στο Κύτιο της Ν. Μακεδονίας.

Το 332 π.Χ. που ο Αλέξανδρος κατέλαβε τη Μεσοποταμία, οι Εβραίοι τον θεώρησαν ελευθερωτή. Στη συνέχεια τον ακολούθησαν στην εκστρατεία του κατά της Αιγύπτου. Ο Αλέξανδρος έδωσε στους μέχρι τότε υποδουλωμένους Εβραίους (589-331 π.Χ.) ισονομία και ισοπολιτεία. Πολλοί Εβραίοι εγκαταστάθηκαν τότε στη νεοσύστατη Αλεξάνδρεια. Αργότερα, ο Κάσσανδρος χρησιμοποίησε και Εβραίους για τον εποικισμό της Θεσσαλονίκης.

Σύντομα οι Εβραίοι εξελληνίστηκαν και συμμετείχαν στην πολιτική ζωή, ιδιαίτερα στην Αλεξάνδρεια. Συχνά μετοικούσαν σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας για πολιτι-

κούς λόγους. Μεταναστεύσεις Εβραίων στη Θεσσαλονίκη έγιναν το 168 π.Χ. μετά την επανάσταση των Μακκαβαίων στην Παλαιστίνη και ξανά το 140 και το 103 π.Χ. μετά την επικράτηση των Πτολεμαίων. Αρχαία κείμενα και ευρήματα πιστοποιούν την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στη Μακεδονία τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Το 52 μ.Χ., ο εκχριστιανισθείς Saul από την Ταρσό ή Απόστολος Παύλος κήρυξε στη συναγωγή της Θεσσαλονίκης. Οι Θεσσαλονικείς εκχριστιανίστηκαν εύκολα επειδή γνώρισαν το μονοθεϊσμό από τους Εβραίους συμπολίτες τους. Μεταναστεύσεις Εβραίων στη Μακεδονία έγιναν ακόμη το '70 και το 132-135 μ.Χ., που η Παλαιστίνη κατελήφθη από τους Ρωμαίους. Στην ελληνορωμαϊκή Μακεδονία οι Εβραίοι απολάμβαναν διοικητικής και δικαστικής αυτονομίας. Γνωστοί ως Romaniotes (Ρωμιοί), διοικούσαν, από τον αρχισυναγωγό και τους πρεσβύτερους,

Στο Βυζάντιο

Όταν ο Χριστιανισμός θεσμοθετήθηκε ως επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας, η ανεξιθρησκεία καταργήθηκε. Νόμοι όμως που καταπίεζαν κοινωνικά του Εβραίου δύσκολα εφαρμόζονταν, καθώς είχαν πλέον εξελιγισθεί.

Αντίθετα, από ό,τι στο Βυζάντιο, στη Δύση οι Εβραίοι καταπιέζονταν συστηματικά. Η διαφορά φάνηκε μετά την 1η σταυροφορία όταν ο Αλέξιος Κομνηνός απάλλαξε τους Εβραίους απ' τη φορολογία, για να ανακάμψουν από τις ταλαιπωρίες που υπέστησαν από τους σταυροφόρους. Οι ευνοϊκές συνθήκες διαβίωσης ώθησαν πολλούς Εβραίους να εγκατασταθούν στη Βυζαντινή επικράτεια. Ο Βενιαμίν της Tudela, που επισκέφθηκε το 1160 τη Θεσσαλονίκη, αναφέρει ότι υπήρχε μεγάλη ελληνοεβραϊκή κοινότητα, αλλά κι άλλες

Συνοικία Σεμπί λεγόταν ένα μέρος από τα γνωστά Λαδάδικα. Ήταν συγκεντρωμένο εκεί το εμπόριο αποικιακών προϊόντων και οι περισσότεροι έμποροι ήταν Εβραίοι.

λες μικρότερες που συγκροτήθηκαν από Ιταλούς και Σικελούς Εβραίους.

Οι Romaniotes ασκούσαν το εμπόριο, τη ναυσιπλοΐα και την επεξεργασία δερμάτων. Οι Ιταλοεβραίοι εισήγαγαν στη Θεσσαλονίκη τη μεταξουργία. Στην κοινοτική διοίκηση γραμματείς επικύρωναν εμπορικά συμβόλαια, πράξεις διαζυγίου και συμβόλαια γάμου εφ' όσον συντάσσονταν στα εβραϊκά ή στα ελληνικά.

Τουρκοκρατία

Η Οθωμανική διείσδυση στη Μακεδονία συνέπεσε με μια ευρείας κλί-

μακας μετανάστευση Εβραίων από τη Δυτική Ευρώπη. Η ανάκαμψη της Θεσσαλονίκης τον 16ο αιώνα αποδίδεται στη δημογραφική ανανέωση και στις τέχνες που εισήγαγαν οι Εβραίοι έποικοι: Το 1430 η Θεσσαλονίκη είχε 2.000 κατοίκους ενώ στο τέλος του 15ου αιώνα 29.000, από τους οποίους μισοί τουλάχιστον ήταν Εβραίοι. Η ίδια πληθυσμιακή αναλογία διατηρήθηκε ως το 1912.

Από τον 14ο-17ο αιώνα ιδρύθηκαν 31 συναγωγές με ονομασίες χαρακτηριστικές της προέλευσης των νεοεβραίων, π.χ. «Μαγιόρκα», «Απούλια», «Προβηγκία»,

κ.λπ. Οι περισσότεροι απ' αυτούς δώχθηκαν από την Ισπανία το 1492 με το διάταγμα της Γρανάδας.

Στην Οθωμανική αυτοκρατορία η ζωή των Εβραίων βελτιώθηκε καθώς ήταν πλέον ελεύθεροι να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να αυτοδιοικούνται. Διάσημοι Ισπανοεβραίοι υπηρέτησαν τον Σουλτάνο ως οικονομολόγοι, διερμηνείς, γιατροί και διπλωμάτες. Το 1481 ο Βαγιαζήτ II επέτρεψε την εγκατάστασή τους προσβλέποντας στις γνώσεις τους στην φαρμακευτική, στην υφαντουργία, στην τυπογραφία και στην κατασκευή πυρίτιδας και όπλων.

Οι Ελληνοεβραίοι αφομοιώθηκαν από τους Ισπανοεβραίους, γιατί αυτοί ήταν περισσότεροι αλλά και υψηλότερου πολιτιστικού επιπέδου. Μετά την εγκατάστασή τους τον 16ο αι. η Θεσσαλονίκη εξελίχθηκε σε διεθνές εμπορικό κέντρο, ενώ οι περισσότερες ελληνικές πόλεις παρήκμαζαν.

Οργάνωση

Στην εσωτερική οργάνωση αυτής της πολυκοινοτικής εβραϊκής κοινωνίας συνέβαλε σημαντικά ο οθωμανικός τρόπος συλλογής των φόρων για την οποία ευθυνόταν ο θρησκευτικός ηγέτης της κάθε μειονότητας. Καθώς όμως η εβραϊκή παροικία αποτελούνταν από 32 διοικητικά ανεξάρτητες κοινότητες, οι ηγέτες τους επινόησαν ένα σύστημα κατανομής του ποσού σύμφωνα με τον αριθμό των μελών και τις οικονομικές δυνατότητες της κάθε κοινότητας.

Η αυτοδιοίκηση των κοινοτήτων βασιζόταν στην κοινοτική εισφορά αλλά και σε άλλα έσοδα που προέρχονταν από τις περιτομές, τους γάμους, τις κηδείες ή από τους φόρους ειδών κατανάλωσης ή gabelles. Οι κοινοτικοί φόροι αναδιανέμονταν στα φτωχότερα μέλη της κοινότητας.

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Δρόμος στην περιοχή του Βαρδάρη. Εβραίες κάθονται σε ψάθινες καρέκλες μπρος στην είσοδο του σπιτιού τους. Στην περιοχή αυτή υπήρχε εβραϊκή γειτονιά με φτωχικά σπίτια και τρεις συναγωγές!

Αριστερά: Το «Μέγα Καφεζυθοπωλείο Κρυστάλι» στο ισόγειο του Μεγάλου Ξενοδοχείου της Αγγλίας στην πλατεία Ελευθερίας. Φημιζόταν για τη γερμανική του μπίρα. Ανήκε στον Μ. Πεσάχ και στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μαζί με τα άλλα καφενεία της πλατείας αποτελούσαν πολυεθνικό στέκι. **Δεξιά:** Νεαροί Εβραίοι με παραδοσιακές ενδυμασίες.

Συνέχεια από την 13η σελίδα

τας. Η συγκέντρωση εβραϊκού πληθυσμού στη Θεσσαλονίκη και το υψηλό επίπεδο των Εβραίων διανοούμενων και νομοδιδασκάλων εμπλούτισαν την εβραϊκή νομοθεσία που συχνά εξυπηρετούσε και τις μικρότερες εβραϊκές κοινότητες της διασποράς.

Οι Ισπανοεβραίοι, μετέτρεψαν τη Θεσσαλονίκη σε πνευματικό κέντρο, καθώς γνώριζαν ξένες γλώσσες και κατείχαν την Ιουδαϊκή παράδοση. Από το 1520, ιδρύθηκαν κοινοτικά σχολεία, ακαδημαϊκά ιδρύματα, Μουσική Ακαδημία και Ανώτατη Θεολογική σχολή. Δημιουργήθηκαν βιβλιοθήκες και τυπογραφεία εφάμιλλα των ευρωπαϊκών.

Από τον 16ο και ως τα μέσα του 20ου αιώνα η Θεσσαλονίκη ήταν το κέντρο του σεφαραδισμού στην Ευρώπη και παράλληλα ο εμπορικός ομφαλός της Ανατολικής Μεσογείου. Αντίθετα από τους Βενετούς, ως μόνιμοι κάτοικοι οι Εβραίοι ανέπτυξαν το εξαγωγικό εμπόριο. Από το 1535 οι Marranos (Ισπανοεβραίοι εκχριστιανισθέντες δια της βίας) εισήγαγαν τις συναλλαγματικές και τις επιταγές.

Τον 17ο αι. το εμπόριο της Θεσσαλονίκης περιορίστηκε, ενώ ο πληθυ-

Ο Ιακώβ Μέρ (1858-1935) ο πρώτος ξένος αρχιραββίνος της Θεσσαλονίκης. Γεννημένος στα Ιεροσόλυμα, σπούδασε στη Γαλλία και το 1906 προτάθηκε για τη θέση του αρχιραββίνου της Παλαιστίνης. Κατηγορήθηκε ως σιωνιστής και απεκλείσθη. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης τον επέλεξαν για τη θέση αυτή και ανέλαβε στις 14 Ιανουαρίου 1908. Η περίοδος της ραββινίας του Μέρ ήταν αρκετά παραγμένη για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης: Επανάσταση των Νεοτούρκων, ιταλο-τουρκικός πόλεμος, Βαλκανικοί Πόλεμοι, απελευθέρωση της πόλης, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, πυρκαγιά του 1917. Οι ηγετικές του ικανότητες του επέτρεψαν να αντεπεξέλθει με επιτυχία στις μεταβατικές φάσεις και τις δυσκολίες.

σμός ασχολούνταν κυρίως με την υφαντουργία. Την οικονομική ακολούθησε η πνευματική παρακμή. Το 1655 ο ψευτομεσίας Shabtai Zvi προκάλεσε με το κήρυγμά του αντιδράσεις που τον οδήγησαν να εξισλαμιστεί. Οι Θεσσαλονικείς οπαδοί του δημιούργησαν την εβραϊομουσουλμανική αίρεση των Ντονμέδων. Η αποστασία αποδόθηκε στη διαίρεση των κοινοτήτων που το 1680 ενώθηκαν κάτω από κεντρική διοίκηση. Αυτό, όμως, δεν αρκούσε καθώς το εμπόριο ελεγχόταν πλέον από Γάλλους, Έλληνες και Βλάχους.

Τον 19ο αιώνα

Στα μέσα του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν από Εβραίους στη Θεσσαλονίκη βιομηχανίες πλινθοποιίας και αλευρόμυλων, σαπυνοποιίες, βαμβακοβιομηχανίες, μεταξουργεία και μεταλλοβιομηχανίες. Ωστόσο, οι περισσότεροι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν φτωχοί, άνεργοι, αχθοφόροι και μικροπωλητές. Η κατάσταση των Εβραίων βελτιώθηκε μόνο μετά το 1873, όταν ιδρύθηκαν τα σχολεία της Alliance Israélite Universelle. Η φιλανθρωπική αυτή οργάνωση ανανέωσε την εκπαίδευση συνδυάζοντας τη θρησκευτική με την κοσμική παιδεία, και την εκμάθηση τέχνης στους

φτωχούς Εβραίους. Έτσι, η Θεσσαλονίκη απέκτησε ειδικευμένους τεχνίτες και εργάτες που επάνδρωσαν τη βιομηχανία της. Παράλληλα, ο εκσυγχρονισμός της πόλης, η σιδηροδρομική της σύνδεση με την Ευρώπη και το νέο λιμάνι συνέβαλαν στην ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας. Η ίδρυση τραπεζών, εβραϊκών κυρίως, αλλά και ελληνικών, διευκόλυνε τις συναλλαγές. Το φιλελεύθερο πνεύμα των Μεταρρυθμίσεων οδήγησε τους Θεσσαλονικείς Εβραίους να δημιουργήσουν τη σημαντικότερη οθωμανική Σοσιαλιστική Ομοσπονδία. Με πολιτιστικούς συλλόγους και 50 εφημερίδες (1865-1940), ο εβραϊκός πληθυσμός αποτελούσε μια πλουραλιστική κοινωνία που συνέβαλε στην πνευματική ανάπτυξη της πόλης.

Μετά την απελευθέρωση

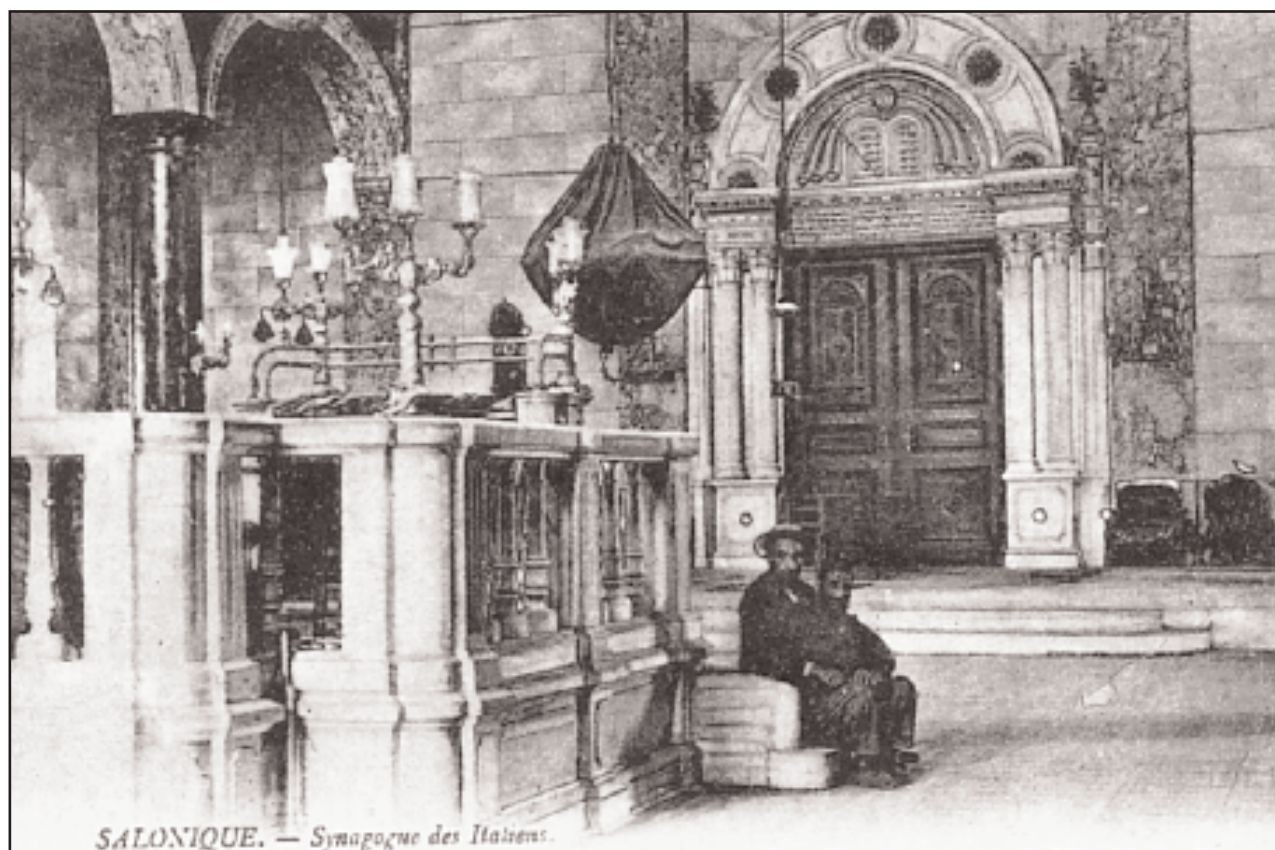
Το 1912, οι 75.000 Εβραίοι, μεγαλύτερο και διπλάσιο από κάθε άλλο τμήμα του πληθυσμού, καθόριζαν τη φυσιογνωμία της πόλης επειδή ασκούσαν όλα τα επαγγέλματα και αντιπροσώπευαν όλες τις κοινωνικές τάξεις. Επηρέαζαν την οικονομική λειτουργία και συμμετείχαν στις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Είναι χαρακτηριστικό ότι το λιμάνι παρέμενε κλειστό το Σάββατο μέχρι το 1923.

Με την απελευθέρωση ο βασιλιάς Γεώργιος αναγνώρισε τους Εβραίους ως ισότιμους Έλληνες πολίτες. Ορισμένα αντισημιτικά επεισόδια, ωστόσο, τους αποθάρρυναν. Φοβούνταν ακόμη ότι η μεταβολή της Θεσσαλονίκης σε συνοριακή πόλη θα περιόριζε το εμπόριο. Το γεγονός όμως ότι μετά το 1912, οι ξένες προπαγάνδες προσπάθησαν να προσεταιρισθούν τις ανησυχίες των Εβραίων, ώθησε την κυβέρνηση να εφαρμόσει μια φιλοεβραϊκή πολιτική που καθυσύχασε τους Εβραίους ενώ συγχρόνως αποκάλυπτε τις επεκτατικές βλέψεις των ενδιαφερομένων χωρών. Το 1915, η άφιξη του συμμαχικού στρατού στην πόλη επαναδραστηριοποίησε την εμπορική της κίνηση. Η υποστήριξη της Ελλάδος για την ίδρυση εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη αλλά και η φροντίδα της τοπικής διοίκησης για τα θύματα της πυρκαγιάς του 1917, ενίσχυσαν τη συμφιλίωση του εβραϊκού στοιχείου με τη νέα του πατρίδα. Οι εθνικοί στόχοι των Ελλήνων όπως και των Εβραίων άλλωστε εστίαζονταν στον διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η Μικρασιατική καταστροφή και η μαζική εγκατάσταση 100.000 Ελλήνων προσφύγων στη Θεσσαλονίκη άλλαξε τη δημογραφική της σύνθεση και ανέτρεψε τις πολιτικές προτεραιότητες. Οι Εβραίοι παραγκωνίστηκαν ενώ νόμος του 1924 κατέστησε υποχρεωτική την αργία της Κυριακής. Επιπλέον πιέζονταν και φορολογικά, καθώς οι νέοι πρόσφυγες απαλλάσσονταν της φορολογίας. Εφυγαν τότε πολλοί από τους σημαντικότερους Εβραίους με αποτέλεσμα να χάσει η κοινότητα τους ηγέτες της, αλλά και να υποβαθμιστεί η πόλη οικονομικά. Με την κρί-

Ομάδα παιδιών σε ώρα σουσιτίου μπροστά σε ένα από τα σχολεία της ΑΙΟΥ. Ο ραββίνος Αβραάμ Γκατένιο και ο γιατρός Μωύς Αλλατίνι πρωτοστάτησαν το 1873 στην ίδρυση του πρώτου σχολείου της ΑΙΟΥ στη Θεσσαλονίκη. Τα σχολεία αυτά, εκτός από ακαδημαϊκή και τεχνική μόρφωση, πρόσφεραν και κοινωνικό έργο.

Εσωτερικό ιταλιώτικης συναγωγής. Στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν τουλάχιστον τρεις ιταλικές συναγωγές και μάλιστα παλαιές.

ση του 1927 πολλές βιομηχανίες έκλεισαν, επιτείνοντας την ανεργία.

Οι ελληνικές εφημερίδες αντιπαρέβαλλαν συστηματικά τους Εβραίους με τους Έλληνες πρόσφυγες και υποστήριζαν την μαζική απέλαση των «αλλογενών». Το 1931 τα μέλη της φασιστικής «Εθνικής Ένωσης Ελλάδος», έκαψαν την εβραϊκή συνοικία Κάμπελ. Ως εκ τούτου 10.000 Εβραίοι μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη.

Επί Μεταξά (1936-1941) βέβαια οι εφημερίδες λογοκρίνονταν και η ΕΕΕ τέθηκε εκτός νόμου. Η κοινότητα όμως παρήκμαζε παρόλον ότι πα-

ρέμεινε επικεφαλής του Εβραϊσμού της Ανατολής. Το εβραϊκό στοιχείο με 52.000 μέλη αντιπροσώπευε τώρα το 1/6 του πληθυσμού και το 20% της οικονομίας της πόλης. Μέχρι τη γερμανική κατάληψη διατηρούνταν ακόμη 16 συναγωγές και 20 δημοτικά σχολεία.

Σήμερα, παρά τη δραματική καταστροφή της κοινότητας από τους Ναζί, οι 1.200 εναπομείναντες Θεσσαλονικιοί Εβραίοι διατηρούν δύο συναγωγές, ένα δημοτικό σχολείο, ένα γηροκομείο και συμμετέχουν ενεργά στην πολιτιστική ζωή της πόλης τους.

Σημείωση: Περισσότερες λεπτομέρειες και βιβλιογραφία στα αφιερώματα:

Η πνευματική προσφορά των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, Ο ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, τεύχος 24-25, Θεσσαλονίκη, Χειμώνας 1994.

Εβραίοι στην Ελλάδα, ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ, τεύχος 54-53, Αθήνα, Ιούλιος - Δεκέμβριος 1994.

Για τον εβραϊκό Τύπο, που ανθεί ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, υπάρχει εκτεταμένο άρθρο του Αλμπέρτου Ναο, στο αφιέρωμα των «Επτά Ημερών»: Ο Τύπος της Θεσσαλονίκης, 26 Φεβρουαρίου 1995. Η επανάληψή του εδώ θα ήταν μάλλον ταυτολογία.

Αρχιτεκτονικός εκουγχρονισμός

Η συμβολή της εβραϊκής κοινότητας στην ανανέωση
και την εξέλιξη της Θεσσαλονίκης στο τέλος του 19ου αιώνα

Ίστορική έπαυλις "Αλλατινή όπου παρέμεινε
ο έκπτωτος Σουλτάνος ή Αβδούλ Χαμίτ
L'Historique Villa Allatini résidence du Sultan déchu
Abdul Hamid

Βίλα Αλλατινί κτίστηκε το 1898 από τον Κάρολο Αλλατινί σε σχέδια του Ιταλού αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλλι. Στα 1909-1912 χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία του έκπτωτου σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ του Β'. Την περίοδο 1926-1927 στέγαζε το νεοϊδρυθέν πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και από το 1979 στεγάζει τη Νομαρχία Θεσσαλονίκης (φωτ.: Αρχείο Γ. Μέγα).

Του **Βασίλη Κολώνα**

Αρχιτέκτονα, Ιστορικού της Αρχιτεκτονικής,
Διδάκτορα του Τμήμ. Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, σημαντικό εμπορικό λιμάνι στην ανατολική Μεσόγειο και το μεγαλύτερο αστικό κέντρο στο χώρο δυτικά της Κωνσταντινούπολης, βρίσκεται σε ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση για να εκμεταλλευθεί τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων που επιχειρούνται από το 1839 και μετά στην οθωμανική αυτοκρατορία.

Βασικός άξονας των μεταρρυθμίσεων είναι η χορήγηση ίσων δικαιωμάτων σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα και την εθνικότητά τους, συγκεκριμένα, παραχώρηση σ' αυτούς του δικαιώματος κυριότητας και διάθεσης ακίνητης περιουσίας εντός των ορίων της αυτοκρατορίας.

Η εξίσωση των εθνικών - θρησκευτικών μειονοτήτων με το μουσουλμανικό στοιχείο, η προστασία της τιμής και της περιουσίας των μελών τους, καθώς και η μεγαλύτερη ετοι-

μότητα αποδοχής εκ μέρους τους της δυτικοποίησης που επιχειρείται στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, τις τοποθετεί σε πλεονεκτική θέση.

Ως φορείς ευρωπαϊκών ιδεών και εξαιτίας των στενών σχέσεων με ομοεθνείς κοινότητες στις δυτικές χώρες, γνωρίζουν τον τρόπο εκμετάλλευσης των νέων οικονομικών συνθηκών και πρωτοστατούν στην εισαγωγή νέων προτύπων στους τομείς της εκπαίδευσης, της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και της κοινοτικής οργάνωσης και προγραμματισμού.

Κύρια φροντίδα τους εκτός από την ανέγερση ναών, είναι η ανέγερση σχολείων, νοσοκομείων, ορφανοτροφείων και διοικητικών κτιρίων. Απελευθερωμένα από τους οικονομικούς περιορισμούς που επέβαλαν οι παλαιοί οθωμανικοί κώδικες, τα κτίρια αυτά υψώνονται σε όλη την πόλη ακόμη και πέρα από τα θρησκευτικά ή πνευματικά κέντρα κάθε κοινότητας.

Το 1917 υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη 33 περίπου συναγωγές. Ως σημαντικότερες ανάμεσά τους, τόσο

για τις διαστάσεις τους όσο και για την αρχιτεκτονική τους, αναφέρουμε τη συναγωγή Ταλμούδ Τορά Αγκαδόλ, την Ιτάλια Γιασάν και την Μπεθ Σαούλ.

Η κεντρική συναγωγή του Ταλμούδ Τορά, που είχε ιδρυθεί με τη συνδρομή όλων των Εβραίων της πόλης αμέσως μετά την έξοδό τους από την Ιβηρική χερσόνησο, βρισκόταν στη θέση της σημερινής αγοράς Βλάχη και είχε καταστραφεί πολλές φορές στο παρελθόν.

Η συναγωγή Μπεθ Σαούλ ήταν η μοναδική συναγωγή της Χαμηδιέ, της πρώτης εκτός των τειχών περιοχής επέκτασης της Θεσσαλονίκης, και είχε κτισθεί σε σχέδια του Ιταλού αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλλι. Ανατινάχθηκε από τους Γερμανούς το 1943.

Ιδιαίτερος ζήλος καταβάλλεται επίσης για την ανέγερση σχολείων, όπου ανάμεσά τους σημαντική θέση κατέχει το λύκειο αρρένων Moise Allatini, ένα από τα 7 σχολεία που είχε ιδρύσει η Alliance Israelite Universelle στη Θεσσαλονίκη. Κτίστηκε το 1910 σε σχέδια του μηχανι-

Ο μύλος Αλλατινί. Κτίστηκε στα 1898-1900 σε σχέδια 1

Βίλα Ιντα. Κτίστηκε πριν από το 1890 σε σχέδια του Β Κατεδαφίστηκε στα 1959-1960 (φωτ.: Αρχείο BDIC).

του Βιταλιάνο Ποζέλλι (φωτ.: Αρχείο Γ. Μέγα).

Το νοσοκομείο Hirsch (φωτ.: Αρχείο Γ. Μέγα)

Βιταλιάνο Ποζέλλι και οφείλει την ονομασία της στην Ιντα, σύζυγο του τραπεζίτη Λεβή Μοδιάνο.

κού Ελί Μοδιάνο και σύμφωνα με την έκθεση του Εμ. Λαμπαδάριου αποτελούσε ένα «υποδειγματικόν σχολικόν κτίριον καθ' όλους τους κανόνες της υγιεινής».

Στα 1907 ο αρχιτέκτων Πιέρο Αριγκόνι σχεδιάζει το νοσοκομείο Hirsch, ένα εντυπωσιακό κτίριο, τόσο για τη λειτουργικότητα, όσο και για την επιμέλεια των όψεων.

Καινούργιες τυπολογίες εισάγουν επίσης οι τράπεζες, οι εμπορικές στοές και τα μεγάλα καταστήματα και ο εκλεκτισμός, αρχιτεκτονικό κίνημα και «διεθνές στίλ» της εποχής, έρχεται να καλύψει τις όψεις των νέων κτιρίων εκφράζοντας μέσα από την ποικιλία των μορφολογικών εκδοχών που προσφέρει, τη σημασία του νεωτερικισμού τους ρόλου.

Η Τράπεζα Θεσσαλονίκης κτίστηκε το 1906 σε σχέδια του Β. Ποζέλι και ήταν πρώτη ιδιωτική τράπεζα της πόλης. Είχε ιδρυθεί το 1888 από τους αδελφούς Αλλατίνι και τη συμμετοχή αυστριακών και αργότερα γαλλικών κεφαλαίων.

Σημαντικότερος από τις εμπορικές στοές που κτίζονται από Εβραίους κεφαλαίουχους είναι η Cite Saul του οίκου Σ. Μοδιάνο, η στοά Αλατίνι, η στοά Davidetto του οίκου Φερνάντεζ και αποτελούν τους προδρόμους των κτιρίων γραφείων που θα κατακλύσουν το εμπορικό κέντρο της πόλης στη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Το σημαντικότερο από τα καταστήματα της Θεσσαλονίκης τα οποία, με μικρές εξαιρέσεις, εκπροσωπούν ευρωπαϊκούς οίκους, ήταν το μεγάλο Stein στην πλατεία Ελευθερίας. Κτίστηκε στα 1908 από τον μηχανικό Ερ. Λεβή και αποτελούσε ένα από τα πιο δυναμικά σημεία αναφοράς στην εικονογραφία της πόλης.

Στην πορεία του εξευρωπαϊσμού της, η Θεσσαλονίκη παρουσιάζει επί-

σης μια πλειάδα βιομηχανικών μονάδων και εγκαταστάσεων υποδομής, χαρακτηριστική για τη σημαντική θέση που κατείχε στην εμπορική και οικονομική ζωή της ανατολικής Μεσογείου.

Από τα πρώτα και σημαντικότερα εργοστάσια της Θεσσαλονίκης, είναι αυτά που οφείλονται στην πρωτοβουλία Εβραίων κεφαλαίουχων: ο μύλος και το κεραμοποιείο Αλατίνι, τα νηματοουργεία Σαΐας και Τόρρες, το ζυθοποιείο Ολυμπος των Μισραχή-Φερνάντεζ.

Στο μεταξύ η πόλη μετασηματίζεται και μαζί μ' αυτήν η ζωή των κατοίκων της. Για τη συνοικία των Εξοχών, όπως ονομάστηκε η περιοχή επέκτασης εκτός των ΝΑ τειχών, κύριος στόχος ήταν η ανάπτυξη μιας κατ' εξοχήν περιοχής κατοικίας, βασισμένης σε νέες προδιαγραφές, όπου η εγκατάσταση των κατοίκων δεν ακολουθούσε το χωρικό διαχωρισμό της εντός των τειχών πόλης, ανά εθνική-θρησκευτική ενότητα, αλλά υπάκουε σε κριτήρια καθαρά οικονομικού ή κοινωνικού χαρακτήρα.

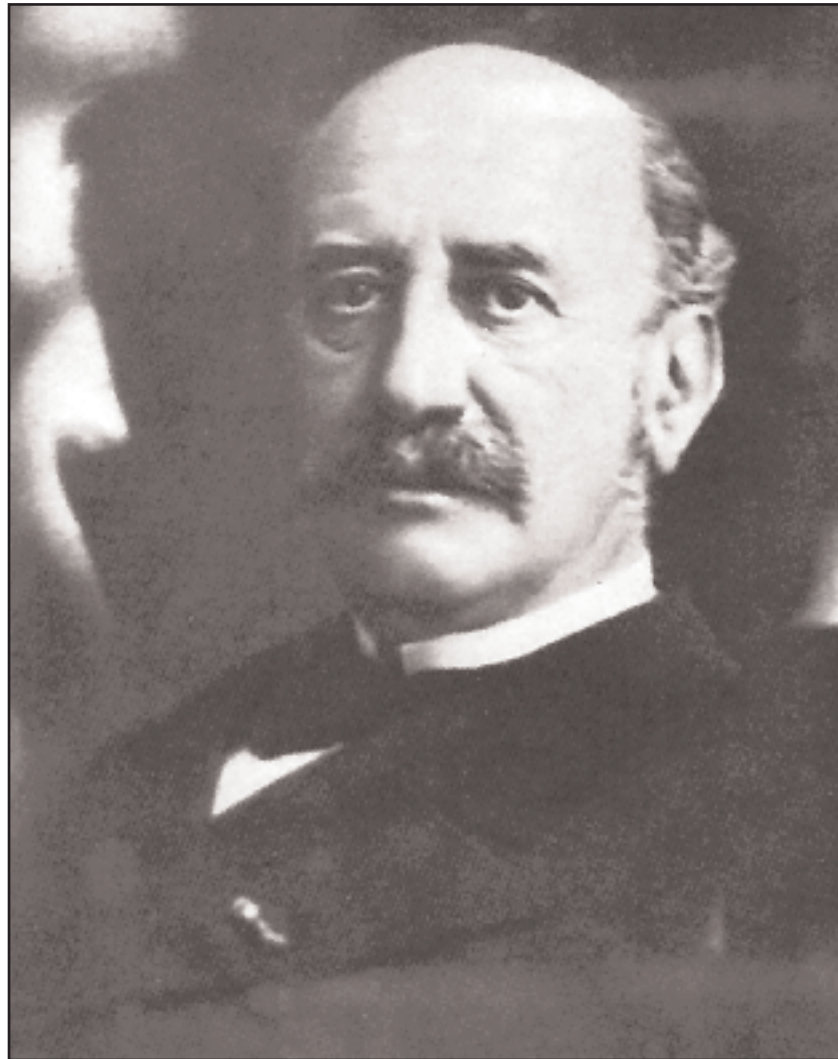
Από της σημαντικότερες της συνοικίας των Εξοχών αναφέρουμε τις επαύλεις των οικογενειών Σαλέμ, Μισραχή, Μορπούργο, Μοδιάνο, Αλατίνι και Φερνάντεζ, ευρύτερα γνωστής ως Casa Bianca.

Τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, ως φορείς παραγωγής αρχιτεκτονικού έργου, εισάγουν νέες τυπολογίες, όπως αυτή του σχολείου και του νοσοκομείου, απευθύνονται σ' επώνυμους αρχιτέκτονες για τον σχεδιασμό των κτιρίων τους, επενδύουν στον τομέα της κατασκευής και συμμετέχουν δυναμικά στον κτιριολογικό εκσυγχρονισμό και την αλλαγή της εικόνας της πόλης στο πέρασμά της από τον 19ο στον 20ό αιώνα.

Ο Αβραάμ Μπεναρόγια (1887 Λουβ - Χολόν 1979), ίδρυσε μαζί με άλλους την «Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία», γνωστή ως «Φεντερασιόν». Εξέχουσα φυσιογνωμία της πρώτης γενιάς του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Το 1978 οι εκδόσεις «Ολκός» κυκλοφόρησαν τα απομνημονεύματά του με τίτλο «Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου».

Ο Ντάριο Αλλατίνι. Η δυναστεία της οικογένειας ξεκίνησε με τον γιατρό Ελιέζερ που εγκατέλειψε το Λιβόρνο και το 1802 εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Είχε τρεις γιους, ανάμεσά τους ο Ντάριο, και τέσσερις κόρες. Η οικογένεια δημιούργησε πρωτοφανή για την εποχή επιχειρηματικό κολοσσό. (Βιομηχανίες, δασικές και αγροτικές εκτάσεις, ορυχεία και εμπόριο).

Συμβολή στην ελληνική ζωή

Η παρουσία των Εβραίων στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας

Του καθ. κ. **Διονύση Κ. Μαγκλιβέρα**

Κοινωνιολόγος - Συγγραφέας

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ των Εβραίων της Ελλάδος, οι οποίοι με τη δραστηριότητά τους συνέβαλαν στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας είναι δύσκολη, αφού η συμβολή αυτή είναι πολυσήμαντη και πολυπρόσωπη. Γι' αυτό το λόγο στο σύντομο αυτό σημείωμα δεν γίνεται καταγραφή αλλά επιλεκτική, χωρίς να είναι αξιολογική, παρουσίαση μερικών χαρακτηριστικών προσωπικοτήτων κυρίως του 20ού αιώνα, που δεν βρίσκονται πια στη ζωή.

Κατά του απολυτρωτικών αγώνων, το 1878, ο τότε πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων **Δαυίδ Ματαθία Λεβή**, γνωστός και ως Διαβισιών Εφέντης, πρόσωπο με κύρος και μεγάλη πολιτική και κοινωνική επιρροή στην τότε τουρκική διοίκηση, έσωσε από τον θάνατο με παρεμβάσεις του πολλούς Έλληνες χριστιανούς, παρασημοφορήθηκε δε σχετικά από τον Βασιλέα Γεώργιο Α'.

Ο Αρχιεραββίνος Βόλου **Μωυσής**

Πέσσαχ (1865-1955) ανέπτυξε μεγάλη κοινωνική, θρησκευτική και πατριωτική δράση κατά τους πολέμους του 1897, 1914-1918, τη Μικρασιατική Καταστροφή, καθώς και για τη φυγάδευση στη Μέση Ανατολή, μετά το 1941, Ελλήνων και συμμάχων στρατιωτικών. Για τη δράση του αυτή παρασημοφορήθηκε κατ' επανάληψιν από το ελληνικό κράτος και το αγγλικό συμμαχικό στρατηγείο.

Ο **Ιωσήφ Νεχαμά** (1880-1971) από νεαρής ηλικίας ασχολήθηκε με τη μελέτη της ιστορίας της Θεσσαλονίκης. Το βιβλίο του «La ville Convoitee, Salonique», που εξέδωσε το 1913 στο Παρίσι, γνώρισε συνολικά οκτώ εκδόσεις. Κατά το περιοδικό «Μακεδονικά» (τόμος ΙΓ'): «Ο Ιωσήφ Νεχαμά διά των μελετών του μεγάλως προήγαγε τας περί Θεσσαλονίκης ερευνας και δικαίως θεωρείται διαπρεπέστατος σκαπανεύς της μακραίωνος ιστορίας της».

Ο **Αβραάμ Μπεναρόγια** (1887-1979) υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές του σοσιαλισμού στην Ελλάδα και στη Βαλκανική. Σε συ-

νεργασία με Βούλγαρους και Ισραηλίτες σοσιαλιστές δημιούργησε, το 1901, στη Θεσσαλονίκη την «Εργατική Λέσχη» και εξέδωσε την αρχικά τετράγλωσση (στα ισπανοεβραϊκά, ελληνικά, βουλγαρικά και τουρκικά) «Εφημερίδα του Εργάτου». «Η Εργατική Λέσχη» εξελίχθηκε στην «Εργατική Σοσιαλιστική Ομοσπονδία» (η οποία έμεινε γνωστή ως Φεντερασιόν).

Το 1918 ο Μπεναρόγια έλαβε μέρος στην ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος (ΣΕΕ) και της Σοσιαλιστικής Ένωσης Ελλάδος (ΣΕΚΕ) της Θεσσαλονίκης, ενώ μεταπολεμικά εξελέγη στην Κεντρική Επιτροπή του Σοσιαλιστικού Κόμματος ΕΛΔ.

Ο **Σαμ Μοντιάνο** (1895-1979), ιδρυτής και διευθυντής της γαλλόφωνης ημερήσιας εφημερίδας «Le Progres», διορίστηκε το 1948 διευθυντής του Πρακτορείου Ρόιτερ στην Ελλάδα. Διετέλεσε επίσης ανταποκριτής της «Daily Telegraph». Σε κρίσιμες εποχές επέδειξε ακρίβεια κι αντικειμενικότητα στην πληροφόρηση ώστε κατέκτησε την εμπιστοσύνη του πολιτικού

κόσμου. Όταν ο Στρατάρχης Παπάγος αφινιδίασε τους πάντες με την αναγγελία της καθόδου του στην πολιτική, ο Μοντιάνο ήταν ο πρώτος που το πληροφορήθηκε από τον Παπάγο.

Ο **Κανάρης Κωνσταντινίδης** (1889-1977) υπήρξε γενικός επιθεωρητής του υπουργείου Τ.Τ.Τ. (Ταχυδρομεία, Τηλέγραφοι, Τηλέφωνα), ευθύς δε μετά τον Πόλεμο και την Κατοχή εργάστηκε δραστήρια για την ανασυγκρότηση του τομέως των τηλεπικοινωνιών, γι' αυτό μετά την ίδρυση του ΟΤΕ τοποθετήθηκε ως γενικός επιθεωρητής των υπηρεσιών του. Για τις υπηρεσίες του αυτές παρασημοφορήθηκε.

Ο **Ασερ Μωυσής** (1899-1975), δικηγόρος, υπήρξε ιστορικός ερευνητής και συγγραφέας πολλών βιβλίων, στα οποία κυρίως εξέτασε τις σχέσεις μεταξύ Ελληνισμού και Εβραϊσμού. Μερικοί τίτλοι είναι ενδεικτικοί: «Ελληνοϊουδαϊκά Μελέται» (1958), «Η φιλία Ελλήνων και Ισραηλιτών διά μέσου των αιώνων» (1953), «Η ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδος» (1973),

«Ελληνικάί λέξεις εις την εβραϊκήν γλώσσα και εβραϊκάί λέξεις εις την καθομιλουμένην ελληνικήν». Υπήρξε ο πρώτος (1964), ο οποίος παρουσίασε τα εδάφια της Παλαιάς Διαθήκης στα οποία καταφαίνεται η ελληνικότητα της Μακεδονίας. Τα εδάφια αυτά χρησιμοποιήθηκαν τόσο από ειδικούς μελετητές, όσο και από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες για την ισχυροποίηση των ελληνικών θέσεων στο εξωτερικό.

Ο **Μίνως Λεβής** (1902-1986) διετέλεσε διευθυντής της Τραπεζής της Ελλάδος και γενικός διευθυντής της Ιονικής-Λαϊκής Τραπεζής. Με την επίθεση κατά της Ελλάδος, το 1941, ο Λεβής, κατόπιν εντολής της Διοίκησης της Τραπεζής της Ελλάδος, μετέφερε στην Αίγυπτο μέσω Ωρωπού και Κρήτης, τον σε χρυσό θησαυρό της Ελλάδος. Ο θησαυρός αυτός είχε τοποθετηθεί σε 314 συσκευασμένα κιβώτια και παρά τους κινδύνους και τους βομβαρδισμούς από τους Γερμανούς του καταδρομικού «Διδώ» που τον μετέφερε, έφτασε σώος στην Αίγυπτο.

Πολιτική ζωή

Η συμμετοχή των Εβραίων στην πολιτική ζωή της Ελλάδος άρχισε ουσιαστικά με τους Βαλκανικούς Πολέμους, κατά τους οποίους απελευθερώθηκε η Μακεδονία.

Στον ευρύ Νομό Θεσσαλονίκης (ο οποίος κατά περιόδους περιελάμβανε επίσης τους σημερινούς Νομούς Κιλκίς, Χαλκιδικής και Ημαθίας) με τον πολυπληθή τότε εβραϊκό πληθυσμό, κατά τις βουλευτικές εκλογές της περιόδου 1915-1936 υπήρξαν συνολικά 47 Εβραίοι υποψήφιοι. Οι υποψήφιοι

Ο ηρωικός αξιωματικός **Μορντεχά Φριζής**. Γεννημένος στη Χαλκίδα, ήταν ο πρώτος αξιωματικός του ελληνικού στρατού που έπεσε στον ελληνοϊταλικό πόλεμο στις 5.12.1940.

Θεσσαλονίκη, 1904. Οικογενειακή φωτογραφία. Λίγο πριν από το τέλος του 19ου αι., η πόλη γνώρισε υψηλή ανάπτυξη. Αυτή την άνθηση ευνοούσαν οι ίδιοι οι Οθωμανοί. Οι Εβραίοι της πόλης βρίσκονται στο κέντρο της οικονομικής δραστηριότητας, ισχυροί παράγοντες. Στην κοινωνική ζωή υιοθέτησαν τα ευρωπαϊκά πρότυπα που συχνά έρχονταν σε αντίθεση με τη θρησκευτικότητα. Στη φωτογραφία, η οικογένεια Μπενβενίστε. Μόνο η μητέρα φέρει το παραδοσιακό φόρεμα. Οι υπόλοιποι είναι ντυμένοι σύμφωνα με τη μόδα της εποχής.

αυτοί ανήκαν σ' όλες τις πολιτικές παρατάξεις από τους Αρχαιομαρξιστές μέχρι τους Ελευθερόφρονες (του Ι. Μεταξά) αλλά κυρίως «στις διάφορες εκφράσεις του Λαϊκού και του Κομμουνιστικού Κόμματος. Αναφέρω μερικά από τα ονόματα των κατά καιρούς εκλεγέντων στη συγκεκριμένη περίοδο βουλευτών:

Μ. Κοφινάς, Χ. Κοέν, Ιω. Μαλλάχ, Δ. Ματαλών (στον οποίο λέγεται ότι ο Δ. Γούναρης, είχε προσφέρει το υπουργείο Οικονομικών), Δ. Αλλαλούφ, Μ. Μπενσαντσή, Μ. Καζές, Ι. Σιακκής, Αλμπ. Τσενίο.

Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα οι Εβραίοι ήταν επικεφαλής της βιομηχανικής ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης. Οι βιομηχανίες που ίδρυσαν εκεί έγιναν ονομαστές στην Ευρώπη όπως τα εργοστάσια πλινθοποιίας και οι αλευρόμυλοι **Αλλατίνι** και τα εργοστάσια που παρήγαγαν νήματα, μεταξωτά, σαπούνη, μεταλλικά αντικείμενα και έπιπλα των **Φερναντέζ, Μοδιάνο, Μισραχή** κ.ά. Η συμμετοχή στην οικονομική ζωή της Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε και στον 20ό αιώνα με αποτέλεσμα το 1940 οι 75.000 Εβραίοι της συμπρωτεύουσας να κατέχουν τις 2.300 επιχειρήσεις από τις 9.800 που ήταν εγγεγραμμένες στα επαγγελματικά σωματεία της. Σημειώνεται επίσης ο **Γιουδά Ρεκανάτη** (1890-1945) ο οποίος ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη την Τράπεζα Discount Bank, η οποία στην συνέχεια εξελίχθηκε σε μεγάλη εμπορική τράπεζα στην Ελβετία, στο Ισραήλ κ.α.

Ο **Μίνως Κωνσταντίνης** (1886-1955) ίδρυσε το 1923 τη βιομηχανία ζυμαρικών MISCO, θεωρήθηκε δε πατέρας της προηγμένης ελληνικής βιομηχανίας ζυμαρικών στην Ελλάδα. Σημαντικός παράγοντας της εθνικής ζωής ανάλαβε κατ'επανάληψιν εμπιστευτικές εθνικές αποστολές για τις οποίες παρασημοφορήθηκε.

Ο **Ανσέλμος Μουρτζούκος** (1899-1970) ίδρυσε στο Βόλο μια από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες ανδρικών και γυναικείων υφασμάτων. Στην περίοδο της ακμής της η βιομηχανία αυτή απασχολούσε 900 περίπου εργάτες. Το 1938 η παραγωγή της έφτασε τα 900.000 μέτρα υφασμάτων.

Το σημείωμα αυτό, με τις πολλές παραλήψεις, πιστεύω ότι είναι τουλάχιστον αντιπροσωπευτικό της δημιουργικής εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα. Η παρουσία αυτή συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας με ενεργό συμμετοχή στα προβλήματα και τα επιτεύγματα του Ελληνισμού.

Βιβλιογραφία:

Αβθ. Μπεναρόγια «Ελπίδες και Πλάνες» («Στοχαστής», 1989).

Σαμ. Χασσίδ., «Εβραίοι στη Βουλή των Ελλήνων 1915-1936», «Χρονικά», τ. 140/Δεκ. 1995.

Σπ. Μαροεζίνη, «Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)», τ. β, 1994.

Βοβολίνη, «Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν» τόμος Γ.

«Ενθύμιον από την ζωή της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης 1897, 1917 (έκδοση Καπόν, 1993).

Ρένα Μόλχο, «Η εβραϊκή παρουσία στην Θεσσαλονίκη». Ο παρατηρητής, τ. 25/26/1994.

Συμβίωση Εβραίων και Ελλήνων

Η θρησκευτική διαφορά και ο οικονομικός ανταγωνισμός καλλιέργησαν τη δυσπιστία αλλά ποτέ το φυλετισμό

Της **Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου**

Αν. Καθηγήτριας Νεοελληνικής Φιλολογίας στο ΑΠΘ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ των εβραϊκών κοινοτήτων της Ευρώπης είναι μια ιστορία διωγμών. Οι Εβραίοι θεωρήθηκαν απόγονοι του Ιούδα και πρωταίτιοι για το θάνατο του Ιησού. Ο χριστιανικός κόσμος, με αφορμή την κατηγορία της θεοκτονίας, συνεχώς ανατροφοδοτούμενη από τα λατρευτικά του έθιμα, κατασκεύασε στο πρόσωπο του Εβραίου έναν ένοχο για ποικίλες εγκληματικές κατ' επέκταση ενέργειες, θέτοντάς τον μόνιμως στο στόχαστρο και καθιστώντας τον αποδιοπομπαίο τράγο σε εποχές κρίσης. Ο εγκλεισμός των Εβραίων σε γκέτο από τον 14ο αιώνα, ο αποκλεισμός τους από τα περισσότερα επαγγέλματα, η επιβολή χαρακτηριστικής ενδυμασίας και η συνεχής δυσφήμισή τους για εγκληματικές πράξεις, κυριολεκτικά και μεταφορικά, είναι φαινόμενα που καθιστούν ανάγλυφη τη βαθιά εχθρότητα του χριστιανικού κόσμου για τους Εβραίους, κορυφαία εκδήλωση της οποίας υπήρξε η ναζιστική γενοκτονία.

Ο αντιουδαισμός ή αντιεβραϊσμός του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης στηριζόταν σε θρησκευτικά αίτια. Από τον 19ο αιώνα, η ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης και του κλάδου της ευγονικής συνέτεινε στη δημιουργία του φυλετικού λόγου, ο οποίος υποστήριζε την ανωτερότητα της Αρείας φυλής και έδινε «επιστημονική» υπόσταση στη διαφορά του Εβραίου, αποδίδοντάς του εγγενή φυλετικά ελαττώματα και θεωρώντας τον εκ γενετής αλλά και κληρονομικά κατώτερο. Την εποχή αυτή ο θρησκευτικός αντιεβραϊσμός προσλαμβάνει νέες διαστάσεις φυλετικής, συνεπώς ριζικής και αθεράπευτης διαφοράς: πρόκειται για την πιο ακραία μορφή αντιεβραϊσμού, τον αντισημιτισμό (ο όρος ανήκει στον Γερμανό φιλόσοφο Carl Gustav Carus).

Δυσπιστία

Η πλειοψηφία του ελληνικού λαού αντιμετώπισε πάντα τους Εβραίους με δυσπιστία, όπως τουλάχιστον αποδεικνύουν τα αρνητικά τους στερεότυπα, διαδεδομένα ευρύτατα σε όλη την Ελλάδα. Μικρό δείγμα του λαϊκού αντισημιτισμού είναι η εξαιρετικά αρνητική μορφή του Εβραίου στον Καραγκιόζη. Την ίδια αντιπάθεια δείχνει ένα πλήθος δημοτικών τραγουδιών, οι λαϊκές παραδόσεις και δοξασίες, που κορυφώνονται με την πεποίθηση ότι οι Εβραίοι είναι απόγονοι του Ιούδα και ευθύνονται για τη σταύρωση του Χριστού. Μια άλλη κατηγορία κατά των Εβραίων, ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Ελλάδα, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, υπήρξε η «συκοφαντία αίματος», δηλαδή η συκοφαντία ότι οι Εβραίοι θυσίαζαν χριστιανόπουλα για να χρησι-

Εβραίος τενεκετζής. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης επιδίδονταν σε κάθε είδους εργασία. Στην καταστροφική πυρκαγιά του '17, μέσα στα χρηματοκιβώτια έγιναν στάχτη τα χαρτονομίσματα, ενώ το χρυσάφι, λιωμένο, πήρε παράξενα σχήματα. Η ανάγκη για ξεκαθάρισμα των ερειπίων δημιούργησε απίθανα επαγγέλματα. Ένας Εβραίος σιδεράς, είχε ειδικευτεί στο άνοιγμα παραμορφωμένων χρηματοκιβωτίων. Τα ελληνικά του όμως ήταν φτωχά. Δεν ήξερε πώς να βαφτίσει την καινούργια αυτή ειδικότητα και ζήτησε βοήθεια από κάποιον γείτονα, που έτυχε να 'ναι ένας γνωστός φαρσέρ δημοσιογράφος. Την άλλη μέρα, όσοι περνούσαν έξω από το σιδεράδικο του Εβραίου, διάβαζαν με κατάπληξη την επιγραφή: «Σολομών Γιουδά, διαρρήκτης»! (Γ. Θ. Βαφόπουλος, «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης»).

Το κάψιμο του Ιούδα. Παμπάλαιο έθιμο του Πάσχα. Δεν πήρε ποτέ φυλετικό χαρακτήρα. Στόχος πάντα το πρόσωπο του προδότη, αλλά οπωσδήποτε θίγει.

μοποιήσουν το αίμα τους για τα άζυμα του Πάσχα.

Στην Ευρώπη του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, η έκφραση του λαϊκού μίσους κατά των Εβραίων με τη μορφή πογκρόμ γνώρισε ιδιαίτερη έξαρση, κυρίως στη Ρωσία και την Πολωνία, ενώ σε πιο φιλελεύθερα πολιτεύματα όπως αυτό της Γερμανίας, η κατάργηση των γκέτο και η άρση των πολλαπλών απαγορεύσεων που απέκλειαν τους Εβραίους από διάφορα επαγγέλματα, δεν σήμαινε και την πλήρη εξίσωσή τους με τους άλλους πολίτες, αφού ο αριθμός των Εβραίων στα πανεπιστήμια συνέχιζε να είναι περιορισμένος (numerus clausus). Αντίθετα, το ελληνικό σύνταγμα υπήρξε ευθύς εξ αρχής πολύ πιο φιλελεύθερο. Στηριγμένο στο πνεύμα της ανεξιθρησκείας, αποδείχθηκε ευνοϊκότερο για τους Εβραίους από ό,τι άλλα έθνη - κράτη της Ευρώπης, αφού τους αναγνώρισε πλήρη δικαιώματα του πολίτη. Όμως σε ποιους Εβραίους; Μετά την επανάσταση του 1821, οι εβραϊκές κοινότητες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους είχαν αποδεκατιστεί από τα ελληνικά στρατεύματα. Η σφαγή των Εβραίων που είχαν συγκεντρωθεί στην Τρίπολη αποτελεί ένα μόνο από πολυάριθμα αιματηρά επεισόδια στη διάρκεια του αγώνα. Οι Εβραίοι θεωρούνταν φίλοι και σύμμαχοι των Τούρκων και το λαϊκό μίσος ξέσπασε ασυγκράτητο. Σ' αυτό συνέτεινε και η φήμη ότι

Κοινωνική συγκέντρωση Εβραίων και χριστιανών στην εβραϊκή λέσχη της Ξάνθης γύρω στα 1925.

τρεις Εβραίοι αγόρασαν το πτώμα του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε' και αφού το κακοποίησαν, το πέταξαν στη θάλασσα. Μια άλλη εκδοχή είναι ότι οι Εβραίοι αγόρασαν το πτώμα για λογαριασμό των Ελλήνων και το παρέδωσαν κρυφά για να ταφεί. Ομως η λαϊκή φαντασία προτίμησε να καλλιεργήσει και να διαδώσει ένα θρύλο ο οποίος αποτελούσε συμβολικά μια παραλλαγή του θέματος της σταύρωσης του Χριστού. Οσοι Εβραίοι διέφυγαν τότε από την οργή των επαναστατημένων κατέφυγαν στη Θεσσαλία ή στη Θεσσαλονίκη. Για ένα μεγάλο διάστημα ο εβραϊκός πληθυσμός ακόμη και σε μια μεγάλη πόλη όπως η Αθήνα πρέπει να ήταν μηδενικός. Το γνωστό επεισόδιο του 1847 κατά του Εβραίου ντον Δαβίδ Πατσιφίκο, που έγινε αφορμή για τα γνωστά Πατσιφικά και τον αποκλεισμό του Πειραιά το 1850 από τις Προστάτιδες Δυνάμεις, δεν αφορούσε έναν Έλληνα Εβραίο αλλά έναν Πορτογάλο, με αγγλική υπηκοότητα.

Τα «εβραϊκά»

Ιδιαίτερα φιλοεβραϊκή υπήρξε η πολιτική του Γεωργίου του Α'. Θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η πολιτική αυτή είχε σκοπό να προστατέψει ειδικά τους Εβραίους των Επτανήσων, την περίοδο της ένωσής τους με την Ελλάδα. Τα ευνοϊκά υπέρ των Εβραίων άρθρα του συντάγματος του 1864 ξεσήκωσαν ωστόσο την οργή των Επτανήσιων και η κα-

τάληξή της ήταν τα «εβραϊκά» του 1891-92 στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο, δηλαδή το πογκρόμ που ξέσπασε κατά του εβραϊκού πληθυσμού με τη δικαιολογία ότι Εβραίοι είχαν δολοφονήσει μια μικρή χριστιανή για να χρησιμοποιήσουν το αίμα της για τελετουργικούς λόγους, φήμη που αποδείχθηκε απολύτως ψευδής, αφού η δολοφονημένη κόρη ήταν η Εβραία Ρουμπίνα Σάρδα.

Στον ημερήσιο Τύπο της εποχής παρατηρείται τότε ένα ξέσπασμα αντιεβραϊκής αρθρογραφίας, και ανάμεσα στους αρθρογράφους ξεχωρίζουμε σημαντικά πρόσωπα της πνευματικής ζωής όπως ο Ιάκωβος Πολυλάς.

Το νομικό πλαίσιο του Συντάγματος, το οποίο προσέφερε στους Εβραίους ισότητα, δεν κατάφερε πάντα να αναχαιτίσει τις εκδηλώσεις του λαϊκού αντιεβραϊσμού, τις αιτίες και τις μορφές του οποίου θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Στη διάρκεια της μακραιώνης παρουσίας των Εβραίων στην Ελλάδα, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σχέσης των δύο λαών είναι ο οικονομικός ανταγωνισμός. Η θρησκευτική διαφορά μπορεί να θεωρηθεί δεύτερη αιτία εχθρότητας, ενώ κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, προστίθεται ένας τρίτος λόγος, πολιτικός, που οφείλεται στις καλές σχέσεις των Εβραίων με την οθωμανική εξουσία. Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα οι Εβραίοι δεν υποχρεώθη-

καν ποτέ να ζήσουν σε γκέτο, όπως συνέβη σε άλλες χώρες της Ευρώπης, με εξαίρεση τα Επτάνησα την εποχή της Ενετοκρατίας. Η διαφορά αυτή είναι βασική, γιατί η αναγκαστική περιθωριοποίηση δεν είναι άσχετη με την ιδιαίτερη ψυχολογία των εκδηλώσεων μαζικής βίας, για τις οποίες χρησιμοποιείται η ρωσική λέξη «πογκρόμ». Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε την ιδιαιτερότητα της εβραϊκής παρουσίας στη Θεσσαλονίκη μετά το 1942 και την ένταση του ανταγωνισμού, όταν με την εγκατάσταση των Εβραίων Σεφαραδιτών της Ισπανίας η εβραϊκή κοινότητα υπερέιχε για μακρό διάστημα αριθμητικά και οικονομικά στην πόλη, ακόμη και μέχρι το 1912.

Θρησκευτικά έθιμα

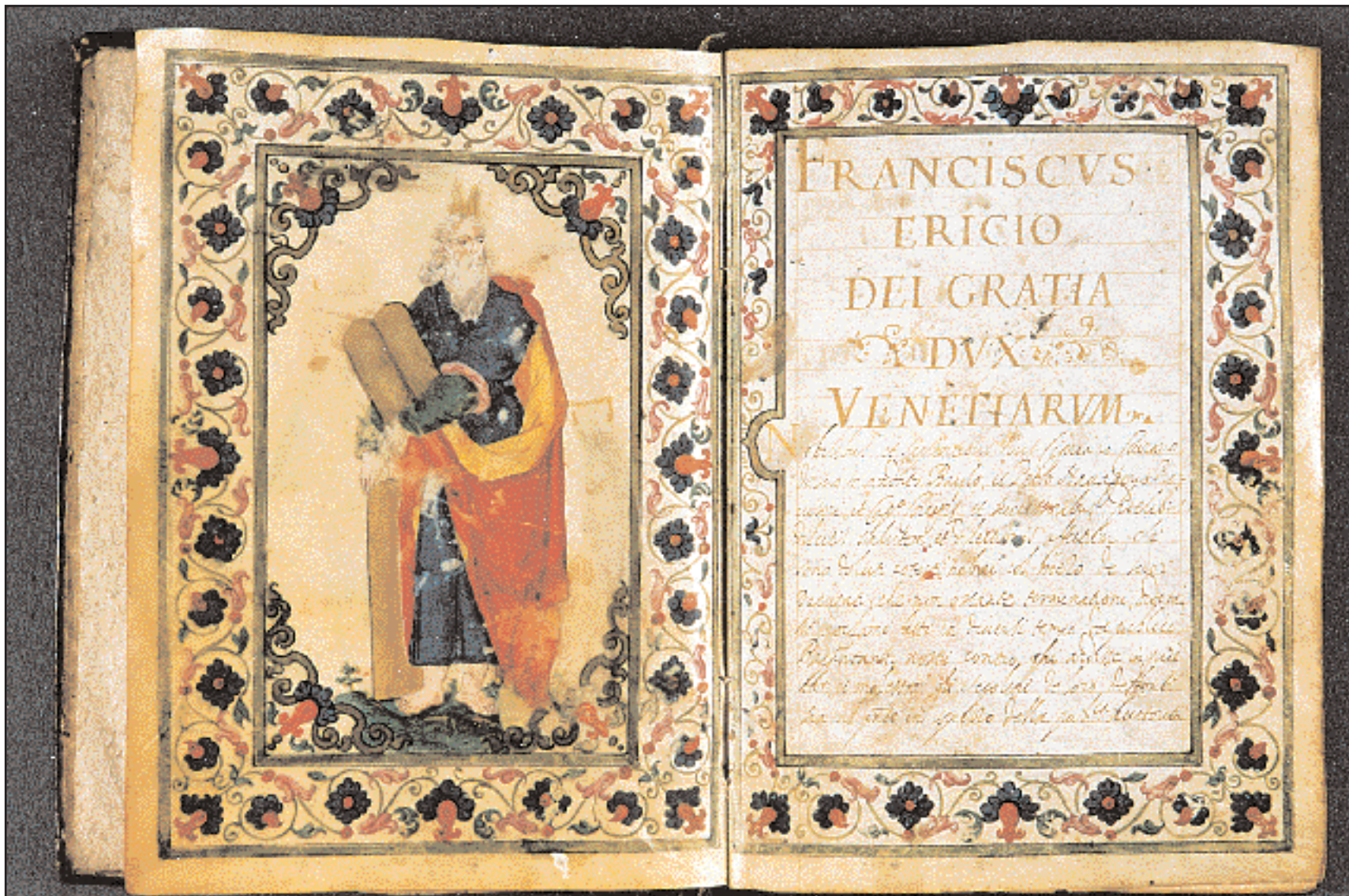
Ολα τα αιματηρά επεισόδια κατά των Εβραίων στην Ελλάδα επικεντρώνονται γύρω από δύο περιπτώσεις: τη «συκοφαντία αίματος» και την έξαρση του φανατισμού κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα, όταν τελείται το «κάψιμο του Ιούδα», ένα έθιμο το οποίο δυστυχώς, παρά την επίσημη απαγόρευση της Εκκλησίας, συνεχίζεται σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Ο Bernard Pierron, στην εξαιρετικά εμπεριστατωμένη διδακτορική διατριβή του για τις σχέσεις Ελλήνων και Εβραίων από το 1821 μέχρι το 1945, ένα έργο πολύτιμο που ελπίζουμε ότι σύντομα θα δημοσιευτεί στα ελληνικά, έχει καταγράψει 34 ανάλογα ε-

πεισόδια για το διάστημα από το 1840 έως το 1932. Το πιο σημαντικό ήταν αυτό του 1891-92 στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο.

Τα αίτια της εχθρικής αντιμετώπισης των Εβραίων στην Ελλάδα, μπορούν να αναζητηθούν, όπως αναφέραμε, στον θρησκευτικό φανατισμό, στον οικονομικό ανταγωνισμό και σε ζητήματα πολιτικού χαρακτήρα, αλλά όχι στη φυλετική διαφορά. Η θεωρία του αντισημιτισμού δεν ρίζωσε στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλοί λόγιοι του 19ου αιώνα εμφανίζονται θερμοί υποστηρικτές του εβραϊκού λαού, θεωρώντας τον απόγονο του λαού της Βίβλου και κληρονόμο το δεύτερου σημαντικού αρχαίου πολιτισμού της Μεσογείου. Η στάση αυτή εκφράζει γενικότερα τον ελληνικό πνευματικό κόσμο. Οι σχέσεις Ελλήνων και Εβραίων πάντα συνοδεύονταν και από αισθήματα φιλίας, λόγω της βαθιάς συγγένειας των δυο αυτών πανάρχαιων μεσογειακών λαών. Η βοήθεια που προσέφεραν οι Έλληνες στους Εβραίους συμπατριώτες τους στη διάρκεια της ναζιστικής γενοκτονίας, κυρίως στη νότια Ελλάδα, φανερώνει τα αισθήματα αλληλεγγύης που συνδέουν τους δυο λαούς.

Σημείωση των «Επτά Ημερών»: Η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου έχει μελετήσει την εικόνα του Εβραίου στο έργο της *Ο Άλλος εν διωγμό* (υπό έκδοση) και έχει επιμεληθεί την έκδοση μαρτυριών Ελλήνων Εβραίων για το Ολοκαύτωμα.

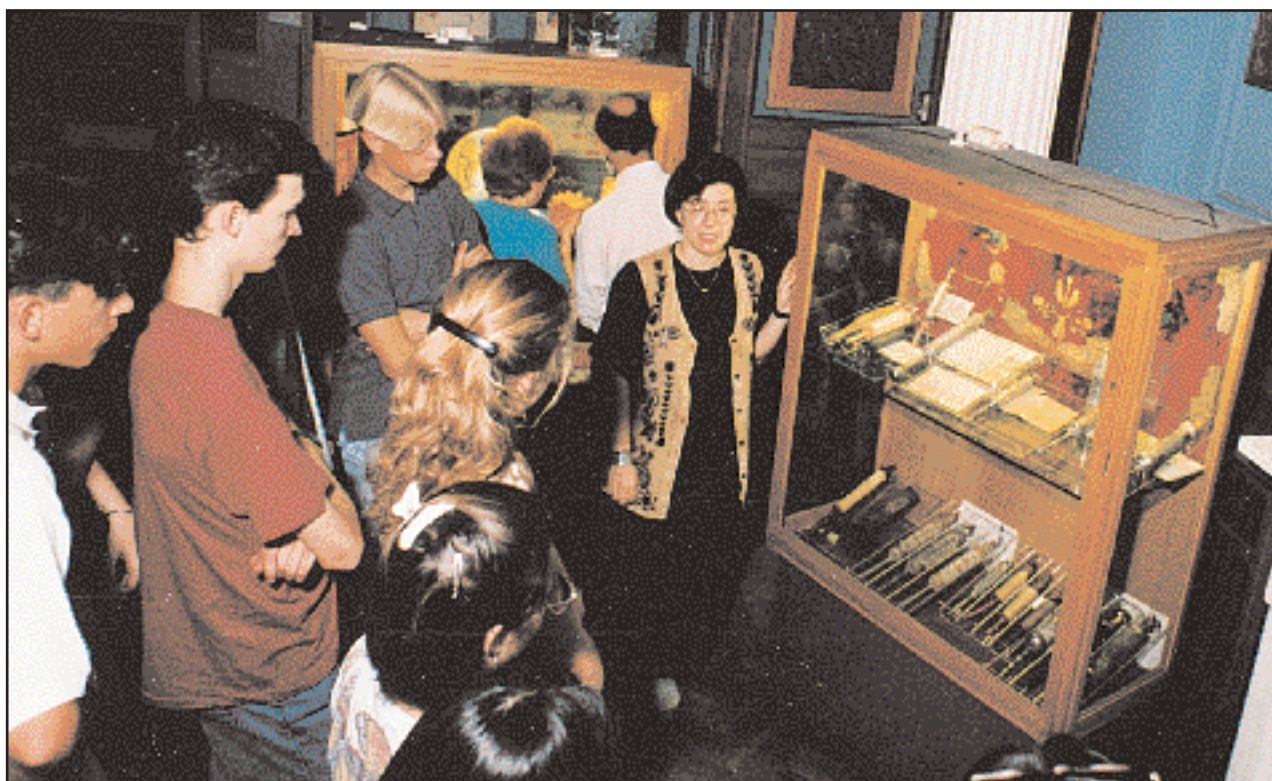

Χειρόγραφη προκήρυξη του Δόγη της Βενετίας Φραγκίσκου Ερίτσο, προς την κοινότητα Κερκύρας που είχε υποστεί βανδαλισμούς και επιθέσεις. 1642, με πρόσθετα εδάφια ως το 1724, σε περγαμνή με τρεις ολοσέλιδες εικονογραφίες.

Το Εβραϊκό Μουσείο

Συλλέγει, συντηρεί και παρουσιάζει τον πολιτισμό και την ιστορία των Ελληνοεβραίων

Ξεναγήση του Γερμανικού Σχολείου στην αίθουσα θρησκευτικών αντικειμένων. Το Εβραϊκό Μουσείο είναι ανοικτό καθημερινά εκτός Σαββάτου.

Της Ζανέτ Μπαττίου

Επιμέλητριας του Μουσείου

ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ Μουσείο ιδρύθηκε το 1977 και ανήκει στην κατηγορία των ιστορικών και λαογραφικών Μουσείων. Είναι καταχωρημένο ως το τέταρτο σε πλούτο εκθεμάτων μεταξύ των Ευρωπαϊκών Εβραϊκών Μουσείων, οι δε Τάιμς της Νέας Υόρκης σε σχετική τους έρευνα το κατέταξαν μεταξύ των δώδεκα καλύτερων Μουσείων της χώρας μας.

Οι συλλογές του αντιπροσωπεύουν την ελάχιστη γνωστή και ανεπαρκώς τεκμηριωμένη ιστορία των Ελλήνων Εβραίων, καθώς και την θρησκευτική και καθημερινή ζωή τους.

Τα περισσότερα από τα 5.000 αντικείμενα που κατέχει το Μουσείο, έχουν επιλεγεί με γνώμονα την αυθεντική και άμεση σχέση τους με κάποια από τις 26 εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας, που υπήρχαν πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Παρόλο που η πλειοψηφία των αντικειμένων, σε αντίθεση με τους αρχικούς κατόχους τους, έχουν

διασωθεί από τον πόλεμο, το Μουσείο δεν αποτελεί ένα μνημείο στην σχεδόν τέλεια επιτυχία της ναζιστικής προσπάθειας για την εξόντωση των Εβραίων, αλλά ένα χώρο παρουσίασης της πλούσιας και πολιτιστικά σύνθετης εβραϊκής ιστορίας και εμπειρίας 2.300 ετών στον ελλαδικό χώρο.

Σχεδόν το ένα τρίτο του συνόλου της συλλογής, εκτίθεται στα 300 τ.μ. του Εβραϊκού Μουσείου, με τρόπο τέτοιο, ώστε να πληροφορεί και να διδάσκει τον επισκέπτη.

Η έκθεση χωρίζεται σε 9 θεματικές ενότητες που καλύπτουν ζητήματα όπως η πρώιμη ιστορία των ελληνόφωνων Εβραίων στον ελλαδικό χώρο, που αρχίζει περίπου από τον 2ο π.Χ. αιώνα, η άφιξη των ισπανόφωνων τον 15ο αιώνα μ.Χ., το εβραϊκό ημερολόγιο και εορτολόγιο, τα θρησκευτικά αντικείμενα συναγωγικής και οικιακής χρήσης, οι βασικές αρχές του Ιουδαϊσμού. Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων Εβραίων εικονογραφείται μέσα από φορεσιές, κοσμήματα, κεντήματα, στρατιωτικά ενθύμια, βιβλία, φωτογραφίες και έγγραφα. Αυτή η σπάνια συλλογή καλύπτει τέσσερις αιώνες εβραϊκής ζωής, αφού τα παλαιότερα υφάσματα και γαμήλια συμβόλαια χρονολογούνται στον 16ο μ.Χ. αιώνα. Ιδιαίτεροι χώροι είναι αφιερωμένοι στο Ολοκαύτωμα και στη Συναγωγή της Πάτρας.

Η οργάνωση της έκθεσης ενισχύεται από ένα φυλλάδιο - οδηγό με περισσότερες πληροφορίες και όποτε είναι δυνατόν, από εθελοντές που είναι πρόθυμοι να ξεναγήσουν τον επισκέπτη και να απαντήσουν σε ερωτήσεις.

Σκοπός του Μουσείου

Το μουσείο δέχεται κάθε χρόνο περίπου 6.000-7.000 επισκέπτες. Το κοινό του είναι διακοινοτικό, ελληνικό, ευρωπαϊκό, παγκόσμιο γι' αυτό και το μήνυμά του οφείλει να έχει πολλαπλή απήχηση. Ωστόσο, κύριος στόχος και προτεραιότητα του μουσείου, είναι να απευθυνθεί στο ελληνικό κοινό, ανεξάρτητα από τη θρησκεία και να κάνει γνωστή μια ενδιαφέρουσα πλευρά της ελληνικής ιστορίας των τελευταίων δύο χιλιετιών τουλάχιστον.

Να τονίσει σε Εβραίους και Χριστιανούς επισκέπτες τις κοινές θρησκευτικές τους ρίζες και να εικονογραφήσει τους κοινούς πολιτιστικούς δεσμούς τους σε ό,τι αφορά στον ελλαδικό χώρο, δεσμούς που επιζούν από την ελληνιστική εποχή.

Η ελληνόφωνη διασπορά αποτέλεσε σημαντικό έδαφος ωρίμανσης και εξαπλώσης του Χριστιανισμού μέσα από τη διδασκαλία του Απόστολου Παύλου στην Κόρινθο, Θεσσαλονίκη, Κρήτη, την ίδια εποχή που γεννήθηκε και ο Ραββινικός Ιουδαϊσμός.

Η ελληνική εβραϊκή κληρονομιά είναι μια ευρωπαϊκή κληρονομιά που κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ιστορία του παγκόσμιου εβραϊσμού, ο οποίος οφείλει πολλά στους Ραββίνους, μελετητές και μυστικιστές που έζησαν και έγραψαν εδώ. Ένας από τους πιο σημα-

Ιερατικά σκεύη από διάφορες Συναγωγές της Ελλάδας, 18ου-20ού αι.

ντικούς στόχους του μουσείου είναι να επιδείξει στους Έλληνες Εβραίους την πλούσια και υπερήφανη κληρονομιά τους, τόσο την πνευματική όσο και την υλική, εν-

ισχύοντας αισθήματα καταγωγής και συνέχειας.

Η μελέτη της ιστορίας και θρησκείας αυτού του τμήματος του ελληνικού λαού, μπορεί να δείξει ότι

Τον Νοέμβριο 1995 το Εβραϊκό Μουσείο διοργάνωσε Ευρωπαϊκό Συμπόσιο με θέμα: «Η ιστορική και εκπαιδευτική αποστολή ενός σύγχρονου μουσείου». Η πρώτη ομάδα συνέδρων, από αριστερά: Δρ Γ. Θανασέκος, καθ. Β. Σάφραν, λόρδος Μπάλφουρ, καθ. Σ. Ροζάνης.

αν οι λύσεις και οι προσεγγίσεις είναι διαφορετικές, τα προβλήματα είναι πάντοτε παρόμοια. Σκοπός του μουσείου είναι φέρνοντας τον επισκέπτη σε επαφή με τη σημασία και την εγκυρότητα αυτού του παράλληλου ελληνικού προσώπου, να τον προκαλέσει να επανεξετάσει την προσωπική και κοινωνική του εμπειρία πάνω σε νέα βάση.

Αυτή η κοινωνική αποστολή του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος ενισχύει την παραδοσιακή αποστολή του να συλλάβει, να συντηρήσει και να παρουσιάσει τον υλικό πολιτισμό και την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων μέσα από τις πολύτιμες συλλογές του.

Η γνώση είναι η πιο αποτελεσματική ασπίδα ενάντια στην προκατάληψη, την παραπληροφόρηση, και το φανατισμό. Στη χώρα μας η οποία σταδιακά αποκτά επίγνωση της πλουραλιστικής κοινωνικής δομής της, μουσεία όπως το Εβραϊκό, συντελούν στην απόκτηση ευρύτερης κοινωνικής αντίληψης, πολύτιμο εφόδιο για το μέλλον.

Μια επίσκεψη στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος αποκαλύπτει το στίγμα του: Πέρα από χώρος γνώσης και μνήμης είναι χώρος θρησκευτικής γνωριμίας, πνευματικής και πολιτισμικής επαφής, αμφισβήτησης, σύγκρισης και κατανόησης.

Shoah - Η γενοκτονία των Ελληνοεβραίων

Από τις εβδομήντα πέντε χιλιάδες, ελάχιστοι διέφυγαν από τον μηχανισμό εξόντωσης των Ναζί

Του **Χάγκεν Φλάισερ**

Αναπλ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

ΜΕΤΑ τη γερμανική κατάληψη και το διαμελισμό της Ελλάδας σε τρεις ζώνες κατοχής, η Βέρμαχτ διατηρεί υπό τον έλεγχό της μόνον τις, από στρατηγική άποψη, πιο σημαντικές περιοχές. Σε αυτές συμπεριλαμβάνεται και η Θεσσαλονίκη, όπου κατοικούν τα δύο τρίτα των περίπου 73.000 Εβραίων της χώρας.

Εν τούτοις, οι Γερμανοί αργούν να εφαρμόσουν τους γνώριμους φυλετικούς διωγμούς, για να πετύχουν πρώτα ένα συντονισμό με τους Βούλγαρους και κυρίως τους «δύστροπους» Ιταλούς εταίρους τους. Ως τότε αρκούνται σε μέτρα που σπανίως υπερβαίνουν το πλαίσιο ατομικών ενοχλήσεων: Κατασχέσεις ή επιτάξεις ακινήτων, και μεμονωμένες συλλήψεις - με προτίμηση ανθρώπους της δημοσίας ζωής, οι οποίοι είχαν εκφραστεί παλιότερα κατά του ναζισμού. Το «Sonder-Kommando Ρόζενμπερκ» κατάσχει πολιτιστικούς και θρησκευτικούς θησαυρούς πολλών αιώνων, προβαίνει σε έρευνες και ανακρίσεις.

Ταυτόχρονα συλλέγονται στατιστικά στοιχεία που θα διευκολύνουν την «τελική λύση του εβραϊκού προβλήματος» όπως είναι η κατ' ευφημισμό περίφραση για τη σχεδιαζόμενη εξόντωση των Εβραίων. Για τον ίδιο λόγο γίνονται συνειδητά προσπάθειες να δημιουργηθεί στους Έλληνες αντισημιτική διάθεση, αφού ο μέσος Έλληνας δεν έχει συνειδητοποιήσει τον κίνδυνο από τον «παγκόσμιο ιουδαϊσμό», όπως επισημαίνουν οι κατακτητές. Για το σκοπό αυτό ιδρύεται η «Νέα Ευρώπη» ως δημοσιογραφικό φερέφωνο και ανασταίνεται η αλήστου μνήμης «Εθνική Ένωση Ελλάδος» (Τρία Ήψιλον) για να χρη-

Διαταγή επιβάλλει την απογραφή όλων των αρρένων Εβραίων «ικανών για εργασία». Ετσι, στις 11-7-42 γίνεται συγκέντρωση στην Πλατεία Ελευθερίας. Με εξευτελιστικά «γυμνάσια» ολοκληρώνεται η καταγραφή 9.000 ανδρών.

σιμεύσει και πάλι ως αντισημιτική ομάδα κρούσης.

Υστερα από προτροπή τοπικής διοίκησης αρχής διατάσσεται η απογραφή των αρρένων Εβραίων «ικανών για εργασία». Ετσι, στις 11.7.42, γίνεται «επιθεώρηση» στην ιστορική Πλατεία Ελευθερίας 9.000 ανδρών κάτω από εξευτελιστικές και εξαντλητικές συνθήκες. Οι μη έχοντες μόνιμη εργασία (3.500) επιστρατεύ-

ονται, οι περισσότεροι μεταφέρονται για αγγαρεία σε λατομεία και σε εργοτάξια. Τον Οκτώβριο όταν ήδη έχουν πεθάνει εκατοντάδες από κακουχίες, ελονοσία κ.λπ. οι Γερμανοί δείχνουν υποχωρητικοί. Μετά από «σκληρό παζάρι» ο γνωστός δρ Μέρτεν, αξιωματούχος της στρατιωτικής διοίκησης συναινεί στην εξαγορά των επιζώντων με αντίτιμο που αντιστοιχεί σε 8.000 λίρες. Δεύτερος ό-

ρος είναι η μεταγραφή του ιστορικού εβραϊκού νεκροταφείου με έκταση 550 στρεμμάτων στο ελληνικό Δημόσιο για κατεδάφιση.

Η σύντομη ανάπαυση που εξαγοράζεται τόσο ακριβά από την κατατρεγμένη κοινότητα της Θεσσαλονίκης οφείλεται όμως λιγότερο στα «λύτρα» παρά στον ιταλικό παράγοντα. Πράγματι, οι Ιταλοί αφήνουν εδώ άριστες εντυπώσεις: Σταθερά απορρίπτουν τις γερμανικές πιέσεις για «συγχρονισμένα μέτρα» κατά των Εβραίων.

Οι απαγορεύσεις

Στα τέλη του 1942, ο Χίμλερ χάνει την υπομονή του και στέλνει Ειδικό Απόσπασμα της «Υπηρεσίας Ασφαλείας» (SD) στη Θεσσαλονίκη, το οποίο έχει ευρύτατες εξουσιοδοτήσεις για τη μεταφορά των Εβραίων «σ' έναν κλειστό χώρο εποίκιμους» στην Πολωνία.

Την 6-2-43 αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση. Ο Μέρτεν παίζει, όπως όλη η στρατιωτική διοίκηση, επικουρικό ρόλο για την SD: μεταβιβάζει τη διαταγή ότι όλοι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης με εξαίρεση εκείνους με ξένη υπηκοότητα, πρέπει «αμέσως να φέρουν διακριτικόν σήμα» (κίτρινον αστέρα) και να μετοικήσουν «άνευ αναβολής, εις μίαν ειδικήν συνοικίαν», δηλαδή σε γκέτο.

Επιχειρήσεις (ακίνητα κ.λπ.) πρέπει να χαρακτηρισθούν «κατά τρόπον ορατόν» ως εβραϊκές. Απαγορεύεται στους Εβραίους η χρησιμο-

Στις βουλγαροκρατούμενες περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, οι Βούλγαροι συγκέντρωσαν τους Εβραίους στην πόλη της Καβάλας. Τον Μάρτιο του 1943 τους οδήγησαν στο Λομ του Δούναβη, όπου πέρασαν στα χέρια των Γερμανών. Στη φωτογραφία, εκκένωση της Καβάλας, Μάρτιος του 1943.

ποίηση του τηλεφώνου και των δημοσίων μέσων συγκοινωνίας. Με την έναρξη της νύχτας τους απαγορεύεται η κυκλοφορία και απειλούνται με επιτόπου εκτέλεση αν εγκαταλείψουν την κατοικία τους. Απαγορεύεται η συμμετοχή Εβραίων σε οργανώσεις, σωματεία, κ.λπ. Την 1 Μαρτίου, οι Εβραίοι διατάσσονται να προβούν σε δήλωση περιουσιακών στοιχείων: Πρέπει να δηλωθούν τα πάντα, από «τα ζώντα ζώα» ως τα μαγειρικά σκεύη! Το Κοινοτικό Συμβούλιο συνιστά συμμόρφωση «με ακρίβεια και επιμέλεια» για να αποφευχθούν «χειρίστες τιμωρίες της γερμανικής εξουσίας».

Σαφώς διαγράφεται η ελπίδα του αρχιραββίνου Κόρετς και των κοινοτικών αρχών να εξευμενίσουν τους διώκτες τους με μια στάση «νομιμοφροσύνης». Εκ των υστέρων, αυτή η υπακοή και η παθητικότητα έχει συχνά θεωρηθεί ύποπτη. Το γεγονός της πνευματικής προέλευσης του Κόρετς από τον γερμανόφωνο χώρο ενέτεινε τις φήμες περί συνειδητής προδοσίας. Η αλήθεια ωστόσο είναι ότι όλοι σχεδόν οι Εβραίοι αξιωματούχοι (εδώ και αλλού) ενεργούν καλή τη πίστει. Συνήθως όμως, είναι προικισμένοι με ικανότητες επαρκείς για τις καθημερινές ανάγκες, αλλά δεν έχουν το ανάστημα να αντεπεξέλθουν σε μια πρωτόγνωρη απειλή.

Παραπλανητική τακτική

Η εβραϊκή διασπορά είχε γνωρίσει αμέτρητους διωγμούς και αιματηρά πογκρόμ, αλλά έλειπε ένα ιστορικό προηγούμενο για το απύθμενο φυλετικό μίσος της ναζιστικής ηγεσίας, καθώς και για τη ψυχρή γραφειοκρατική τελειότητα με την οποία μεθοδεύεται ο διωγμός - που μετατρέπεται σε γενοκτονία. Οι πρώτες φήμες ως προς ένα τέτοιο ενδεχόμενο θεωρούνται παράλογες. Καθησυχαστικά επιδρούν, κατά περίεργο τρόπο, και οι προθέσεις άγριας οικονομικής εκμετάλλευσης που εμφανώς χαρακτηρίζουν τη «φιλοσοφία» των γερμανικών μέτρων. Το ίδιο συμβαίνει, στην τελευταία φάση, με την επίσημη εκδοχή για «μετοικεσία» σε απόμακρη περιοχή (Πολωνία). Και τα δύο μέτρα παραπέμπουν έναν πληθυσμό με έντονες ιστορικές μνήμες σε γνώριμες διωκτικές τακτικές παλιότερων δυναστών, τις οποίες ο εβραϊσμός πολλές φορές είχε υποστεί και, τελικά, ξεπεράσει.

Πρόσθετα περιθώρια για αυταπάτες αφήνει η παραπλανητική γερμανική τακτική με τη σταδιακή κλιμάκωση των φυλετικών μέτρων: Στην τελευταία τους φάση, μάλιστα, ο ξέφρενος ρυθμός των αλληπάλληλων διαταγών, (ακόμη και λογικά άσχετων προς την «τελική λύση», όπως η καταγραφή των σκύλων!) και η αυστηρή αξίωση για άμεση και πλήρη εκτέλεση των διαταγών αυτών, σκοπό έχει να κρατήσει τους υπεύθυνους της Κοινότητας σε διαρκή αναστάτωση και σύγχυση.

Ετσι, η υπερραπασχόληση της ηγεσίας με περίπλοκα γραφειοκρατικά καθήκοντα, κρατά άκεφαλη την κοινότητα που συμμορφώνεται μοιρολατρικά με κάθε νέα διαταγή. Δεν υ-

Τέσσερις νεαροί Εβραίοι φωτογραφίζονται στις αρχές Μαρτίου 1943 στο «Συνοικισμό 151» στη Θεσσαλονίκη. Από αριστερά: Αλμπέρ Ναχμίας, Δαυίδ Σιών, Ισαάκ Αλγκάβα όρθιοι και καθιστός ο Ζακ Μαράς. Οι Εβραίοι ήταν υποχρεωμένοι να φορούν το Αστρο του Δαυίδ, όπως διακρίνεται και στη φωτογραφία. Οι τέσσερις νέοι μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδο εργασίας στη Θήβα. Ο μόνος επιζών, ο Δαυίδ Σιών, δραπέτευσε και κατέφυγε στα αντάρτικα σώματα. Στη διάρκεια της Κατοχής υπηρέτησε στη 2η Μεραρχία του ΕΛΑΣ και στο 7ο Σύνταγμα Ευβοίας με το όνομα «Λάμπρος». Οι άλλοι τρεις μεταφέρθηκαν στο Αουσβιτς και κανείς δεν επέζησε.

πάρχουν όμως, άλλες **εφικτές** επιλογές. 50.000 άνθρωποι όλων των ηλικιών δεν θα μπορούσαν να κρυφτούν σε ένα κοινωνικό περίγυρο, διαφορετικό (και όχι μόνον) ως προς τη μητρική γλώσσα και μάλιστα σε μία περίοδο όπου δεν υπάρχει ακόμα η «Ελεύθερη Ελλάδα» των ανταρτών.

Σημαντικό ρόλο παίζει και η στενή συνοχή της εβραϊκής οικογένειας, που αποκλείει το ενδεχόμενο να φύγουν οι νέοι, εκθέτοντας τους συγγενείς τους στα σκληρά αντίποινα που οι Γερμανοί εφαρμόζουν σε τέτοιες περιπτώσεις.

Οι μεταγωγές

Όταν, στις 4 Μαρτίου, καταφθάνουν οι πρώτες φήμες ότι οι Βούλγαροι στις de facto προσαρτημένες «νέες επαρχίες» ανατολικά του Στρυμόνα, συλλαμβάνουν όλους τους Εβραίους και τους παραδίδουν στους δημίους τους (που τους μεταφέρουν στην Τρεμπλίνκα), είναι ήδη αργά. Την ίδια μέρα έχει ολοκληρωθεί η περίφραξη του «διαμετακομίστικου στρατοπέδου» που συνορεύει με τον σταθμό.

Στις 15 Μαρτίου αρχίζει το τελευταίο κεφάλαιο στην κλιμάκωση του τρόμου με μια φάσα: από τα τελευταία χρήματα που έχουν απομείνει στους έγκλειστους, κάθε οικογενειαρχής δικαιούται μια «επιταγή» 600 ζλότι προς εξαργύρωση στην «και-

γαρεία) στο στρατόπεδο: 417 άνδρες και 192 γυναίκες, οι υπόλοιποι πηγαίνουν μετά την επιλογή (Selektion) κατευθείαν στους θαλάμους αερίων. Θα ακολουθήσουν άλλες 18 αποστολές από τη μακεδονική πρωτεύουσα, και η Selektion θα γίνει περίπου με την ίδια αναλογία - αν εξαιρέσουμε μερικές εκατοντάδες «προνομιούχους» (αξιωματούχους της κοινότητας, καθώς και Εβραίους ισπανικής υπηκοότητας), που αποστέλλονται στο Μπέργκεν - Μπέλζεν, στρατόπεδο με συγκριτικά «προνομιακή μεταχείριση»...

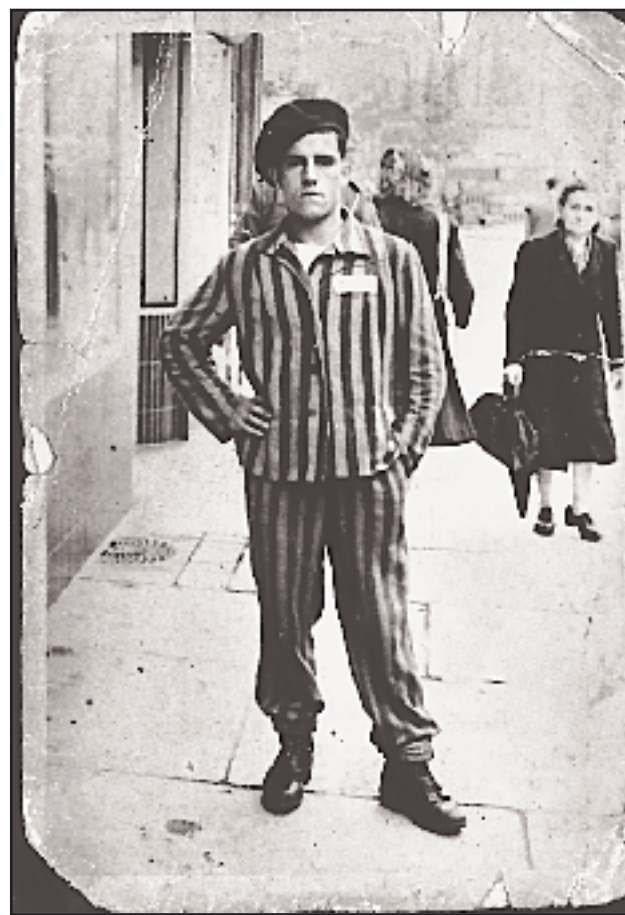
Μετά την ιταλική συνθηκολόγηση (Σεπτ. '43), η SD μπορεί να προβεί στην «εκκαθάριση» και της υπόλοιπης χώρας, αν και για «τεχνικούς λόγους» η επιχείρηση εναντίον των κοινοτήτων της ηπειρωτικής Ελλάδας δεν γίνεται παρά στις 24/25 Μαρτίου 1944. Τελευταία θύματα του ναζιστικού φυλετικού μίσους είναι οι νησιωτικές κοινότητες της Κρήτης, Κέρκυρας καθώς και, παραμονές της γερμανικής αποχώρησης, της Ρόδου και της Κω.

Όσοι επιζώντες

Μόνο στη Ζάκυνθο δεν θα χαθεί κανείς από τους (275) Εβραίους: το νησί θα αποτελέσει μοναδικό παράδειγμα για το τι μπορούν να πετύχουν η έμπρακτη κοινωνική αλληλεγγύη (των Χριστιανών κατοίκων), και η ανθρωπιά και το θάρρος (του αντικαθεστωτικού Γερμανοαυστριακού διοικητή Λιτ) σε συνδυασμό με ευνοϊκές συνθήκες (έλλειψη διαθέσιμων πλοίων που διευκόλυνε την παρελκυστική τακτική του Λιτ).

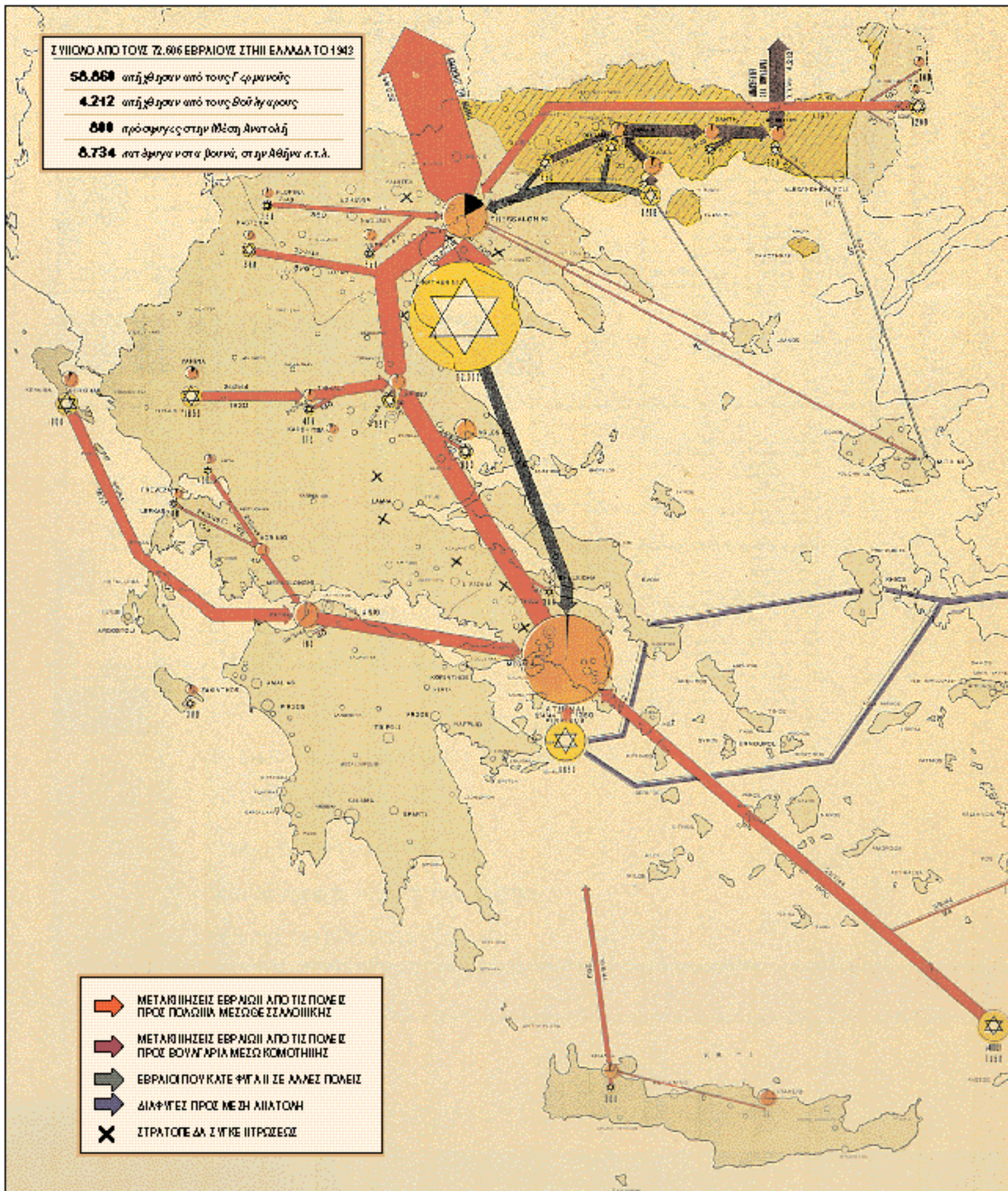
Γενικώς, στους παράγοντες που επηρέασαν αποφασιστικά την τελική αναλογία επιζώντων και θυμάτων στις διάφορες κοινότητες, συγκαταλέγονται η στάση, η ικανότητα και η διορατικότητα των εκάστοτε ηγε-

Συνέχεια στην 26η σελίδα

Ο Ουζιέλ, προπονητής του μοξ από τη Θεσσαλονίκη, με τη στολή του Αουσβιτς μετά την απελευθέρωση.

Αναδημοσίευση από το λεύκωμα: «ΑΙ ΘΥΣΙΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ», τετράγλωσση έκδοση, Ιούλιος 1946. Τη γενική εποπεία και τα κείμενα έγραψε ο αρχιτέκτονας - πολεοδόμος Κ. Α. Δοξιάδης. Τα στοιχεία του λευκώματος χρησιμοποιήθηκαν μεταπολεμικά και για εκθέσεις σε διεθνείς οργανισμούς της εποχής.

Συνέχεια από την 25η σελίδα
σιών, η απόσταση από τις πλησιέστερες ελεύθερες περιοχές (ως επί το πλείστον υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ), καθώς και ο βαθμός της ένταξης και αφομοίωσης του εβραϊκού στοιχείου στον γενικό πληθυσμό. Το σημείο αυτό όχι μόνο διευ-

κόλυνε ή δυσκόλευε το έργο της «αρμόδιας» ναζιστικής υπηρεσίας SD, αλλά είχε και κάποια επίδραση στο ζήλο των χριστιανών Ελλήνων να βοηθήσουν έμπρακτα και με κίνδυνο ζωής, τους κατατρεγμένους Εβραίους.

Χωρίς τη συνδρομή αυτή –από την

Αντίσταση και την εκκλησία έως και φαινομενικά «δοσίλογες» αρχές, όπως η Αστυνομία– σχεδόν κανείς δεν θα είχε επιβιώσει. Αλλά και έτσι, από τους 73.000 Εβραίους που ζούσαν στην Ελλάδα το 1941, μόνο ένα 17% μπόρεσε να ξεφύγει από τον τρομερό ναζιστικό μηχανισμό εξόντωσης.

περίπου 8.500 κρύφτηκαν στην ενδοχώρα, τουλάχιστον 2.000 κατάφεραν να φύγουν προς τη Μέση Ανατολή, ενώ ο ίδιος περίπου αριθμός γύρισε από την κόλαση του Αουσβιτς και άλλων γερμανικών στρατοπέδων. Οι υπόλοιποι δολοφονήθηκαν βάναισα και προμελετημένα.

Εβραίες του 1574. Η γυναίκα αριστερά φέρει κίτρινο κάλυμμα της κεφαλής και γκριζα ρόμπα που φορούσαν έξω από το σπίτι. Η γυναίκα δεξιά είναι ντυμένη ευρωπαϊκά. Υδατογραφία από λεύκωμα της Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

Χιουμοριστικό σκίτσο Εβραίου πλανόδιουπραματευτή. Σκίτσογράφος, ο Γάλλος Goyet. Κυκλοφόρησε σε καρτ ποστάλ στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου όταν οι δυνάμεις των Γάλλων κατέλαβαν και είχαν βάση εξόρμησης τη Θεσσαλονίκη.

Πρόσωπα Εβραίων στη λογοτεχνία

Παρουσιάζεται στα έργα κυρίως ο αρνητικός τύπος του Εβραίου

Της **Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου**

Αν. Καθηγήτριας Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Α.Π.Θ.

ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ πρόσωπα είναι κατασκευές και η επιτυχία τους εξαρτάται κυρίως από τη λειτουργικότητά τους. Σ' αυτήν δεν συντελεί μόνο το ταλέντο του συγγραφέα, αλλά και η πρόσληψη του αναγνώστη. Κάθε συγγραφέας που γράφει για έναν «Εβραίο», γράφει για ένα λογοτεχνικό τύπο φορτισμένο ιδεολογικά. «Εβραίος κάθε φορά που λέμε, πόσα δεν μπορεί, κατά περίπτωση, να εννοούμε! Από τον αισχρότατο τοκογλύφο, ως τον υψηλότατο προφήτη», παρατηρούσε ο Κωστής Παλαμάς, δίνοντας το στίγμα μιας διπολικότητας που δεν ισχύει βεβαίως στη ζωή αλλά φαίνεται να έχει καθορίσει τα πρόσωπα των Εβραίων στη λογοτεχνία. Αρκεί να θυμηθούμε τον Σάιλοκ στον «**Εμπορο της Βενετίας**» του Σαίξπηρ, τον Τορκεμάδα του Βίκτωρος Ουγκώ, την «**Ηρωδιάδα**» του Φλομπέρ, τον Γκόμπσεκ του Μπαλζάκ ή την Εσθήρ του Ρακίνα.

Οι Εβραίοι της διασποράς, διαφορετικοί στο θρήσκευμα και την καταγωγή από τους κατοίκους των χωρών υποδοχής τους, ήσαν γι' αυτούς εντόπιοι ξένοι, και ανάλογα υπηρετούν ποικίλες ανάγκες του λογοτεχνικού έργου: ως διαφορετικοί, δηλαδή ως «άλλοι», μπορούν να προκαλέσουν εντάσεις και αντιπαλότητες, και ταυτόχρονα να προσδώσουν το στοιχείο του εξωτισμού, που γοητεύει πάντα λογοτέχνες και κοινό.

Όμως ένα πρόσωπο ξένου στην λογοτεχνία δεν στηρίζεται μονάχα στις προσωπικές εμπειρίες του λογοτέχνη και στη φαντασία του, αλλά και στην τρέχουσα γενική αντίληψη, φήμη ή προκατάληψη, δηλαδή την πολιτισμική εικόνα του ξένου. Στην περίπτωση των Εβραίων, η κοινή γνώμη ήταν διαποτισμένη με δυσπιστία και εχθρότητα, συνεπώς από τον Μεσαίωνα και μετά δημιουργήθηκε και επικράτησε ένας πολύ αρνητικός λογοτεχνικός τύπος Εβραίου που επαναλαμβάνεται σταθερά σε ποικίλες παραλλαγές κυρίως στην πεζογραφία.

Οι Ευρωπαίοι συγγραφείς παρουσιάζουν τον Εβραίο στα έργα τους ως φιλάργυρο, μάγο, άπατρι και προδότη - και αντίστοιχα την Εβραία ως μάγισσα, εταίρα και γενικά επιρρεπή στις ηδονές. Ο τύπος αυτός αντιστοιχεί στην κοινωνική προκατάληψη που θεωρεί τον Εβραίο απανταχού της γης και σε όλες τις εποχές ένοχο για τη σταύρωση του Χριστού, δηλαδή μια συγκεκριμένη πράξη σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Σύμφωνα με την ίδια λογική, ο Εβραίος είναι δύναμις δράστης εγκληματικών πράξεων όπως η δολοφονία παιδιών τη Μεγάλη Εβδομάδα στο «**βαρέλι με τα καρφιά**», για να χρησιμοποιηθεί το αίμα τους για τελετουργικούς σκοπούς. Εξαιρεση στο αρνητικό αυτό οπλοστάσιο αποτελούν οι Εβραίοι των ποιητών, πρόσωπα εμπνευσμένα από τη Βίβλο. Οι παραπάνω ιδιότητες εμφανίζονται ως πάγια χαρακτηριστικά της εβραϊκής φυλής και δεν αφορούν χαρακτήρες εξελισσόμενους, αλλά όντα σφραγισμένα από τη μοίρα, με κάποια εγγενή ελαττώματα ή

καλύτερα με ένα και μόνο ελάττωμα: να είσαι Εβραίος. Μέχρι τον 19ο αιώνα το ελάττωμα θεωρείτο ότι μπορεί να θεραπευθεί με το βάπτισμα, όμως από τον 19ο αιώνα, σύμφωνα με τη φυλετική ψευδο-επιστήμη, που τότε εμφανίζεται, το ελάττωμα αυτό θεωρήθηκε ανίατο. Η μόνιμη ύπαρξη ενός αρνητικού στερεότυπου για τον Εβραίο στη χριστιανική Ευρώπη δείχνει ότι το σχέδιο του Χίτλερ για τη ριζική κάθαρση της Ευρώπης από τους Εβραίους δεν γεννήθηκε σε κάποιο ιστορικό-κοινωνικό κενό. Εννοείται ότι η διαφορά του Εβραίου σε ένα λογοτεχνικό έργο βοηθάει πάντα να φανεί η διαφορετική ταυτότητα του χριστιανού, συνεπώς και η ανωτερότητα της χριστιανικής θρησκείας και της εθνικής καταγωγής του.

19ος αιώνας

Η προκατάληψη κατά των Εβραίων έχει βαθιές ρίζες στον ελληνικό λαό και έχει αποτυπωθεί στο δημοτικό τραγούδι και σε άλλες εκφάνσεις
Συνέχεια στην 28η σελίδα

Όλοι οι χαρακτήρες στον Καραγκιόζη είναι απόλυτοι: συμπαθείς ή αντιπαθείς, ανάλογα στα καρώματα. Δεν ξέφυγε απ' τον κανόνα ούτε ο Εβραίος: Σολωμός (όχι Σολωμών), Μωυσής ή Χαχαμήκος. Μπορεί να μη βάζει τα παιδιά σε βαρέλια με καρφιά, αλλά κουβαλάει όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά που δίνουν στη φυλή του οι αντισημίτες: Παθολογικά τσιγκούνης, δολοπλόκος, δαιμόνιος στις εμπορικές του συναλλαγές, καταφέρνει να ξεγελάει ακόμα και τον Καραγκιόζη.

Συνέχεια από την 27η σελίδα

του λαϊκού βίου που έχουν σχέση με το θρησκευτικό βίωμα, συνεπώς με ανορθολογικές εκδηλώσεις του ψυχισμού. Μια τέτοια εκδήλωση είναι το λατρευτικό έθιμο της Μεγάλης Εβδομάδας, το «κάψιμο του Ιούδα». Όμως και για τους λογοτέχνες του 19ου αιώνα ο Εβραίος δεν μοιάζει να είναι συμπαθέστερος. Δεν λείπει από τη μυθιστοριογραφία αυτής της περιόδου η σκηνή της θυσίας ενός χριστιανόπουλου από τους Εβραίους, στο νεανικό μυθιστόρημα του Στέφανου Ξένου «Ο Διάβολος εν Τουρκία» πρωτοδημοσιευμένο στην Αγγλία (1861). Αρνητικά εκφράζεται για τους Εβραίους ο Ροϊδής στην «Πάπισσα Ιωάννα», ενώ ο Παπαδιαμάντης δεν κρύβει την αντιπάθειά του, παρά το γεγονός ότι εκφράζει τον σκεπτικισμό του για τη «συκοφαντία αίματος» στο διήγημά του «Ο αντίκτυπος του νου» (1912). Πρέπει εν τούτοις να υπογραμμιστεί η προσπάθεια πολλών Ελλήνων επιστημόνων και λογίων του 19ου αιώνα, και μεταξύ άλλων του Νικολάου Πολίτη, να καταπολεμήσουν τις προκαταλήψεις κατά των Εβραίων, καθώς και η δημοσίευση άρθρων σε περιοδικά που φανερώνουν ενδιαφέρον για τον αρχαίο εβραϊκό πολιτισμό.

Αντίθετα από τη γαλλική και αγγλική μυθιστοριογραφία του 19ου αιώνα (κυρίως μετά τη δίκη του Ντρέι-

Η «Σαλώμη», πίνακας άγνωστου Ιταλού ζωγράφου, πιθανόν από τα τέλη του 17ου αι. Το μίσος της Ηρωδιάδας για τον Ιωάννη τον Βαπτιστή, η επιθυμία της για την κεφαλή του, που υποβάλλει η μητέρα στην κόρη της Σαλώμη, ο χορός της Σαλώμης και ο αποκεφαλισμός του Προφήτη είναι ένα δραματικό πλέγμα γεγονότων που μας παραδίδει ο Ευαγγελιστής Μάρκος. Η τραγικότητα του θέματος στάθηκε συχνά βάση για καλλιτεχνική έκφραση. Στη λογοτεχνία, Ουάιλντ, Ισμάν, Σάουκαλ και Χίλε. Στη μουσική, Μασνέ και Στράους. Κυριαρχεί όμως η καλλιτεχνική απεικόνιση με έργα των Μορό, Μπίρτσλεϊ, Κλιμτ, Στουκ και Μουνκ αλλά και Ελλήνων, Κουνελάκη, Λύτρα, Παρθένη, Μπισκίνη και Φασσιανού. Με σχετική παραλλαγή συναντάμε το ίδιο θέμα τακτικά, είναι μάλιστα προσφιλές, στη βυζαντινή ζωγραφική: Η Αποτομή του Ιωάννη ή, το συχνότερο, ο Ιωάννης Κεφαλοφόρος. Είναι όμως λάθος να μπλέκει κανείς τις αισθητικές αξίες και να τους προσδίδει στοιχειά φυλετισμού. Αν οι παραπάνω καλλιτέχνες εθεωρούντο αντισημίτες, αντίστοιχα θα μπορούσε να θεωρηθεί κάποιος ξένος ανθέλληνας, επειδή καταπιάνεται, λ.χ. με τον Εφιάλτη ή την Κλυταιμνήστρα.

φους) και των αρχών του 20ού, για τις οποίες ο Εβραίος/Εβραία είναι συνηθέστατοι τύποι «κακών», η ελληνική παραγωγή είναι φτωχή σε πρόσωπα Εβραίων και μάλλον τα συναντάμε σε λαϊκά ρομάντζα που αντιγράφουν ξένα πρότυπα, όπως η «Μάγδα η Εβραία» (1915) του Πολύβιου Δημητρακόπουλου, ενώ ο Γρηγόριος Ξενόπουλος θα ασχοληθεί με τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας και της Ζακύνθου του 1891-2, στο θεατρικό του έργο «Ραχήλ» (1909) και στο μυθιστόρημα «Μεγάλη Περιπέτεια» (1937). Και στις δύο περιπτώσεις το θέμα είναι ο έρωτας ενός χριστιανού και μιας Εβραίας, θέμα ιδιαίτερα προσφιλές στη λογοτεχνία: σύμφωνα με το «στόρι» του συγγραφέα η ένωση των δύο νέων αποδεικνύεται αδύνατη, και το χάσμα που χωρίζει τους δύο λαούς αγεφύρωτο. Πολύ διαφορετική ακούγεται η φωνή του Καζαντζάκη: οι Εβραίες της «Τόντα Ράμπα» (1930), όπως και των μεταγενέστερων έργων του, είναι σύμβολα φλογερής ιδιοσυγκρασίας και επαναστατημένης σκέψης, γεννημένες κάτω από το διπλό αστερισμό της Μεσογείου αλλά και του Μαρξ. Ο Καζαντζάκης εμπνέεται από τις Εβραίες φίλες του, την Ιτκα Χόροβιτς και τη Ραχήλ Λιπστάιν, φίλη του από τα χρόνια του Βερολίνου, παράλληλα όμως συνεχίζει τη λογοτεχνική παράδοση των ποιητών, οι οποίοι αναγνω-

ρίζουν στα πρόσωπα Εβραίων τον λαό της Βίβλου και την οποία ακολουθούν οι ποιητές Κωστής Παλαμάς και Αγγελος Σικελιανός: η πνευματική διαδρομή από την Αθήνα στην Ιερουσαλήμ είναι ένα θέμα που ελκύει τους Ελληνες λογοτέχνες-ταγούς της ελληνικής φυλής, παράλληλα και σε αντιδιαστολή με την ιστορία του κυριότερου μεσογειακού τους γείτονα.

Στη μεταπολεμική περίοδο πολλοί λογοτέχνες, κυρίως πεζογράφοι, αφιέρωσαν συγκινητικές σελίδες στο θέμα της γενοκτονίας των Εβραίων από τους ναζί. Ανάμεσά τους είναι οι Γιώργος Ιωάννου, Βασίλης Βασιλικός, Κωστούλα Μητροπούλου, Λιλή Ζωγράφου, Νίνα-Κοκκαλίδου Ναχμία, Νίκος Κοκάντζης, Νίκος Μπακόλας, Κορυφαίο ανάμεσα στα έργα αυτά είναι το διήγημα του Δημήτρη Χατζή «Σαμπεθάι Καμπιλής». Οι διωγμοί των Εβραίων έδωσαν σε άλλους συγγραφείς, όπως η Διδώ Σωτηρίου, την ευκαιρία να σκεφτούν την ανθρώπινη κατάσταση και τις ολέθριες συνέπειες του φανατισμού, σε έργα που αναφέρονται στην προπολεμική Ελλάδα. Στην παρουσία των Εβραίων στα Επτάνησα τον 16ο αιώνα αναφέρεται εκτενώς ο Διονύσιος Ρώμας στη μεγάλη νωπογραφία του «Περίπλους» (1968), ενώ ο Κοσμάς Πολίτης τοποθετεί στη Σμύρνη τον έρωτα του χριστιανού Παντελή

για μια γυναίκα μεγαλύτερή του, τη σιόρα Φιόρα, στο μυθιστόρημα «Στου Χατζηφράγκου» (1963). Πιο στέρεα δεμένος στη σύγχρονη πραγματικότητα είναι ο έρωτας ενός Εβραίου για μια χριστιανή στα «Ψάθινα καπέλλα» (1946) της Μαργαρίτας Λυμεράκη, ενώ ο Στρατής Τσίρκας δημιουργεί μια πλειάδα Εβραίων που ανοίγουν όλο το φάσμα της διασποράς: η Φράου Φέλντμαν της «Λέσχης» (1960) έχει έρθει στην Ιερουσαλήμ από την Ευρώπη, ενώ η Ραχέλ είναι ντόπιο παιδί της ερήμου, και ο ορίζοντας διευρύνεται και άλλο με την Κερκυραία Αλλέγρα της «Αριάγνης» (1962). Στα έργα αυτά ο κόσμος των Εβραίων, παρά τις όποιες διαφορές, δεν εμφανίζεται χωριστός.

Τα πρόσωπα Εβραίων που πλάθουν τώρα οι συγγραφείς φανερώνουν την ανάγκη τους να ορειρευτούν τον Εβραίο, τον «Άλλο», διαφορετικά, μέσα σε ανοιχτές προοπτικές και έξω από ιδεολογήματα και φανατισμούς, και τις ολέθριες συνέπειές τους.

Η γενοκτονία στο σημείο αυτό διδάξε πολλά, χωρίς όμως να εξαλείψει τον κακό «Εβραίο», ένα γέννημα της ξενοφοβίας και του φανατισμού, που συνεχίζει να εμφανίζεται με μια νέα μεταμφίεση, αυτήν του πράκτορα ξένων δυνάμεων σε έργα της παραλογοτεχνίας.

Γιωσέφ Ελιγιά

Ενας πρωτοπόρος Ελληνοεβραίος ποιητής και διανοούμενος της δεκαετίας του '20

Της **Ελένης Κουρμαντζή**

Λέκτορας Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων

*Δεν είναι ο πρώτος, μήτε κι ο στενός
Εσταυρωμένος
γλυκέ Ιησού, στον κόσμο αυτόν της πίκρας
και του φθόνου·
κι όμως, η δόξα σου άσπλη μεσ' των Θνη-
τών το γένος:
Είσαι, δεν είσαι γνιος Θεού, μα είσαι ο Θε-
ός του πόνου!...*
«Ιησούς», Νέα Εστία 1930

Ο ΓΙΩΣΕΦ Ελιγιά, γόνος μικροαστικής οικογένειας (ο πατέρας του εμπορευόταν ως μικρέμπορος στο Αργυρόκαστρο), γεννήθηκε στα Γιάννινα το 1901.

Σπούδασε στη Σχολή Alliance Israelite, που ιδρύθηκε στα Γιάννινα το 1904 ως παράρτημα της Alliance Israelite Universelle, παγκόσμιας κίνησης με έδρα το Παρίσι, που είχε ως στόχο την ίδρυση ανά την Ευρώπη σχολών, οι οποίες θα συνέτειναν σε μια σύγχρονη μόρφωση των απανταχού Εβραίων.

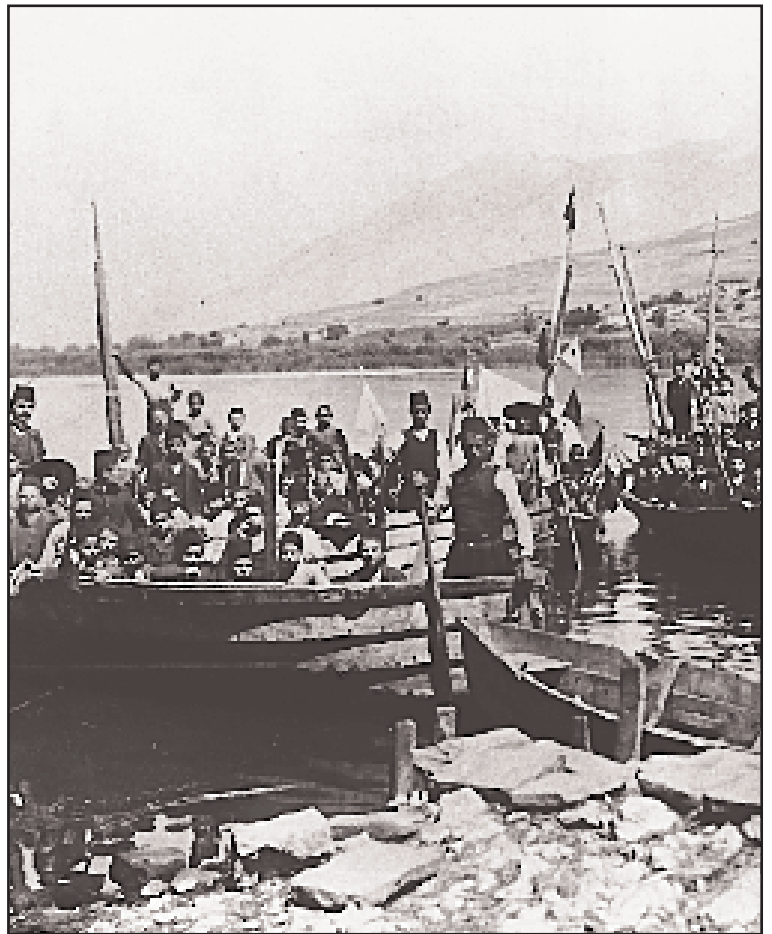
Ο Ελιγιά, από πολύ νέος, υπήρξε συμπαθών του σιωνιστικού κινήματος, κίνημα το οποίο εκείνη την εποχή γνώριζε μεγάλη άνθηση: Χαρακτηριστικά είναι τα ποιήματά του «Για Σένα Σίων πατρίδα μου το αίμα μου θα χύσω» και «Οι Τρεις Ραββίνοι», που δημοσιεύθηκαν το 1918 στην εφημερίδα «Ισραέλ» των Τρικάλων. Πίστευε τότε ότι η εβραϊκή φτωχολογιά θα σωζόταν με την ίδρυση ενός ισραηλιτικού κράτους στην Παλαιστίνη.

Είναι η στιγμή κατά την οποία ο Ελιγιά αναδεικνύεται ως ποιητής. Παράλληλα όμως, διδάσκοντας από το 1919 στην Alliance Israelite, αρχίζει τη διερεύνηση αξιόλογων Εβραίων ποιητών της μεσαιωνικής αλλά και της σύγχρονης του Ευρώπης, στρεφόμενος ταυτόχρονα στη φιλοσοφία του χριστιανισμού, των απόκρυφων φιλοσοφιών, όπως ο καμπαλισμός και ο μεσσιανισμός, στο Ταλμούδ, αλλά και στην εμβάθυνση των νεοελληνικών γραμμάτων και της γαλλικής ποίησης.

Υπηρετώντας τον ελληνικό στρατό, δείχνει να είναι πλέον τόσο μεταλλαγμένος, ώστε μετά το 1921 ό-ταν απολύεται, να γράφει ποιήματα όπως το «Μιλитарισμός» ή «Μπό-τα»:

*Η μαύρη Πολιτεία βουβή και σαν
συλλογισμένη,
Την ευτυχία που διάβηκε λες μά-
ταια να γυρεύει.
Κάποια μορφή, σα φάντασμα,
μεσ' στο χακί διαβαίνει
Κάποι' αστραπή φειδογλυστρά,
μεσ' στις καρδιάς τα ερέβη.
Και στις πλατείες τις βουβές και
στα βουβά καντούνια,
Ντραν ντραν, κροτούνε τα σπι-
ρούνια...*

Τα ποιήματα που γράφει ο Ελιγιά αυτή την περίοδο, εκφράζουν έναν έντονα ταραγμένο ψυχικό κόσμο.

Ο Γιωσέφ Ελιγιά, διανοούμενος με κοινωνική δράση στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Πέθανε νέος, στα τριάντα του χρόνια. Απώλεια για τα εβραϊκά αλλά και τα ελληνικά γράμματα. Δεξιά: μαθητές της Σχολής Alliance Israelite σε εκδρομή στη λίμνη των Ιωαννίνων, το 1905. Παλαιά ρωμανιώτικη η κοινότητα της πόλης. Εδώ διαδραματίζεται το συγκινητικό διήγημα «Σαμπε-θάι Καμπιλής» του Δημήτρη Χατζή (φωτ. των Αδελφών Μανάκια).

Και κατ' αυτό τον τρόπο, ο ποιητής τείνει να καταταχθεί από μόνος του στο ρεύμα των λεγόμενων «καταραμένων» ποιητών· χαρακτηριστικό είναι για παράδειγμα το ποίημά του «Désespoir», γραμμένο στις 16 Ιουλίου 1922 (όπως και αρκετά άλλα):

*Σέρνω δειλά τ' ανήμπορο κορμί
μου
Μακριά από των θνητών τ' άχα-
ρο αχνάρι
Κι ανεμοδέρνονται φριχτά οι
συλλογισμοί μου,
Και σβήνει αργά της Ζήσης το λυ-
χνάρι.*

Από εδώ και πέρα τα γεγονότα ακολουθούν ραγδαία. Εντάσσεται στον σοσιαλιστικό πυρήνα των Ιωαννίνων, του οποίου το εβδομαδιαίο δημοσιογραφικό όργανο **Νέος Αγών** παρουσιάζει στην πρώτη σελίδα του κάθε φύλλου του ένα ποίημα του Γιωσέφ Ελιγιά. Ενα από αυτά τα χαρακτηριστικά ποιήματα που αντικατοπτρίζει με σαφή τρόπο τη ρήξη αυτής της προσωπικότητας με το κατεστημένο της εποχής, είναι αυτό που φέρει τον τίτλο «Οι Φαρισαίοι»:

*Ω Φαρισαίοι κυρτοί, προσευχη-
θείτε!
Κι είναι το βιος καλά σιγουρεμέ-
νο.
Ταπεινωμένος σήμερα είναι ο
σκλάβος,
Κι είναι οι Θεοί σας σκιάχτρα φο-
βερά!*

Και να τα ραγδαία γεγονότα! Προς τα τέλη του 1924, λίγες μέρες μετά τη διάλεξή του με τίτλο «Περί μεταβιβλικής (εβραϊκής) ποιήσεως» που έπαιρνε μέρος σε έναν κύκλο ομιλιών οργανωμένο από διανοούμενους των Ιωαννίνων, φυλακίζεται και απολύεται από διδάσκαλος της Alliance Israelite.

Φεύγει για την Αθήνα, όπου γρήγορα θα βρεθεί σε έναν κύκλο διανοουμένων που απαρτίζεται από τους Μ. Αυγέρη, Φ. Κόντογλου, Κ. Βάρναλη, Στ. Δάφνη, Μ. Μαλακάση και άλλους. Συνεργάζεται με τη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, όπου και θα γράψει διακόσια τρία λήμματα εβραϊκού περιεχόμενου, με το Φιλολογικό Παράρτημα της ίδιας με τη **Νέα Εστία**.

Συνεργάζεται επίσης με το περιοδικό **Πρωτοπόροι** στο οποίο θα δημοσιεύσει ριζοσπαστικά ποιήματά του, καθώς και με το γιαννιώτικο περιοδικό **Ελλοπία**.

Το 1930, φεύγει για το Κιλκίς, όπου στο Γυμνάσιο της πόλης αυτής θα διδάξει γαλλικά, ίσως με την ελπίδα να μετακομίσει κάποτε στη Θεσσαλονίκη, στη Μεγάλη Ιερουσαλήμ του τότε ελληνικού εβραϊσμού. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ν. Βέης, ο οποίος δημοσίευσε το 1922/1921 τη «Συνοπτική Ιστορία του Ιουδαϊσμού στα Γιάννενα», γνώριζε τον Γιωσέφ Ελιγιά, και μάλιστα τον προόριζε για

έδρα Εβραϊολογίας που έμελλε να ιδρυθεί τότε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης...

Στο Κιλκίς έγραψε και το ομώνυμο ποίημα, αφιερωμένο «Στη μακάρια σκιά του Ποιητή της "Πρέβεζας"»:

*Του ρεμβασμού τα γαλάζια ίχνη
Στην ένδοξη ψυχρή πολίχνη
Να σβύνουν σα μουντός καπνός
Πουρνό - βραδύ, στην πονεμένη
Ψυχή, βραχνάς να σου βαραϊνή
Ο μολυβένιος ουρανόσ.*

Αλλά δυστυχώς, ο ποιητής και διανοούμενός μας Γιωσέφ Ελιγιά, δεν έμελλε να ζήσει για πολύ. Πέθανε από τύφο στις 29 Ιουλίου 1931.

Ο λογοτέχνης και δημοσιογράφος των Ιωαννίνων Χρήστος Χρηστοβασιλής, με αφορμή φιλολογικό μνημόσυνο, στη Θεσσαλονίκη, προς τιμήν του Ελιγιά το 1931, έγραψε:

Είταν Εβραίος κι Ελληνας συνάμα... Πρώτος Εβραίος Ποιητής στην Ελληνική Γλώσσα... Εξελίσονταν σ' έναν μεγάλον ενωτικών πνευματικών κρίκων μεταξύ του Ελληνικού και του Ισραηλιτικού Λαού, του Ισραηλιτικού, πώχει δεύτερή του πατρίδα, την Ελλάδα... Την στιγμή, πώκλεισε για πάντα τα μάτια του ο Ελληνοεβραίος Ποιητής Γιωσέφ Ελιγιά... δύο μεγάλες μάννες του τον φίλησαν και τον έκλαψαν: Η Ιουδαία κι η Ελλάδα!..»

Η μουσική των Ισπανοεβραίων

Η σεφαραδίτικη μουσική παράδοση που καλλιεργήθηκε στα αστικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου

Από την περίφημη χειρόγραφη Αγκαδά του Σεράγεβο. Γράφτηκε στην Ισπανία προ του 1492. Η Αγκαδά του Πεσσάχ (Πάσχα) είναι γραμμένη στα εβραϊκά και διαβάζεται στο οικογενειακό τραπέζι την πρώτη και δεύτερη νύχτα του Πάσχα. Η ουσία της γιορτής του Πάσχα διατρέχει ολόκληρη την εβραϊκή θρησκευτική ζωή. Πρόκειται για αφήγηση της ιστορίας των Πατριαρχών ως τη διαπεραίωσή τους στην Αίγυπτο, την αιγυπτιακή δουλεία και την απελευθέρωση των Εβραίων. Εξηγεί και το λειτουργικό του Πεσσάχ και περιέχει προσευχές, ύμνους και λαϊκά τραγούδια. Δεξιά: Ο Rabbi Isaac Algazi με ενδυμασία ψάλτη.

Του Νίκου Τζάννη-Γκίννερουπ

Ο ΜΟΥΣΙΚΟΣ πολιτισμός των Ισπανοεβραίων αναπτύχθηκε στα αστικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου και κυρίως των Βαλκανίων, δηλαδή στη Θεσσαλονίκη, στο Σεράγεβο, στη Κωνσταντινούπολη, στη Σόφια, στη Σμύρνη, και στη Ρόδο, όπου εγκαταστάθηκαν από την εποχή της φυγής τους από την Ισπανία το 1492.

Στην αραβική Ισπανία οι Εβραίοι κατείχαν σημαντικό ρόλο ως μουσικοί και θεωρητικοί καθώς συνέβαλαν στη διαμόρφωση της λόγιας μουσικής στις βασιλικές αυλές. Η μουσική των Αράβων της Ισπανίας του 15ου αιώνα δεν είχε άμεση σχέση με την πρώιμη ευρωπαϊκή μουσική. Συνδεόταν όμως με τα αντίστοιχα μουσικά συστήματα της υπόλοιπης Μεσογείου, όπως το οκτάηχο της βυζαντινής μουσικής, το Dastgah της περσικής μουσικής και τα makam της μετέπειτα οθωμανικής μουσικής. Συνεπώς η μουσική που συνάντησαν οι Εβραίοι στις καινούργιες τους πατρίδες ήταν

γι' αυτούς οικεία¹. Η παρουσία των Εβραίων στον τομέα της μουσικής τεκμηριώνεται ήδη στις αρχές του 16ου αιώνα στο έργο του Solomon ben Mazal Τον. Ήταν ο πρώτος που προσάρμοσε λαϊκές εβραϊκές και τουρκικές μελωδίες σε ποιήματα, παράδειγμα που μιμήθηκαν αργότερα και άλλοι Εβραίοι ποιητές, όπως ο Rabbi Israel Najara (περ.1555-1625) στη Θεσσαλονίκη, στη συλλογή του οποίου βρίσκουμε ονόματα ισπανικών, ελληνικών, αραβικών και τουρκικών μελωδιών στα οποία ήταν προσαρμοσμένα εβραϊκά ποιήματα.

Μετά τον Najara², εκτός από τις λαϊκές μελωδίες άρχισε και η επεξεργασία των πιο πολύπλοκων μορφών της λόγιας οθωμανικής³ μουσικής, κυρίως στη λειτουργική μουσική.

Από τον 17ο - 18ο αιώνα έχουμε Εβραίους μουσικούς που συμβάλουν στη διαμόρφωση της μουσικής σε όλη την έκταση της οθωμανικής επικράτειας τόσο ως λαμπροί συνθέτες όσο και ως βιττουόζοι.

Ο σημαντικότερος είναι ο Isaac Fresco Romano (1745-1814) από την Κωνσταντινούπολη, του οποίου η διδασκαλία στο όργανο tanbur⁴ από δάσκαλο σε μαθητή συνεχίζεται ως τις μέρες μας⁵. Μουσικός στην αυλή του Selim του 3ου, δίδαξε το Σουλτάνο, και έμεινε στη ιστορία σαν ένας από τους μεγαλύτερους συνθέτες της κλασικής ανατολικής μουσικής. Για Σάββατα (Shabbatot) που απαγορευόταν η χρήση μουσικών οργάνων, οι οργανικές του συνθέσεις προσαρμόστηκαν σε θρησκευτικούς ύμνους⁶.

Με τις Μεταρρυθμίσεις στα μέσα του περασμένου αιώνα η μουσική των Ισπανοεβραίων, όπως και των άλλων μειονοτήτων δέχεται τις πρώτες ευρωπαϊκές επιδράσεις. Κάνουν την εμφάνισή τους βαλς, ταγκό, οπερέτες στα ισπανικά, και κατόπιν συνδυάζονται με την ανατολίτικη μουσική απ' όπου θα προκύψουν νέες μουσικές μορφές: Ετσι προστίθενται στο ήδη πλούσιο ρεπερτόριο που υπήρχε μέχρι τότε

βαλς με ανατολίτικες κλίμακες⁷, αλλά και ευρωπαϊκές μελωδίες με ανατολίτικα όργανα⁸. Στις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ η αστική τάξη συγκινείται με την ευρωπαϊκή μουσική η a la franga, οι λαϊκές τάξεις εξακολουθούν να εκφράζονται με την ανατολίτικη μουσική των makam (los mekames για τους Ισπανοεβραίους!). Αντί για τα αστικά πιάνο και τα μαντολίνα οι φτωχοί και οι λιγότερο εύποροι προτιμούν τα ούτια, τα κανονάκια, τα βιολιά και τα ντέφια. Τα επαναστατικά τραγούδια του εργατικού κινήματος της Federacion φαίνεται να βασίζονται στην ιταλική σχολή. Μόνο η θρησκευτική μουσική, που στις ραββινικές σχολές διδάσκεται σύμφωνα με τα makam, αποτελεί κοινή μουσική έκφραση για όλες τις κοινωνικές τάξεις.

Δισκογραφία

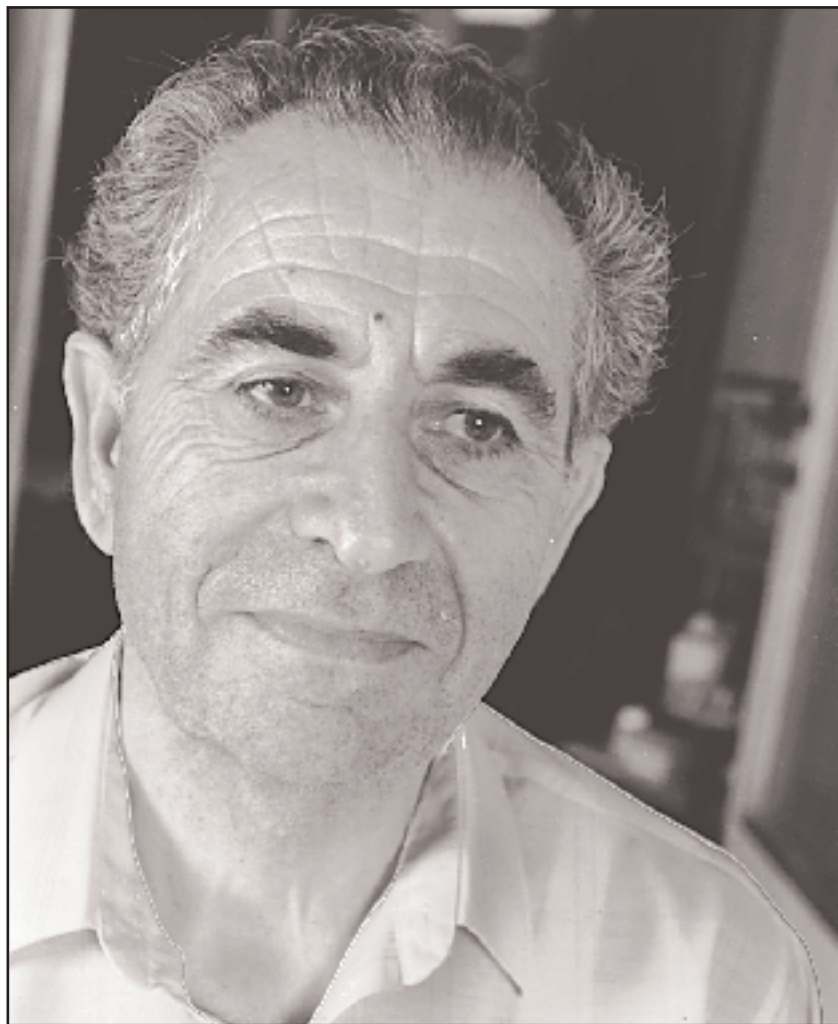
Με τη γέννηση της δισκογραφίας, είναι πια γεγονός η μαζική παραγωγή της μουσικής αναλόγως και

η ευρεία διάδοσή της. Ευρωπαϊκές εταιρίες όπως η Columbia και η Odeon εγκαθίστανται στα Βαλκάνια, στην Εγγύς και Μέση Ανατολή και επενδύουν μεταξύ άλλων, στη σεφαραδίτικη μουσική με κέντρα παραγωγής τη Θεσσαλονίκη, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Ο νέος τρόπος μεταφοράς της παραδοσιακής μουσικής ερμηνευμένης από βιρτουόζους επηρεάζει την κατά τόπους εξέλιξή της. Ηχογραφήσεις από μεγάλους τραγουδιστές όπως τη Victoria Hazan, τον Jak Mayesh ακουγόταν σε κάθε σπίτι που είχε φωνογράφο. Σύμφωνα με πολλές μαρτυρίες, οι δίσκοι αυτοί είχαν απήχηση όχι μόνο στις εβραϊκές κοινότητες, αλλά και στο ευρύτερο κοινό.

Στους δίσκους αυτούς εντοπίζεται ένα σημαντικό φάσμα από την ισπανοεβραϊκή μουσική: Romansas, δηλαδή μακρόσυρτα τραγούδια σε ελεύθερο ρυθμό, και Kantigas⁹ που άλλοτε ακολουθούν ευρωπαϊκά πρότυπα, άλλοτε λαϊκούς βαλκανικούς ρυθμούς (συρτά, καρσιλαμάδες, τσιφτετέλια, καλαματιανά κ.ά.) και άλλοτε πιο λόγιες και περίπλοκες δομές της ανατολικής μουσικής παράδοσης των makam. Στις ηχογραφήσεις αυτές, εντοπίζονται και πολλά ελληνικά τραγούδια που αγαπήθηκαν από τους Εβραίους και τραγουδήθηκαν στη γλώσσα τους, όπως το «Το γιλεκάκι που φορείς» (En vano viertes lagrimas) το ρεμπέτικο «Πού να βρώ γυναίκα να σου μοιάζει» (Onde toro una ke es pasyende), και το νησιώτικο «Καναρίνι μου γλυκό» (Kanario melodiozo).

Στις προπολεμικές αυτές ηχογραφήσεις ξεχωρίζει ο Rabbi Isaac Algazi (1889-1950) από τη Σμύρνη. Ο ίδιος ηχογράφησε με εξαιρετική δεξιοτεχνία σεφραδίτικα τραγούδια

Ο ψάλτης στη συναγωγή της Θεσσαλονίκης Δαυίδ Σαλιέλ. (Φωτ.: Σ. ΦΑΟΣ).

και θρησκευτικούς ύμνους στη κλασική εβραϊκή και ισπανοεβραϊκή γλώσσα. Στις ηχογραφήσεις αυτές συνοδεύεται από ούτι ή κανονάκι με τους καλύτερους σολίστες της εποχής όπως τον Daniel Leon στο κανονάκι και τον Κωνσταντινουπολίτη Αλέκο Μπατζανό στο ούτι. Στις Συ-

ναγωγές, με την επιρροή των ηχογραφήσεων του Algazi, οι ψάλτες (Hazanim), με τη δεξιοτεχνική σολιστική ερμηνεία, αποσπώνται πια από το παραδοσιακό εκκλησίασμα και αποκτούν έτσι μια πιο ανεξάρτητη υπόσταση στη Συναγωγή.

Με τη δημιουργία των εθνικών

κρατών στα Βαλκάνια και στη Μέση Ανατολή οι Εβραίοι εξωθούνται στη μετανάστευση ή την πολιτιστική αφομοίωση. Η χαριστική βολή όμως δίνεται από την εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η λήθη που ούτε η φωνή της Ρόζας Εσκενάζυ στο τραγούδι «Εβραιοπούλα μου γλυκειά», όπου λέει μερικές φράσεις στα ισπανοεβραϊκά, δεν αρκεί για να διατηρήσει έστω και τη μνήμη αυτού του μουσικού κόσμου.

Η μεταπολεμική δισκογραφία¹⁰ στην Ευρώπη και στην Αμερική απομακρύνεται από την αυθεντική πηγή της ισπανοεβραϊκής μουσικής. Αποκτά μουσικολογικό χαρακτήρα με προσπάθειες για «αναπαραστάσεις» της μεσαιωνικής Ιβηρικής, ή παράγει «διασκευές» και «ερμηνείες» έξω από το πλαίσιο των πηγαιών χαρακτηριστικών της. Στη σημερινή Θεσσαλονίκη, τρεις μόνον άνθρωποι, άγνωστοι για τον περισσότερο κόσμο, ερμηνεύουν, ως ντόπιοι, σωστά τα ισπανοεβραϊκά τραγούδια, έτσι όπως διαμορφώθηκαν στη Θεσσαλονίκη: η κυρία Bienvenida στο γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο, ο ψάλτης της Συναγωγής David Saltiel και ο Mois Halegua, ο τελευταίος Θεσσαλονικιός ραββίνος.

Σημείωση: Η αναδημοσίευση της φωτογραφίας του Algazi και των δισκογραφικών τίτλων, έγινε με την άδεια του Edwin Seroussi συγγραφέα του βιβλίου Mizimrat Qodem, Rabbi Isaac Algazi, τον οποίο ευχαριστώ θερμά.

1 Edwin Seroussi Mizimrat Qodem, Rabbi Isaac Algazi "Renanot", Intitute for Jewish Music, Jerusalem 1989, σελ.30.

2 Όπως επάνω σελ. 31.

3 Σ.τ.σ. Ο όρος οθωμανική μουσική στο κείμενο αυτό υποδηλώνει τη λόγια κοσμική και θρησκευτική μουσική που αναπτύχθηκε κατά την διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, με τη συμμετοχή όλων των θρησκευτικών και επομένως και εθνικών ομάδων που την αποτελούσαν· πρόκειται για ένα πολιτισμικό και όχι εθνικό όρο.

4 Σ.τ.σ. Το όργανο αυτό ανήκει στην οικογένεια των λαουτοειδών με μακρό χέρι. Μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα κατασκευαστικά ανήκε στην οικογένεια των ταμπούραδων, μετά όμως απέκτησε ημισφαιρικό ηχείο. Χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά στη λόγια κοσμική και θρησκευτική μουσική, ενώ ποτέ στη λαϊκή.

5 Yılmaz Aktuna: Türk Musikisi Ansyklopedisi, Kültür Bakanlıēi /1163 Kültür Eserler Dizisi, 1990 Ankara Vollp.p 391

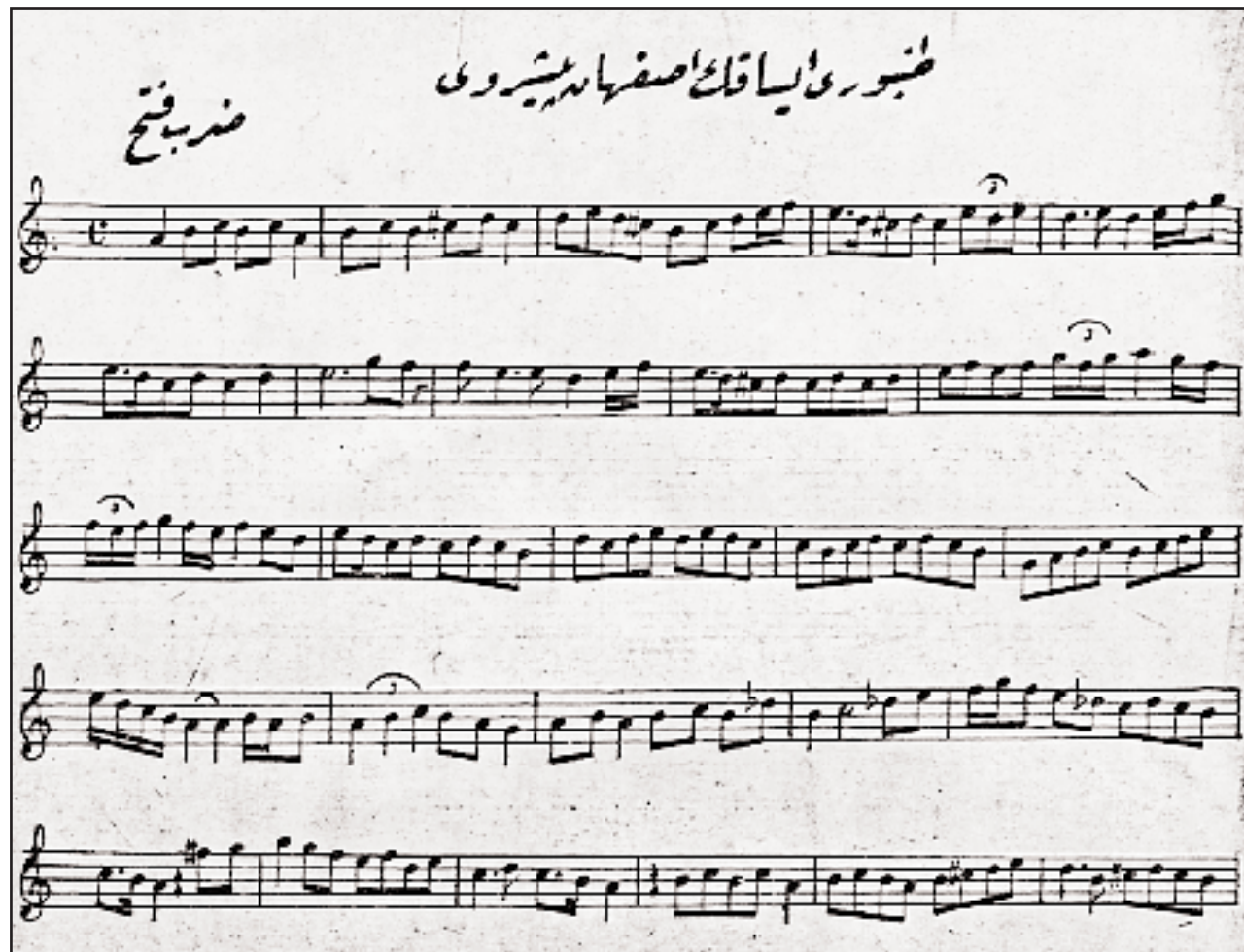
6 Σ.τ.σ. Στο 5ο μέρος της οργανικής του σύνθεσης στο μαζαμ Isfahan, υπάρχουν συγκεκριμένες μελωδικές επαναλήψεις. Οι επαναλήψεις αυτές αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες

7 Σ.τ.σ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι "Un dia yo bezi" που υπάρχει ηχογραφημένο με την Victoria Hazan.

8 Σ.τ.σ. Σε μία από τις πρώτες εκτελέσεις του Σιωνιστικού ύμνου, ο Algazi συνοδεύεται από πιάνο και ούτι.

9 Σ.τ.σ. Kantiga σημαίνει τραγούδι, με την ευρεία έννοια της λέξης, εξαιρουμένων των τραγουδιών σε ελεύθερο ρυθμό τις romansas που αντιστοιχούν στα «καθιστικά» και τα τραγούδια «της τάβλας» της ελληνόφωνης παράδοσης.

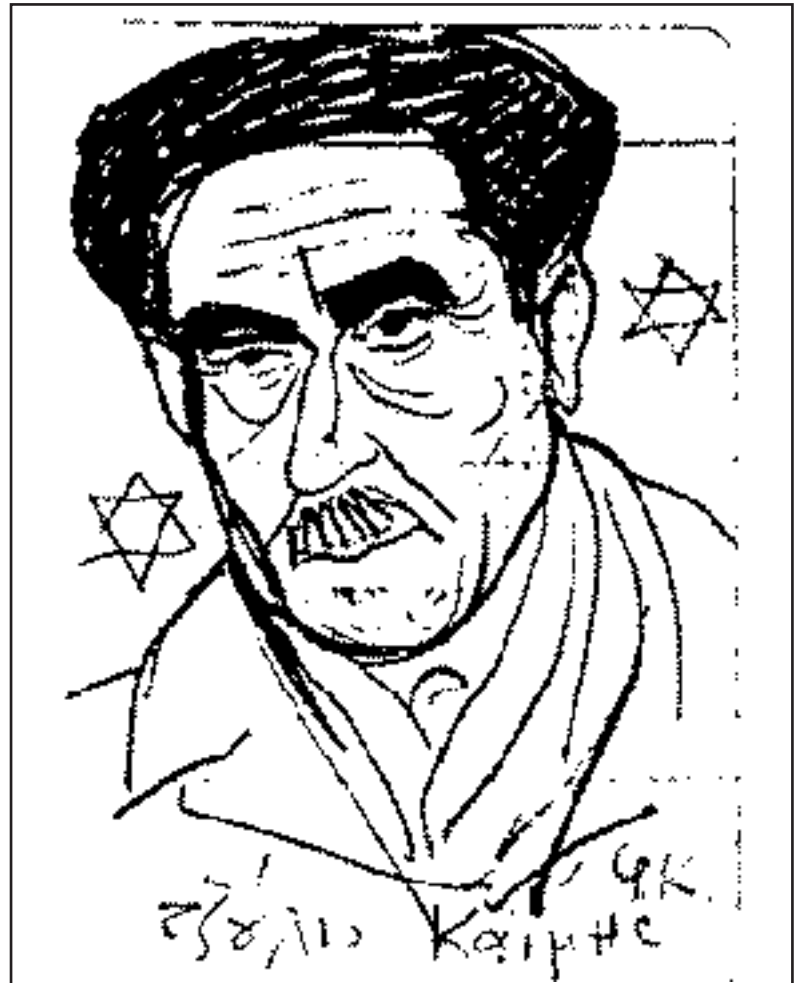
10 Στην Τουρκία υπάρχουν παραγωγές με ισπανοεβραϊκά τραγούδια από τους «los Pasharos sefaradis» και τον Jak eshim. Στην Ελλάδα υπάρχουν δίσκοι με την Σαβρίνα Γιαννάτου και την Αίλη Καγιάλογλου. Σύντομα θα κυκλοφορήσει δίσκος με τον Δαυίδ Σαλιέλ από τη Θεσσαλονίκη.

Παρτιτούρα σύνθεσης του Isaac Fresco Romano από τις αρχές του 20ού αιώνα.

Μέρος του φωτογραφικού υλικού προέρχεται από το αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος. Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν οι εκδόσεις: «Ενθύμιον - Από τη ζωή της Εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης 1897 - 1917» του Γιάννη Μέγα, εκδ. ΚΑΠΟΝ 1993. «Jewish Sites and Synagogues of Greece» του Νίκου Στανουλάκη, και οι «Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, μέσα από τις καρτ-ποστάλ 1886-1917» του Κωστή Κοψίδα, Θεσσαλονίκη 1992.

Αριστερά: Έργο του Τζούλιο Καΐμη, λάδι, 1972. (Συλλογή Μ. Φάις) Δεξιά: Ο Τζούλιο Καΐμη σε μεταπολεμικό σχέδιο με μολύβι του Φώτη Κόντογλου. Ο Τ. Καΐμη ήταν στο κλίμα και συναναστράφηκε τους ανανεωτές του καλλιτεχνικού μεσοπολέμου: Στέρη, Παπαλουκά, Πικιώνη, Χατζηκυριάκο-Γκίκα, Διαμαντόπουλο, Τσαρούχη, Εγγονόπουλο κ.α.

Τζούλιο Καΐμη

Ο αποσιωπημένος ζωγράφος και μελετητής της λαϊκής μας τέχνης

Το Μισέλ Φάις

Πεζογράφος και κριτικός

ΑΝΑΜΦΙΒΟΛΑ ο ορίζοντας του Τζούλιο Καΐμη –όπως αυτός διαγράφεται τόσο από τις μελέτες του όσο και από τη ζωγραφική του– προσβλέπει κυρίως στα πρότυπα των μεγάλων πολιτισμών της Ανατολής, ενώ τη Δύση, μετά την Αναγέννηση, τη δέχεται με προοδευτικό σκεπτικισμό.

Έτσι αν και συναναστράφηκε κάποιους από τους κορυφαίους ανανεωτές του καλλιτεχνικού μεσοπολέμου (Στέρης, Παπαλουκάς, Πικιώνης, Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Διαμαντόπουλος, Τσαρούχης, Εγγονόπουλος, γεγονός που σημαίνει ότι, έστω και έμμεσα, ήρθε σε επαφή με τα ιδεολογικά και πλαστικά αιτήματα του μοντερνισμού), ο ίδιος αναζητεί με θαυμαστή επιμονή, ως το τέλος της ζωής του, τη συνέχεια της ελληνικής τέχνης μετά το Βυζάντιο.

Και το «σπασμένο νήμα της παράδοσής» (όπως γράφει στο κατάλογο κείμενο της ωριμότητας του «Ο εθνικός χαρακτήρας της τέχνης», 1976) το βρίσκει –ακολουθώντας το παράδειγμα αρκετών ανθρώπων της γενιάς του– στην ανώνυμη αρχιτεκτονική, στο στιγματισμένο θέατρο σκιών και στην ταπεινή λαϊκή τέχνη.

Και αυτό είναι εύλογο. Στο βαθμό

που οι κραδασμοί της νεωτερικότητας κλονίζουν όχι μόνο την πίστη του, στη συνοχή που υποσχόταν κάποτε η τέχνη, αλλά και υποσκάπτουν τον κοινωνικό ιδανισμό του.

Ωστόσο αυτή η εικόνα, του ανθρώπου του προσκολλημένου στο παρελθόν, σε μεγάλο βαθμό αίρεται από ένα παράδοξο που παρατηρείται στο ίδιο το έργο του.

Ενώ δηλαδή σε ορισμένα κείμενά του δείχνει να προσλαμβάνει τον κόσμο με έναν απλοϊκό τρόπο, σε κάποια άλλα, κυρίως αυτά που αφορούν την ευσεβιστική τέχνη ή τον λαϊκό πολιτισμό, φανερώνει μια ιδιότυπη οντολογική ματιά.

Και όταν λέω οντολογική ματιά, υπαινίσσομαι κυρίως τη δεσπίζουσα εμμονή αυτού του άνισου λαογράφου, αισθητικού και ζωγράφου, να ερμηνεύει την τέχνη (και επαγωγικά την ανθρώπινη κατάσταση) ως μεταμορφώσεις –ανοδικές ή καθοδικές– του ιερού αισθήματος.

Στο σημείο αυτό λοιπόν, οφείλουμε να σκάσουμε για να εξορύξουμε το βαθύτερο κοίτασμα της περιθωριοποίησης του πρώτου συστηματικού μελετητή του Καραγκιόζη στον τόπο μας. Και να μην αρκестούμε στις πρώτες επιστρώσεις της απομόνωσής του, δηλαδή: στη βαριά του κώφωση, στην οικογενειακή παρακ-

μή ή στη ροπή του σε μια ρομαντική αντίληψη του λάθε βιώσας.

Αποσιώπηση

Χωρίς περιστροφές: ο Τζ. Καΐμης αποσιωπήθηκε διότι ο στοχασμός του δεν εξυπηρετούσε κανενός τις πολιτισμικές σκοπιμότητες.

Το άγχος του μπροστά στον καλπάζοντα τεχνολογικό νεωτερισμό της κοινωνίας και της τέχνης, τον σκιαγραφεί στα μάτια των άκριτων εκμοντερνιστών του καιρού του ως παρωχημένο ηθογράφο. Ο οικουμενικά λαϊκός τρόπος που προσλαμβάνει την παράδοση (που κάποιες φορές τον φέρνει τόσο κοντά στη σκέψη του Μιχαήλ Μπαχτίν) τον καθιστούν ανενεργό στις ιδεοληπτικές βλέψεις των ελληνοκεντρικών του μεσοπολέμου. Τέλος, ο καββαλιστικός μυστικισμός και ο αυθόρμητος αναρχισμός του τον θέτουν εκτός παιδιάς τόσο από τις επιδιώξεις μιας δογματικής αριστεράς όσο και από την κλειστοφοβική αγκάλη της ισχνής μεταπολεμικά εβραϊκής κοινότητας.

Με δυο λόγια: έχουμε έναν ολοσχερή και, δε θα δισταζα να πω, τραχύ αποκλεισμό.

Κι όμως αυτός ο υπεράνω του ψόγου και του επαίνου (σύμφωνα με

την ευθύβολη διατύπωση του Τσαρούχη) απευθυνόταν εξακολουθητικά σε έναν άνθρωπο με ανοιχτή καρδιά. Επειδή ο Καΐμης πάνω απ' όλα, υπήρξε ένας προσηνής αφηγητής: ένας αφηγητής, ο οποίος το μόνο που προσδοκούσε ήταν να γεμίσει το χώρο μιας συνάθροισης με την ανταλλαγή μιας κοινής εμπειρίας – αλήθεια, αυτό τον τύπο αφηγητή δεν μας υποδεικνύει ο Βάλτερ Μπένζαμιν όταν αναφέρεται στις χασιδικές κοινότητες;

Αυτός ο άνθρωπος λοιπόν με το διδακτικό χιούμορ, που αγαπούσε τους ατέλειωτους περιπάτους και τις δαιδαλώδεις συζητήσεις περί τέχνης, στον απορραφισμό του σύγχρονου ανθρώπου από τα μεγάλα ερείσματα της ζωής, προτείνει, δίκην παραμυθίας, την οικουμενική δύναμη της λαϊκής τέχνης και την ηθική δομή του ωραίου.

Σημείωση: Βιβλία του Τζούλιο Καΐμη που κυκλοφορούν από τις εκδόσεις ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗ: «Καραγκιόζης ή η αρχαία κωμωδία στην ψυχή του θεάτρου σκιών» (1990), «Συναντήσεις με τους Φώτη Κόντογλου, Γιαννούλη Χαλεπά, Ν. Χατζηκυριάκου - Γκίκα» (1992), «Ελληνικά τοπία» (1993). Επίσης, του Μισέλ Φάις, «Τζούλιο Καΐμη. Ένας αποσιωπημένος» (1994). Ο συγγραφέας τον άρθρον ασχολείται με τη φιλολογική αποκατάσταση του έργου του Τζούλιο Καΐμη.